

POZDRAV

Čin drugi

U kojem se davno naučene lekcije zaboravljaju, teme se pokreću iz početka, a usložnjava se borba za svest jednog društva. I govori se, u svakom trenutku, o nejednakosti.

krokodil

Centar za savremenu književnost

Karađorđeva 43, ulaz iz Bašte

www.krokodil.rs

@krokodilengagingwords

REČ UREDNIKA

NAŠ PROSTOR

KAKO BI SE REŠIO petnaestogodišnji problem pijaće vode u Zrenjaninu, prvi put je proces prečišćavanja vode predat u privatne ruke, što je zahtevalo promenu zakona koji privatnim kompanijama nije dozvoljavao obavljanje komunalnih delatnosti. Posledice ovakvih zakonodavnih poduhvata mogu biti velike – da li će vodovod uopšte s vremenom biti privatizovan? Promena zakona je u ovom slučaju, po svemu sudeći, bila beskorisna: u Zrenjaninu i dalje nema pijaće vode.

U toku je rat.

Takva je sudbina savremenog sveta: nigde nije precizirano gde se tačno završava privatni, a gde počinje javni interes, pa se zbog toga dogovara, pregovara, raspravlja, svađa – ili, kao danas, bori.

Samo u Beogradu, već više godina postoji pokret protiv uporne izgradnje vikendica na Savskom nasipu; buknuli su protesti protiv gradskih intervencija na parkovima, seče drveća i rušenja kulturnih spomenika, sve u ime razvoja turizma; kada se poslednji put pojavio u javnom diskursu, metro je manje ličio na oblik javnog prevoza a više na potporu privatnim građevinskim projektima; borilo se protiv neprijateljske arhitekture u formi metalnih šiljaka koji su „rešavali“ problem beskućnika ispred privatnih izloga; sve češće, ljudi se okupljaju da brane pravo stanara na krov nad glavom koje razni privatni interesi žele da im oduzmu.

Širom zemlje meštani protestuju zbog izgradnje malih lokalnih hidroelektrana.

Sve je to ista borba, samo se frontovi razlikuju. I uvek je u pitanju vlasništvo: kome pripadaju voda, parkovi, saobraćaj, ulice i šine, sigurnost, komfor, zdravlje, vreme, prostor? Odgovor je, naravno, jednostavan. (N.Z.)

Sadržaj

Aktuelnosti

- 08 — Male boginje, nova sezona
- 10 — Smrt na skeli
- 11 — Transrodnost: slučaj Srbija
- 13 — Godina leda i vatre
- 14 — Infekcija mogući krvac za Alchajmera?
- 16 — Prečica u fotosintezi
- 18 — Velika buduća sudaranja

Fokus

- 20, 66 — Svemirski mehurovi

Komentari

- 22 — Najveći problemi u istraživačkom radu

Profil

- 68 — Prirodnački muzej u Beogradu:
Kuća bez zidova

Pisana reč

- 70 — O vremenu, kroz vreme
Sv. Avgustin:
Shvatanje sveta i vreme
- 70 — Pretposlednja priprema
Đan Domeniko Borazio:
O umiranju

Pregled

- 70 — Manastirske hidroelektrane • Dodvoravanje kapitalu • Jedan neuspeh NASA • Dva savremena SF klasika

MOTIV: *Razlike nas povezuju*
ILUSTROVAO: Adam Avery

42

KREATIVNOST ILI INTELIGENCIJA
Svi smo mi
termiti

Kada za nekog kažemo da kreativno razmišlja, zapravo komentarišemo rezultat tog procesa, a ne sam proces

26

EKONOMIJA RAZLIKA
Srbija, zemlja najveće nejednakosti u Evropi?

34

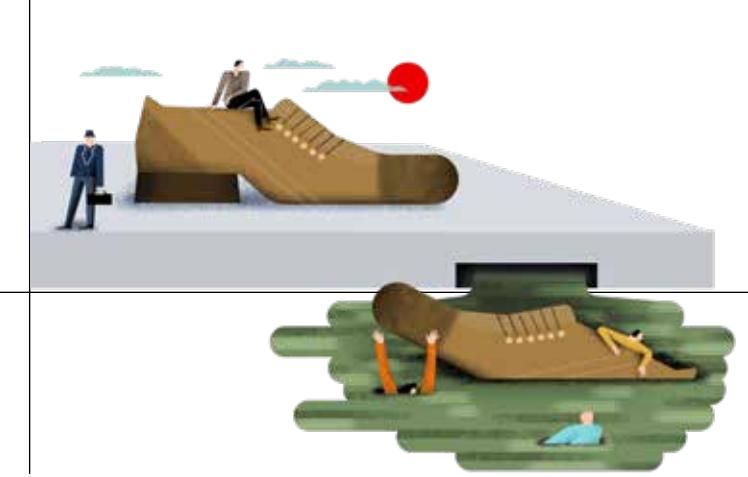
IZ UGLA STRUKE
Autizam i inkluzija – deset godina kasnije

48

ISTORIJA HOMOSEKSUALNOSTI
Carstvo telesno

Tragom homoseksualnosti u srpskim srednjovekovnim crkvenim spisima

Posetite www.odiseja.rs
i pronadite još originalnih članaka,
reportaža, kritika, kao i radio emisija.

60

ETNOGRAFIJA MARGINALNOSTI
Glasovi u mraku

Sadržaj

Aktuelnosti

- 08 — Male boginje, nova sezona
- 10 — Smrt na skeli
- 11 — Transrodnost: slučaj Srbija
- 13 — Godina leda i vatre
- 14 — Infekcija mogući krivac za Alchajmera?
- 16 — Prečica u fotosintezi
- 18 — Velika buduća sudaranja

Fokus

- 20, 66 — Svemirski mehurovi

Komentari

- 22 — Najveći problemi u istraživačkom radu

Profil

- 68 — Prirodnački muzej u Beogradu:
Kuća bez zidova

Pisana reč

- 70 — O vremenu, kroz vreme
Sv. Avgustin:
Shvatanje sveta i vreme
- 70 — Pretposlednja priprema
Đan Domeniko Borazio:
O umiranju

Pregled

- 70 — Manastirske hidroelektrane • Dodvoravanje kapitalu • Jedan neuspeh NASA • Dva savremena SF klasika

MOTIV: *Razlike nas povezuju*
ILUSTROVAO: Adam Avery

42

KREATIVNOST ILI INTELIGENCIJA
Svi smo mi
termiti

Kada za nekog kažemo da kreativno razmišlja, zapravo komentarišemo rezultat tog procesa, a ne sam proces

26

EKONOMIJA RAZLIKA
Srbija, zemlja najveće nejednakosti u Evropi?

34

IZ UGLA STRUKE
Autizam i inkluzija – deset godina kasnije

48

ISTORIJA HOMOSEKSUALNOSTI
Carstvo telesno

Tragom homoseksualnosti u srpskim srednjovekovnim crkvenim spisima

60

ETNOGRAFIJA MARGINALNOSTI
Glasovi u mraku

Posetite www.odiseja.rs
i pronadite još originalnih članaka, reportaža, kritika, kao i radio emisija.

Saradnici

Staša Rosić
je novinarka koja se osim novinarstvom bavi i društvenim mrežama i digitalnim marketingom. S obzirom da ljudi previše vremena provode na internetu, pokušava da to vreme za njih učini korisnim i kvalitetnijim.
— 10

Luna Đorđević
je jedan od osnivača Izdavačke kuće *Horizonti*. Po obrazovanju novinarka i politikološkinja, radi u Centru za kulturnu dekontaminaciju kao prevodilac, PR i urednica sajta.
— 42

Nevena Grubač
je naučna novinarka, astronom amater, gik, pasionirani planinar i ljubitelj prirode. Osnovala je i uređuje *Kosmodrom*, onlajn žurnal o popularnoj nauci.
— 18

Isidora Micić
je studentkinja psihologije i saradnica u Istraživačkoj stanicici Petnica. Volontirala je na naučno-popularnim manifestacijama i radila sa srednjoškolcima u kampanjama borbe protiv stigme mentalnih poremećaja i diskriminacije.
— 26

Vasilije Glomazić
je kopirajter, diplomirani inženjer saobraćaja, naučni novinar i pre svega iskren zaljubljenik u nauku.
— 14, 48

Marija Nikolić
je po obrazovanju sociološkinja, a po zanimanju naučna novinarka, koja je pokrenula brojne naučnopopularne programe. Popularnom naukom počela je da se bavi 2008. godine osnivanjem podkasta *Radio Galaksija*. Prepoznatljiva je i po svojim živopisnim naučnim reportažama.
— 34

Sladana Šimrak
je matematičarka, pesnikinja i naučna novinarka. Do sada je objavila tri knjige pesama i više naučnopopularnih tekstova.
— 13

Ivan Đorđević
radi kao istraživač na Etnografskom institutu SANU. Doktorirao je na temu odnosa fudbala i nacionalnog identiteta, a tokom proteklih nekoliko godina posvećen je istraživanju marginalizovanih zajednica, a posebno Roma u Srbiji. Trudi se da, koliko god može, svojim radom pomogne da se njihov položaj u društvu poboljša.
— 62

Milica Joksimović
je diplomirana biohemičarka i studentkinja master studija na Tehnološko-metalurškom fakultetu. Saradnica je na seminaru biomedicine u IS Petnica i naučna demonstratorka u Centru za promociju nauke. Takođe se bavi filmskom kritikom i piše za magazin Kultur!Kokoška.
— 10

Bojan Đzodan
je digitalni umetnik i ljubitelj nauke. Osnovao je portal Paralaksa sa ciljem promocije nauke i umetnosti.
www.paralaksa.blog
— 10

Adam Avery
je ilustrator iz Norviča, UK. Upečatljivim formama i bojama gradi zanimljive karaktere i likovne narative kojima na jedinstven način odgovara i na kompleksne teme. Na listi klijenata sa kojima je radio su *The International New York Times*, *WIRED*, *The Guardian*, *Google*.
www.thesuffolkpunchpress.com
— 00

Marko Risović
je višestruko nagradjivani dokumentarni fotograf iz Beograda i jedan od osnivača Kamerades kolektiva. Član je ULUPUDS-a i stalni saradnik časopisa *National Geographic Srbija*. U fotografiji, kao i u životu, zanimaju ga iskrene emocije, neispričane priče (ne)običnih ljudi, te kontradiktornosti savremenog društva i konstruktivna kritika istog.
Instagram: @markorisovic
— 26

BECHA
je grafička dizajnerka koja radi na polju ilustracije, pretežno u tehnički kolazu. Nekada u studiju kao art direktor, danas kao freelancer u ravnicama Vojvodine. Saradila je sa klijentima kao što su *Coca-Cola*, *Nike*, *Eni International*, *ELLE*, *Telenor*, mada su joj najdraži oni projekti rađeni sa drugim autorima, nezavisnim proizvođačima i entuzijastima.
Instagram: @bechollage
— 42

Tea Jurišić
crti, sliku i ilustruje, najčešće u tehnički akvarela i tuša na papiru, sa dozom humora i bizarnosti. Članica je Hrvatske udruge likovnih umjetnika. Bila je zaposlena kao asistentica na Diplomskom sveučilišnom studiju Ilustracija na Akademiji za umjetnost i kulturu u Osijeku, a sada uživa u blagodatima samostalnog rada.
www.behance.net/kvar
— 62

Impresum

Odiseja
Nauka u društvu

Broj 01 / decembar 2018.
Tromesečnik

IZDAVAČ
Izdavačka kuća
Horizonti d.o.o. Beograd
Prvomajska 4/70,
11080 Zemun

GLAVNI I ODGOVORNI UREĐNIK
Nikola Zdravković

POMOĆNI UREĐNIKA
Jovana Nikolić

DIZAJN I PRELOM
Milena Savić

LEKTURA I KOREKTURA
Zivana Rasković,
Dragana Pekić

ŠTAMPA
DMD Štamparija d.o.o.
Beograd

horizonti@odiseja.rs
www.odiseja.rs

CIJ - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd
304.2
ODISEJA : nauka u društvu / glavni i odgovorni urednik Nikola Zdravković. - 2018, br. 1. -
- Beograd : Izdavačka kuća Horizonti, 2018.
(Beograd : DMD Štamparija). - 28 cm

Tromesečno.
ISSN 2620-1631 = Odiseja (Beograd)
COBISS.SR-ID 270986764

Stampu ovog broja podržao je

EUROPEAN
ENDOWMENT FOR DEMOCRACY

Odiseja has been produced with the support of the European Endowment for Democracy (EED). Its contents do not necessarily reflect the official opinion of EED. Responsibility for the information and views expressed in this publication lies entirely with the author(s).

NAUKA
KROZ
PRIČE

IPB

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ | ИНСТИТУТ ЗА ФИЗИКУ | БЕОГРАД
ИНСТИТУТ ОД НАЦИОНАЛНОГ ЗНАЧАЈА ЗА РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

POVRATAK
NAUČNO-
POPULARNE
TRIBINE
U SKC!

PIŠE: Staša Rosić

RAZGOVOR

MALE BOGINJE, NOVA SEZONA

Doktor Srđa Janković sa Univerzitetske dečje klinike u Tiršovoj o epidemijama i imunitetu, teorijama zavere i krizi odnosa prema objektivnoj stvarnosti

Čovek po imenu Azem imao je 30 godina, suprugu, četiri čerke i simptome teške upale pluća kada je krajem decembra 2017. upućen na Infektivnu kliniku Kliničkog centra Srbije. Azemu nije bilo spasa; samo nekoliko dana kasnije umro je usled komplikacija izazvanih virusom morbila, poznatijih kao male boginje. Azem je postao prva žrtva te bolesti u Srbiji posle 20 godina. Nije bio vakcinisan i nije bio poslednji. Od tada do kraja aprila 2018. godine od komplikacija izazvanih praktično iskorenjenom bolešću u Srbiji umrlo je 15 osoba, od kojih je najmlađa imala samo 15 dana, a najstarija 71 godinu.

Stručna javnost je jednoglasna u pogledu toga što je dovelo do ukupno 5785 slučajeva obolenja od malih boginja, koliko je prema preliminarnim analizama Instituta za javno zdravlje Srbije od kraja 2017. zaključno sa 8. februarom 2019. obolelo na teritoriji države – nedovoljna vakcinisanost stanovništva.

I sada, kada smo na pragu nove sezone pogodne za širenje opasnog virusa, situacija je zabrinjavajuća.

Svetска zdravstvena organizacija (szo) početkom februara objavila je izveštaj prema kome se Srbija po broju obolelih od malih boginja na hiljadu stanovnika nalazi

Gore:
Dr Srđa Janković

Svetска zdravstvena organizacija (szo) početkom februara objavila je izveštaj prema kome se Srbija po broju obolelih od malih boginja na hiljadu stanovnika nalazi na drugom mestu u Evropi, odmah iza Ukrajine

na drugom mestu u Evropi, odmah iza Ukrajine, uprkos optimističnim procenama da broj vakcinisanih, nakon višegodišnjeg opadanja, konačno ponovo raste.

Iz „Batuta“ za *Odiseju* nisu želeli da daju prognoze u pogledu toga kakva nas situacija očekuje u narednom periodu, ali je poruka celokupne stručne javnosti nedvosmislena: jedini način da se stane na put malim boginja jeste adekvatna imunizacija stanovništva.

U tu svrhu još od sedamdesetih koristi se takozvana MMR vakcina, koja deluje protiv malih boginja, zaušaka i crvenke – rubeole koja sadrži žive ali oslabljene viruse izazivače tih bolesti. Ona se redovno daje od navršenih 12 meseci do navršenih 14 godina života. Međutim, još od kraja devedesetih vodi se oštra i neprestana kampanja protiv ove vakcine, zbog neosnovane sumnje da izaziva poremećaje iz spektra autizma.

Sve je počelo od izveštaja objavljenog 1993. u uglednom britanskom naučnom časopisu *The Lancet* koji povezuje MMR vakcinu sa Kronovom bolešću. Autor tog rada bio je Endriju Vejkfild, britanski gastroenterolog, koji je nekoliko godina kasnije u istom časopisu objavio rad prema kom iste vakcine izazivaju autizam.

Iako su mu različite medicinske i obrazovne ustanove u kojima je radio tražile da

iznese dokaze za svoje šokantne tvrdnje, uporno je odbijao da to učini i bivao otpušten, najpre iz Bolnice Kraljevske medicinske škole u Londonu, a onda i iz Dečjeg centra *Thoughtful House* u Ostinu u SAD, gde je neko vreme promovisao svoju teoriju o povezanosti između MMR vakcine i autizma. Uprkos tome što je *The Lancet* u međuvremenu povukao njegov rad a Velika Britanija mu zabranila da se bavi medicinom u toj zemlji (u SAD nikada nije ni dobio dozvolu za to), Vejkfild se okružio grupom istomisljenika koja i dan-danas širi dezinformacije o štetnosti MMR vakcine i utiče na pad broja vakcinisanih širom sveta.

Antivakcinalni pokret deluje i na našim prostorima i mnogi ga smatraju jednim od najgovornijih faktora za izbijanje novog talasa obolenja od malih boginja od kraja 2017. do danas.

S tim se delimično slaže i dr Srđa Janković, imunolog Univerzitetske dečje klinike Tiršova.

„Taj fenomen ima višestruke i složene uzroke, ali se među njima svakako ističe gubitak poverenja u lekarе i zdravstvo, ali i u nauku i naučni metod uopšte, kao i kriza odnosa prema činjenicama i sunovrat kritičkog mišljenja“, smatra dr Janković.

„Ipak, neizostavno bih dodao da se odgovornost ne sme bezrezervno svaljivati na same roditelje, jer je zaista teško doći do najbolje odluke u uslovima kada smo svi izloženi brojnim protivrečnim informacijama, pa i dezinformacijama.“

On se u svojoj praksi susretoao sa ljudima koji nisu želeli da vakcinisu decu, ali kako kaže, teško je generalizovati ljudske motive.

„Najčešći razlozi koje roditelji navode vezani su za bojazan od neželjenih efekata vakcinacije, uključujući i probleme za koje je nedvosmisleno opovrgnuto postojanje uzročne veze sa vakcinacijom, kao što su poremećaji iz spektra autizma“, kaže dr Janković.

„Većina roditelja s kojima sam razgovarao o ovim temama, bar dosad, pristala je da se njihovo dete vakcinise. Izuzimam tu, naravno, decu sa medicinskim kontraindikacijama, gde vakcinacija nije ni dolazila u

obzir. Međutim, to najverovatnije oslikava svojevrsnu selekciju uzorka – radim u odseku za imunologiju tercijarne zdravstvene ustanove i roditelji koji su došli kod nas radi mišljenja i razgovora najverovatnije su već imali pretežno ili potencijalno pozitivan stav prema vakcinaciji – samo su im bila potrebna određena razjašnjenja.“

Možda je doba kada su male boginje odnosile i po milione života godišnje davno prošlo, ali je uverenje da smo se od te napasti zauvek oslobođili bez sumnje neopravданo i čak vrlo opasno.

„Taj fenomen ima višestruke i složene uzroke, ali se među njima svakako ističe gubitak poverenja u lekarе i zdravstvo, ali i u nauku i naučni metod uopšte, kao i kriza odnosa prema činjenicama i sunovrat kritičkog mišljenja“

i ne može se u potpunosti predvideti ko će sve dobiti teži oblik oboljenja ili neku komplikaciju.

U svakom slučaju, s obzirom na to koliko su male boginje zarazne, jasno je da ovo oboljenje ima značajan potencijal da naudi ljudima i da je u svakom pogledu dobro preduprediti ga, objašnjava dr Janković.

„Kod velike većine osoba koje su kompletно vakcinisane vakcinom MMR ostvaruje se dugotrajan imunitet koji može da savlada virus malih boginja (ili virusa zašaka ili rubele) dovoljno efikasno da do simptoma i znakova bolesti i ne dođe“, kaže dr Janković.

Ipak, kod malog broja osoba imunski odgovor nije sasvim zadovoljavajući i obolevanje je moguće, naročito kada od primanja vakcine prođe duži period. Procenat takvih osoba je, naravno, veći među onima koji su primili samo jednu dozu MMR-a i zbog toga se redovno daju dve. Međutim, treba reći da i delimična vakinalna zaštita, sve i da ne predupredi samu bolest, može značajno da umanji rizik nastanka teže kliničke slike

KAKO IZGLEDA TOK BOLESTI?

Kod većine obolelih osoba, odnosno onih s tipičnom kliničkom slikom, bolest počinje tegobama gornjih disajnih puteva, uz povišenu temperaturu, malakslost i glavobolju.

Karakterističan je izgled takvog bolesnika, takozvana „plačna maska“. Na sluzokoži usne duplje javljaju se karakteristične promene nazvane Koplikove mrlje, ali ne kod svih. Zatim u naletima izbijaju sitna, tačkasta ospas. Ako ne dođe do komplikacija, bolest traje dve do tri nedelje i završava se postepenom oporavkom. Važno je napomenuti da inkubacija kod malih boginja može da traje 10 do 21 dan (obično bliže donjoj granici tog intervala, osim kod delimično imunizovanih osoba) i da je pacijent zarazan od završnog dela inkubacije sve dok ospas ne počne da bledi. Lečenje se sastoji od mera podrške kao što su mirovanje, unos dovoljnih količina tečnosti, odgovarajućih minerala i pojedinih vitamina, eventualno uz simptomatsku terapiju. Takođe je važno blagovremeno otkriti i lečiti eventualne komplikacije. Specifična terapija protiv virusa morbila ne postoji.

tim ne smemo tek tako pomiriti kada postoji delotvorno i bezbedno preventivno sredstvo, to jest vakcina“, kaže dr Janković. „Dodao bih još, ako već govorimo o najgorem scenariju, da bi odustajanje od vakcinacije u načelu, dakle, ne samo protiv malih boginja, zaušaka i rubele, moglo da dovede do povratka i drugih bolesti predupredivilih vakcinama. Tada bi posledice, naravno, bile još teže. Dovoljno je da pomislimo na recimo difteriju“.

Šta društvo može da uradi kako bi se ti scenariji sprečili?

„Svakako da smatram da su napor u tom pravcu potrelni, štaviše neophodni, ali najverovatnije je i da nisu sasvim dovoljni“, smatra on.

„Razgovor – dvosmerna komunikacija – između lekara i pacijenta/roditelja jeste nešto dragoceno i nezamenjivo. Međutim, kriza društvenog odnosa prema vakcinaciji

odslikava dublu krizu odnosa prema nauci, ili čak još dublu – krizu odnosa prema činjenicama i objektivnoj stvarnosti. Verujem da neću preterati ako kažem kako je taj odnos u samoj srži najvećih izazova današnjice.“ ☈

STATISTIKA

SMRT NA SKELI

U slučaju izbijanja epidemije, najugroženije su bebe do godinu dana starosti, trudnice koje nisu vakcinisane, kao i sve osobe koje nisu mogle da prime vakcincu usled medicinskih kontraindikacija. Njih štiti jedino bedem kolektivnog imuniteta

i/ili komplikacija. Kod delimično zaštićenih osoba najčešći je takozvani „abortivni oblik“ bolesti, koji se zaustavlja na blagim i kratko-trajnim tegobama i nije opasan.

U slučaju izbijanja epidemije, najugroženije su bebe do godinu dana starosti, trudnice koje nisu vakcinisane, kao i sve osobe koje nisu mogle da prime vakcincu usled medicinskih kontraindikacija (oboljenja koja slabe imunski sistem). Njih štiti jedino bedem kolektivnog imuniteta.

„Koncept kolektivnog imuniteta je u suštini veoma jednostavan“, objašnjava dr Janković.

„Kada je u nekoj zajednici velika većina osoba zaštićena, odnosno imuna na dato oboljenje, ne postoje uslovi da se ono prenosi unutar te zajednice. Tada, čak i ako bi došlo do kontakta s obolelim osobama (ako bi se bolest ‘unela’ u zajednicu), u najgorem slučaju obolovanje bi se svelo na retke sporadične slučajevе, bez epidemije.“

Doktor Janković dodaje da prag za delovoran kolektivni imunitet zavisi pre-

vashodno od toga koliko je oboljenje o kojem je reč zarazno. U slučaju malih boginja, prema dosadašnjim iskustvima, studijama i analizama, taj prag iznosi oko 95% zaštićenih osoba.

„Naravno, u periodu koji je prethodio našoj skorošnjoj epidemiji malih boginja, obuhvat dece vakcinacijom bio je u mnogim sredinama znatno manji od pomenutog praga, što znači da se nije ni postavljalo pitanje da li će do epidemije doći, već samo kada će se to dogoditi. Odgovor nismo dugo čekali“, kaže dr Janković.

Kada su u pitanju male boginje, najgori scenario je da se delimično ili čak potpuno vratimo u prevakcinalnu eru.

To bi značilo da male boginje ponovo postanu „dečja bolest“ koju bi mnogi, ili svi, tada morali da naprsto „preleže“. Međutim, valja skrenuti pažnju da, nažalost, tada najverovatnije ne bi baš svi imali tu sreću da se sve završi dobro.

„Svuda gde postoje, male boginje odnose danak u ljudskim životima i smatram da se s

S tigao je i bilans godine koju je obeležila serija tragedija na nekim od najskupljih gradilišta u zemlji. Kako je početkom godine objavila Uprava za bezbednost i zdravlje na radu, od ukupno 53 pogibije usled povreda na radu, u 2018. godini je na gradilištima pогинуло 15 radnika. U pitanju je rekord decenije.

Pored toga što su najopasnija radna mesta u zemlji, srpska gradilišta su se time po stopi smrtnosti popela u sam vrh Evrope.

Naime, po podacima koje nudi Eurostat, u Evropskoj Uniji u proseku godišnje pogine šest građevinskih radnika na 100 hiljada, mada ova brojka varira i u zemljama kao što su Danska, Holandija i Velika Britanija iznosi manje od 2. A u Srbiji? Koristeći podatke koje nudi Republički zavod za statistiku, u Srbiji je prošle godine na građevini bilo zaposleno 96.292 radnika, pa je stopa vrlo bliska broju poginulih. Ona iznosi 15.57.

Tu brojku prati važna napomena – broj radnika u građevini u Srbiji je zapravo veći zbog rada na crno i različitim privremenim

ugovora, pa je realna stopa smrtnosti sigurno nešto manja. Međutim, teško da bi nemoguć posao prebrojavanja onih koji de fakto rade na gradilištima spustio poražavajuću brojku igde blizu evropskom proseku, a kamoli u rang onih sigurnijih zemalja.

Neke od njih, kao što su pomenuta Velika Britanija ili Nemačka, u kojoj se godišnja stopa smrtnosti radnika na građevini kreće oko 3 na 100 hiljada, svoje relativno niske brojke ostvarile su uprkos tome što su vodeće u Evropi po pitanju izgradnje i veličine tržišta rada. Prilika za povredu je tamo mnogo više.

Mada se da učiniti da broj pogibija na gradilištu može značajno oscilirati iz godine u godinu, u praksi ipak nije tako. U poslednjih deset godina, u Velikoj Britaniji stopa nijednom nije prešla brojku od 2,48, dok je u Nemačkoj dostigla vrhunac od nešto preko 5. Velike oscilacije mogu

se primetiti gotovo isključivo u malim tržištima, kao što su Luksemburg ili Malta.

Gradilišta su u Srbiji već dugo najopasnija radna mesta. Godišnji izveštaji koje objavljuje Inspektorat za rad opisuju građevinu kao „najugroženije zanimanje u Republici Srbiji na osnovu smrtnih povreda“, navodeći kao uzrok povređivanja, pod broj jedan, „nebezbedan rad na visini i na nepropisno montiranim skelama“. Dva radnika su 14. septembra prošle godine poginula kada je popustila skela na kojoj su stajali, na 22. spratu gradilišta Beograda na vodi.

Iako se neretko otpisuju kao slučajne tragedije inače opasnog posla, primeri iz inostranstva pokazuju da na stope smrtnosti i te kako utiču aktuelne bezbednosne politike, ali i šire okolnosti radnih uslova.

Nažalost, to nam ne mogu pokazati zvanični podaci i izveštaji – podaci koje nudi Uprava za bezbednost i zdravlje na radu zasnivaju se isključivo na prijavama poslo-

davaca, a primera radi, u analizi dele povredene radnike u starosne grupe tako da se u najstarije ubrajaju svi oni „stariji od 50 godina“. Ali najstariji poginuli građevinski radnik 2018. godine imao je čak 65 godina; jedan od povređenih u požaru koji je početkom 2018. zahvatilo gradilište Beograda na vodi imao je 67. Na mestu bivše ambasade SAD u ulici Kneza Miloša u Beogradu, radnik kog je 29. avgusta usmrtilo obrušavanje fasade imao je 58, i radio je bez papira; na crno je radio i čovek koji je samo dve nedelje kasnije poginuo na gradilištu na Novom Beogradu.

Drugim rečima, ovi slučajevi su „tek“ slučajne tragedije samo ako se posmatraju pojedinačno. Realnost je da su gradilišta u Srbiji postala mesta ozbiljne eksploracije, za koju radnici, bili oni neobučeni, prestari, bez papira ili u nedostatku adekvatne zaštite, sve češće plaćaju životom. ☀

polne oznake u ličnim dokumentima. Postoji samo Nacrt, i on čeka izglasavanje u Skupštini, baš kao i Zakon o istopolnim partnerstvima, što se verovatno neće dogoditi samo od sebe, bez dovoljno snažnog pritiska sa Zapada.

U Srbiji je, kao i u velikom broju država u svetu, legalno promeniti pol. Međutim, bez jasne zakonske strukture, ceo proces, koji je sam po sebi veoma komplikovan i kompleksan, i emotivno naporan za pojedinca, maksimalno je otežan.

Proces prilagođavanja pola u Srbiji počinje tako što osoba koja oseća da njen fizički pol ne odgovara njenom rodnom identitetu ode prvo kod svog lekara opšte prakse i izjasni se kao transrodna. Lekar opšte prakse daje uput za psihijatra, koji potom daje svoju procenu i dalji uput za endokrinologa. Evaluacija kod psihijatra traje oko dve godine i uključuje redovnu terapiju i razgovor, kako bi se utvrdilo da osoba zaista ima ono što se u medicini zove rodna disforija – osećaj duboke uznenirenosti koji se javlja kao rezultat sukoba između rodnog identiteta i pola dobijenog prilikom rođenja. U Srbiji se transrodni identitet i dalje smatra psihičkim poremećajem, iako prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji (szo) od prošle godine zvanično nije.

Veliki problem u našoj zemlji, naročito van Beograda, jeste u manjku psihijatara koji poznaju ovu oblast i umeju da se bave njome na profesionalan i empatičan način. Usled nedostatka stručnog osoblja, trans osobe moraju da traže lekara isključivo u Beogradu – što je dodatan problem onima koji žive daleko od glavnog grada. Na sajtu organizacije Gayten LGBT piše da „lekari koji pružaju adekvatnu medicinsku pomoć trans osobama rade u Beogradu“, a drugi gradovi u Srbiji se i ne spominju. Na ovom sajtu, u tekstu koji je namenjen da pruži smernice za ljudi koji su zainteresovani da otpočnu proceduru prilagođavanja pola, navode se samo dve psihijatrice u Beogradu, jedna endokrinološkinja i jedan hirurg. Dakle, tim koji se ovde spominje sastoji se od svega četiri osobe koje bi trebalo da „pokriju“ čitavu državu.

Na mapi objavljenoj u časopisu *National Geographic* u januaru 2017. godine, saставljenoj na osnovu opsežnog proučavanja izvora širom sveta, više od trećine svih zemalja dozvoljava legalnu promenu pola u ličnim dokumentima (pasoš, vozačka dozvola, lična karta i sl.). Na osnovu njihove

Stephanie Gonot / Refinery 29

PROBLEMI SA RODOM

TRANSRODOST: SLUČAJ SRBIJA

PIŠE: Luna Đorđević

**Trans populaciju
u Srbiji nedostaju
podrška i
razumevanje – ali
i smislen zakonski
okvir**

Postojala je glasina prema kojoj bi od prvog januara 2019. godine transrodne osobe u Srbiji navedno mogle da promene polnu oznaku u ličnim dokumentima bez potrebe da prilože dokaz o izvršenoj operaciji prilagođavanja pola. Poreklo ove informacije bilo je nepoznato – to je prosto bilo nešto što su ljudi iz trans zajednice u Srbiji naučili – ali se nije znalo ni da li će biti baš univerzalno primenjiva, niti koja bi tačno bila procedura.

Međutim, ništa od toga. Jedino što se promenilo posle Nove godine bilo je to što su počele da važe izmene Zakona o matičnim knjigama, usvojene u junu 2018. godine, po kojima je promenu pola postalo moguće upisati u matični list.

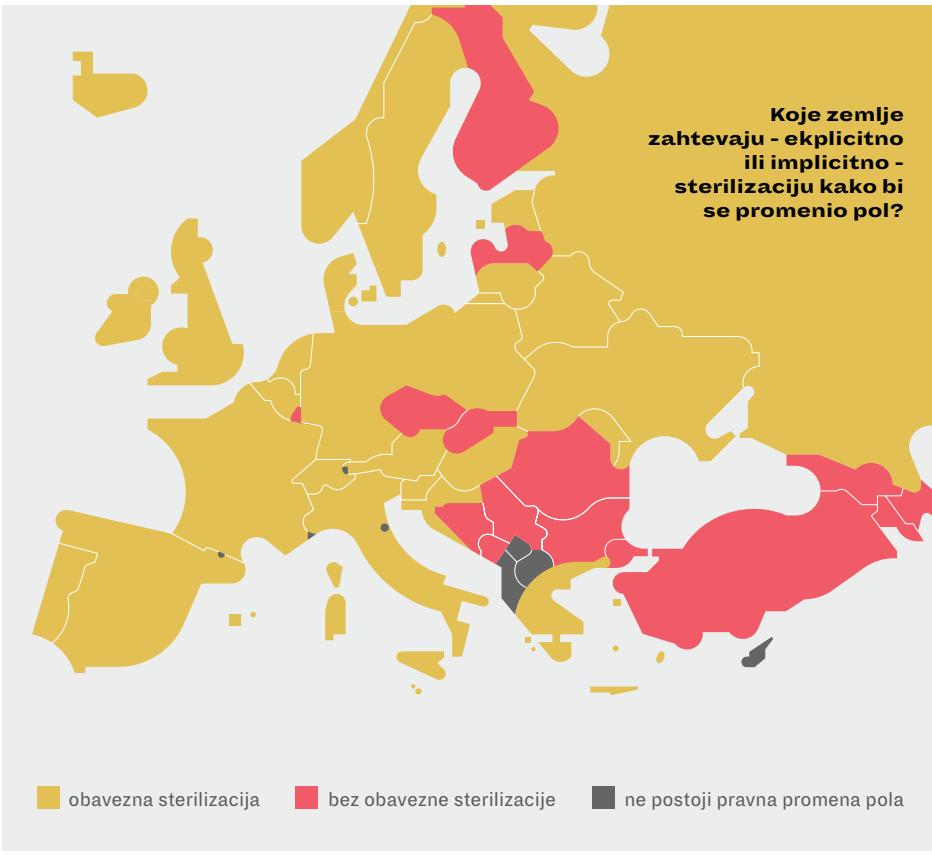
Ovo je simptomatično za naše društvo i jedan od velikih problema sa kojim se susreće transrodna zajednica u Srbiji. Nedostaju jasna struktura i pravni okvir. Ne postoji zakon o rodnom identitetu, koji bi regulisao pitanje zakonske promene

za ljudе koji su zainteresovani da otpočnu proceduru prilagođavanja pola, navode se samo dve psihijatrice u Beogradu, jedna endokrinološkinja i jedan hirurg. Dakle, tim koji se ovde spominje sastoji se od svega četiri osobe koje bi trebalo da „pokriju“ čitavu državu

mape, 46 zemalja ima uređen pravni postupak po kom se ova promena vrši. Postoji i veoma mali broj zemalja koje dozvoljavaju zakonsku promenu roda, odnosno pola u ličnim dokumentima samo na osnovu zahteva pojedinca. Na ovoj mapi su kao takve označene Argentina, Irska, Norveška i Danska. Ima i drugih država u kojima je ovo moguće, ali samo u nekim oblastima. Najveći broj zemalja, uključujući i Srbiju, nema nikakav jasan pravni okvir i sistem.

Veliki broj protivnika pojednostavljenog sistema promene pola u ličnim dokumentima i uopšte olakšane tranzicije trans osoba smatra da bez adekvatnih, dugotrajnih i ekstenzivnih psihijatrijskih evaluacija ne treba dozvoliti pojedincu koji oseća rodnu disforiju da otpočne tranziciju i proceduru prilagođavanja pola. Iza ovog stanovišta stoji ideja da ljudi mogu prosto da „budu u zabludi“ u vezi sa svojim rodnim identitetom, te da će se možda predomisliti i pokojati. Ovo se naročito naglašava kad je reč o mlađim osobama, pre svega tinejdžerima.

Sa druge strane, što ranije osoba otpočne tranziciju ukoliko to želi, to će lakše njenje telo prihvatići promene i mnogo će se lakše prilagoditi. Uprkos popularnom mišljenju da su trans aktivisti najglasniji

u forsiranju olakšavanja koraka prilagođavanja pola, upravo su lekari ti koji urgiraju da se sa tranzicijom treba početi što ranije i da ona treba biti što lakša za trans osobe. Razlog za to je jednostavan – rodna disforija stvara strahovit osećaj zbumjenosti, usamljenosti, nezadovoljstva, nesreće, depresije i može da ima strahovite posledice na psihu pojedinca kome zajednica nije pružila adekvatnu podršku, naročito kad je reč o mladim ljudima.

Mada u Srbiji ne postoji zvanična statistika, na globalnom nivou prosečan životni vek transrodnih osoba je samo 35 godina.

Lekari bi rekli da korist po opšte mentalno i fizičko zdravlje koje olakšana tranzicija ima nadjačava štetu relativno retkih slučajeva u kojima se osoba pokaje i želi da prekine proces hormonske terapije. Svakako da spasava više života.

„U Hrvatskoj se, recimo, već primenjuju blokatori hormona koji su jako bitni za trans decu jer im se onda olakšava tranzicija nakon puberteta“, kaže za *Odiseju* Filip Vučović iz Prajd info centra u Beogradu. „Kod nas nema tih blokatora, i nekako važi da trans decu zapravo ne postoje, nego je to nešto što

osobe, pre svega, ali zapravo i o prinudnoj sterilizaciji.

Operacija prilagođavanja pola podrazumeva da trans muškarac (osoba koja je rođena u ženskom telu a oseća se kao muškarac) prođe kroz zahvat duple masektomije i uklanjanja ženskih reproduktivnih organa (materice i jajnika), dok se trans ženama uklanjuju penis i testisi. Svaka osoba koja oseća rodnu disforiju i dobrovoljno želi da se podvrgne hirurškom zahvalu prilagođavanja pola morala bi da ima tu mogućnost po zakonu. Međutim, onog trenutka kada država po zakonu to zahteva od pojedinca kako bi on ili ona mogli da žive u skladu sa sopstvenim identitetom, dolazimo do ozbiljnog kršenja ljudskih prava.

Postoje države koje su ovo već uvidele i promenile. Odlukom švedskog parlamenta, 21. marta 2018. godine sve trans osobe koje su bile podvrgnute prisilnoj sterilizaciji od 1972. do 2013. godine (kada je u ovoj zemlji obavezna operacija prilagođavanja pola prestala da važi po zakonu) dobije kompenzaciju u iznosu od po 22.500 evra. Procenjuje se da se to odnosi na ukupno 600 do 700 ljudi. Švedska je prva država na svetu koja je donela odluku o kompenzaciji trans ljudima za faktički prisilnu sterilizaciju.

Prema nekim stanovištima, polni organi su ono što definije nečiji pol, pa time i rod. Međutim, vođeni tom logikom mogli bismo da zaključimo da osoba koja je rođena u ženskom polu i oseća se kao žena, a kojoj su zbog bolesti uklonjeni materica, jajnici ili grudi, više nije žena. Ili da samo i isključivo penis i testisi definišu muškarca. Takođe, postoje ljudi koji su rođeni i sa muškim i sa ženskim polnim karakteristikama. Rodni identitet je znatno kompleksniji od toga, i mnogo više faktora ulazi u njegovo formiranje i ispoljavanje. Postojanje transrodnih osoba je dokaz da se ljudi rađaju sa rodnim identitetom koji nema veze sa njihovim polnim karakteristikama. Osobi kojoj se rodni identitet i pol poklapaju veoma je teško da razume kako živi i doživljava sebe neko ko se ne oseća dobro u sopstvenom telu.

Naravno da postoje ljudi koji bi bez pogovora bili spremni da prihvate hirurški zahvat, čak i da on nije obvezan, kako bi konačno mogli da žive u telu koje odgovara njihovom rodnom identitetu i načinu na koji doživljavaju sebe. Međutim, onog trenutka kada država to izričito zahteva od pojedinca, dolazi do velikih političkih i moralnih problema. Tu je onda reč o ozbiljnom zadiranju u privatnost i u intimu

zelezničkoj raskrsnici nedaleko od centra grada, na šinama isprepletanim veštinom inžinjera-umetnika, besni vatrica. Čelična konstrukcija nasumičnom oku deluje kao dečja škrabotina, kao kraljevstvo entropije: bezbrojne šine sekut jedna drugu na način naizgled lišen organizacije i smisla, a koji ipak, nekakvim čudom projektantske dalekovidosti, omogućava vozovima da u skladu i gotovo elegantno prolaze ovim saobraćajnim čvoristem. I oni to i čine, vozeći

PIŠE: Nevena Grubač

KLIMA

GODINA LEDA I VATRE

Dramatičnu novu 2019. obeležili su nezapamćeni vremenjski ekstremi

Nželezničkoj raskrsnici nedaleko od centra grada, na šinama isprepletanim veštinom inžinjera-umetnika, besni vatrica. Čelična konstrukcija nasumičnom oku deluje kao dečja škrabotina, kao kraljevstvo entropije: bezbrojne šine sekut jedna drugu na način naizgled lišen organizacije i smisla, a koji ipak, nekakvim čudom projektantske dalekovidosti, omogućava vozovima da u skladu i gotovo elegantno prolaze ovim saobraćajnim čvoristem. I oni to i čine, vozeći

kroz otvoreni plamen gasnih grejača koji 24 sata dnevno gore ne bi li sprečili da se pruga zaledi i zarobi već paralisan grad u grču hladnoće. U Čikagu je hladnije nego na Antarktiku.

Nekih pet kilometara severno od zapljene raskrsnice, u nadrealnoj slici promašenog kontinenta, po površini masivne reke koja deli ime svog matičnog grada a hrani jezero Mičigen, plutaju velike sante. Samo dan ranije, po njenoj površini su, kao posledica razlike u temperaturi vode i vazduha, plesali jezičci gasa. Izgledalo je kao da se dimi. Gotovo da nema ljudi na ulicama da komentarišu kako se možda jednom u generaciji dešava da se reka Čikago zaledi: nadležne institucije su upozorile da iz kuće ne izlaze bez preke potrebe – a ukoliko baš moraju napolje, da ne dišu duboko, kako im ledeni vazduh ne bi povredio pluća.

Polarni vorteks je okovao gradove ledom, zatvorio škole i univerzitete, sate-rao beskućnike u skloništa koja su postala premala i odneo na desetine ljudskih života. Zatrpani u snegu, promrzli u pokvarenim automobilima, nastrandali u lavinama – stravična zima ostavlja za sobom žrtve kao tragove u svežem snegu.

U Severnoj Dakoti veter je rashadio vazduh na nezapamćenih -57°C . Vanredno stanje je proglašeno u Viskonsinu, Mičigenu, Illinoisu. Ni južne, toplige države, poput Alabame i Misisipija, nisu ostale imune na arktičku zimu koja je stegla srednji i istočni deo Amerike u smrtonosni beli zagrljav.

Nedaleko od američkog ledenog carstva, na samoj granici sa susednom Kanadom

Dole:
Čikago

Polarni vorteks nije oluja: u pitanju je pojas vetrova izuzetne snage koji drže ledeni, arktički vazduh zaključanim iznad Severnog pola, gde mu je i mesto

donekle naviklom na hladne zime ali takođe pogodenom istorijskim hladnoćama, moćni Nijagarini vodopadi stoje nepomično, zamrznuti u trenutku.

Sve je počelo, gle čuda, na Severnom polu. Polarni vorteks nije oluja niti konkretni meteorološki događaj poput onih koji se formiraju u niskim delovima atmosfere: u pitanju je pojas vetrova izuzetne snage koji drže ledeni, arktički vazduh zaključanim iznad Severnog pola, gde mu je i mesto. Možemo ga doživeti kao nekakvu vrstu zida koji čuva ostatak sveta od ekstremno hladnog vazduha. Što je vorteks snažniji, to bolje po nas. Živi u stratosferi, na visini između 10 i 60 kilometara.

Evo gde stvar postaje zanimljiva: ukoliko se stratosfera zagreje, vorteks slab, a samim tim slab i njegova sposobnost odbrane – a svi znamo koliko je čovek dobar u zagrevanju sopstvene atmosfere. Ovog januara, pod uticajem velikog skoka u temperaturama, polarni vorteks je dramatično oslabio, i u procesu je iscepan na tri dela. Vetrovi su popustili, i dozvolili arktičkom vazduhu da iscuri iz svog čvorista, razlivajući se južno ka Kanadi, Americi, Evropi i Aziji, ledeći sve na svom putu.

Evropa je streljala pred istim vremenjskim uslovima koje je preživela '99. godine, kada je Alpe pritiskalo rekordnih pet metara snega, koliko je palo za manje od mesec dana. Jug Danske i baltička obala Nemačke bili su poplavljeni, dok se broj

žrtava stradalih u snežnim lavinama popeo na dvadeset šest. Skijaška odmarališta bila su zatvorena, a sela evakuisana.

Za to vreme, na drugom kraju planete, na ledjima užarenog leta jaše El Ninjo. Inače normalna meteorološka pojava, koja nastaje kada se površinske vode tropskog Pacifika zagreju iznad proseka i sa sobom donesu netipično visoke temperature, razarajuća snagu El Ninja raste zajedno sa globalnim zagrevanjem. Pognutih ramena, Australija hramlje pod teretom vrućine, trpeći vreline kakve nije videla gotovo čitav vek.

U šumama Kempeltauna, grada koji se nalazi na oko 50 km jugozapadno od Sidneja, na zemlji leže na hiljade tela slepih miševa. Umorni aktivisti lokalnog udruženja za očuvanje divljine očajnički pokušavaju da rashlade nekoliko stotina jedinki koje su preživele – jedno po jedno mladunce, veličine dlana ruke, osvežavaju vodom i ledom. U Kernsu, u nešto severnijem Kvinslendu, nastrandale životinje odvoze građevinskim kolicima. Ukupan broj žrtava ekstremne vrućine popeo se na oko 30.000 hiljada slepih miševa: to čini jednu trećinu čitave vrste. Preživljavanje ovih kolonija, koje imaju krucijalnu ulogu u oprasivanju i distribuiranju biljnog semeњa u regionu, dovedeno je u pitanje – ove male životinje ne mogu da regulišu telesnu toplotu na preko 40 stepeni. Toplotni talas je doneo daleko više od toga.

Međutim, leteća lisica – vrsta slepog miša najviše pogodenog ekstremnim temperaturama – nije ništa osetljivija na vrućine od ostalih životinja južnog kontinenta. Karakteristične po tome da žive u kolonijama u blizini urbanih zona, njih je lako pratiti i evidentirati masivne pomore poput ovog. Veći su problem druge vrste, one skrivenijeg staništa. Grupe za zaštitu životinja brinu da se negde u dubinama kontinenta odvijaju apokaliptični scenariji, kojih nismo ni svesni. U ovom kontekstu, slepi miševi su za klimatske promene ono što su kanarinci bili za rudnike uglja.

Novi Južni Vels gori na temperaturama neznatno nižim od istorijskog rekorda. Suše devastiraju zemlju. Na njenom zapadu, zastrašujući milion jedinki autohtone ribe beživotno pluta po površini reke Darling, jedne od najdužih reka u Australiji. Nivo vode je opao do neprepoznatljivosti. Rečno korito je eksponirano, a u ono malo vode što je ostalo buja modrozeleni algi. Cijanobakterije nisu neobična pojавa

tokom velikih suša; ova alga voli toplu vodu. Međutim, udružena sa glavnim krivcem, nezapamćenom vrućinom, devastirala je populaciju lokalne haringe, smuđa i već osetljivog bakalara, i izazvala pomor nezапамćenih razmara. Bez kiša i vodene mase koju severne reke donose u Darling, čitav sлив je u opasnosti, a sa njim, osim ribe, i mnogo širi ekosistem.

Naime, ovaj sлив vodom napaja 40% ukupne australijske poljoprivredne pro-ducije. Ukoliko je region lišen vode, okida se lančana reakcija koja za posledicu može imati katastrofu na nivou kontinenta: farmeri vuku vodu iz već preniskog vodostaja, kako bi navodnjavali žednu zemlju i kako ne bi izgubili godišnje prinose, a time uskraćuju vodu divljem svetu, koji onda izumire. Iz tog razloga, australijska vlada je 2012. donela plan o alociranju više od 13 milijardi dolara u svrhu preraspoređivanja vodenih resursa u prirodi. Ideja je da države otkupe vodne resurse od farmera, njima omoguće održivu i efikasnu vodnu infrastrukturu, te da vodu vrate prirodi. Nezavisne grupe za praćenje progresa već nekoliko godina izražavaju nezadovoljstvo tromošću i stagnacijom projekta, i upozoravaju na nove masovne pomore ribe uko-liko se nešto hitno ne preduzme.

Dok se vatrogasci bore sa desetinama šumskih požara koji besne širom kontinenta, leto u Sidneju donosi temperature oko 15 stepeni više od prosečnih za to doba godine. Bez obzira na to što je jedna od zemalja najpogodenijih klimatskim pro-menama, Australija pati od kontroverzne energetske politike i nemogućnosti da se izbori za stabilan put ka ograničavanju nivoa emisija štetnih gasova u atmosferu. Australija je potpisnica Pariskog sporazuma, i obavezana je njegovim normama. Samo nekoliko meseci ranije, već treći put u skoroj istoriji, australijski premijer je smenjen zbog energetske politike. Ova zemlja je jedan od najvećih proizvođača uglja na svetu – prema jednom izveštaju, čini čak 37% ukupnog svetskog izvoza sirovine. U skladu sa tim, snažan je i lob ove industrije, čije neumorno lobiranje stavlja uže oko vrata svakoj ozbiljnoj inicijativi za odgovorno bavljenje planetarnom klimatskom krizom.

I dok Australija polako shvata da najverovatnije neće uspeti da ostvari ciljeve zacrtane Pariskim sporazumom – da do 2030. godine smanji nivo emisija za 26% u odnosu na nivo iz 2005. – u ruralnim prostranstvima Severnih teritorija, pored nekada bogatog, a sada presušenog, prašnjavog

Samo nekoliko meseci ranije, već treći put u skoroj istoriji, australijski premijer je smenjen zbog energetske politike.

Ova zemlja je jedan od najvećih proizvođača uglja na svetu – prema jednom izveštaju, čini čak 37% ukupnog svetskog izvoza sirovine

izvorišta, leže desetine tela mrtvih divljih konja. Došli su na pojilo, i nisu zatekli ništa osim napukle zemlje. Tu su i ostali.

Niko nije imun na klimatske promene, planeta uporno podseća Australiju, ali i nas ostale, na sve zamislive brutalne načine. Nakon što su preživeli jednu od najvećih suša u istoriji, oko pola miliona grla domaće stoke izgubljeno je u zastrašujućim poplavama koje su se obrušile na severni deo Kvinslenda. Stotine hiljada životinja ostalo je zaglavljeno u blatu, odsečeno od izvora hrane, nakon što je početkom februara na ovaj deo zemlje za nekoliko dana palo oko metar i po kiše.

U međuvremenu, dok Australija grca kroz vodu i vatrnu, na istoku severnoameričkog kontinenta polarni vorteks popušta svoj grčeviti stisak. Pušta ga toliko naglo da su pogodene države za samo šest dana videle skok u temperaturi od nezamislivih 27°C, lansirajući živu termometra do novih rekorda – ovog puta, gradovi istočnog dela Amerike žive najtoplijie dane za ovo doba godine u istoriji meteoroloških merenja.

U očajanju, nakon beskonačno mnogo pokušaja da nas uvere da imamo samo jednu šansu da shvatimo razmere katastrofe u koju srljamo, naučnici mašu svojim papirima i govore svakom ko želi da čuje: svet je ušao u najtopliju deceniju u istoriji meteoroloških merenja. Predviđene temperature pokazuju porast od jednog stepena u odnosu na predindustrijsku eru. Pariski sporazum, slamka za koju se držimo, klima se na staklenim nogama. Ili bolje reći na ledenim, na sve toplijoj planeti.

Kada se sneg otopi, vatre zgasnu a zemlja upije poplave, i kada se povuče pokrivač koji još uvek vešto krije sve što smo u samo jednoj sezoni izgubili, možda uvidimo svoju ranjivost. Možda shvatimo da nismo veći od života, snažniji od vode, otporni na glad. Možda nas otrezni šamar kojim naša planeta pokušava da nas probudi iz sna o moći. Jer ukoliko ne počnemo da paničimo i da delamo, kada se naredni sneg otopi, naredne vatre zgasnu a zemlja upije poplave, nećemo mi preživeti klimatske promene. Klimatske promene će preživeti nas. ☀

PIŠE: **Isidora Micić**

MEDICINA

INFEKCIJA MOGUĆI KRIVAC ZA ALCHAJMERA?

Ne dešava se svaki dan da vest o mogućem uzročniku Alchajmera prenesu gotovo sve kompanije koje proizvode pastu za zube

Kalifornija, Univerzitetska bolnica u San Francisku. Na odeljenju za psihijatriju sprovode se istraživanja koja za cilj imaju poboljšanje mentalnog zdravlja HIV pozitivnih pacijenata. Predvodnik istraživačkog tima doktor Stiv Domini, koji je godinama posvećen izučavanju neurodegenerativnih bolesti, a posebno demencije, kod ovih pacijenata uočava da simptomi demencije prouzrokovane HIV-om nestaju kada se pacijentima daju antivirusni lekovi. On takođe uočava da svi pacijenti u desnim imaju istu bakteriju, *Porphyromonas gingivalis*. Na um mu pada jedna druga bolest, pošast našeg doba – Alchajmer.

Alchajmerova bolest je vrsta demencije za koju se smatra da je genetski determinisana, ali se još uvek ne zna kako se aktivira. Još od 1984. godine popularna je hipoteza

da se u mozgu obolelih formiraju plakovi nastali akumulacijom dva proteina – amiloida i taua, koji posledično dovode do smanjenja a zatim umiranja neurona centra odgovornih za pamćenje, produkciju i razumevanje jezika, a s vremenom i svih ostalih centara. Osoba obolela od Alchajmera u ranoj fazi ne može da se seti imena ljudi, telefonskih brojeva, a kasnije zaboravlja i imena svojih najbližih, te u poslednjoj fazi ne može ni da ih prepozna. Statistički podaci pokazuju da je demencija trenutno na petom mestu liste najčešćih uzroka smrti u svetu.

Jun 2013. godine, takođe u San Francisku. Kejsi Linč, jedna od malobrojnih žena preduzetnica u biotehnološkoj industriji, nije bila zadovoljna dotadašnjim istraživanjima Alchajmera. Nešto je nedostajalo. U razgovoru sa Stivom Dominijem, Linč shvata da popularna hipoteza o uzroku Alchajmera – pretpostavka o proteinima koji prave plakove u mozgu koji posledično uništavaju neurone pre svega hipokampa, memorijskog skladišta – zapravo nije put do rešenja zagonetke u koji treba uložiti milione. Ključ može biti u desnim obolelih, odnosno u bakteriji *Porphyromonas gingivalis*.

Kejsi Linč i Stiv Domini osnivaju kompaniju *Cortexmyne* kako bi prikupili sredstva za istraživanje ove nove hipoteze. U narednu entuzijazma, a u vremenu bez novca, Kejsi Linč će predvoditi proces koji je po njenim rečima delovao kao „snimanje niskobudžetnog filma“. Naime, ona i Domini

su za svoja prva istraživanja dobili „iskorišćene“ miševe od stručnjaka koji se bavio izučavanjem te iste bakterije. Ubrzo se pokazalo da proteini-uzročnici zapravo stvaraju plakove u mozgu kao vid odbrane od bakterije *P. gingivalis* poreklom iz ljudskih desni. Prisustvo ove bakterije pronađeno je u mozgu preminulih ljudi koji su bolovali od Alchajmera, a takođe je pronađena DNK ovog mikroba u spinalnoj tečnosti živilih pacijenata. Veće prisustvo bakterije koreliralo je sa većim prisustvom proteina amiloida i taua.

Međutim, korelacija nije isto što i uzročnost, te je ostalo nejasno da li bolest desni uzrokuje demenciju, ili su oboleli od demencije, koji često zaborave da se brinu o svojoj higijeni, podložniji pojavljivanju ove infekcije.

U istraživanjima koja su usledila pokazali su da, kada se *P. gingivalis* ubrizga u krvotok miševa, dolazi do infekcije mozga, produkcije proteina amiloida i taua, kao i neuralne degeneracije regija i neurona u mozgu koji inače bivaju „napadnuti“ Alchajmerom. Dobijena je kauzacija! No, ostaje nejasno na koji način *P. gingivalis* prouzrokuje demenciju nakon što se nađe u mozgu. Da li je ova bakterija okidač produkcije amiloida, kojim se mozak bori protiv infekcije a posledično uništava neurone, ili ona direktno proizvodi inflamaciju mozga?

U januaru 2019. objavljena je studija o ohrabrujućoj prvoj fazi istraživanja, o malom molekulu COR388, antibiotiku uskog spektra, leku koji inhibira enzime

korelacija nije isto što i uzročnost, te je ostalo nejasno da li bolest desni uzrokuje demenciju, ili su oboleli od demencije, koji često zaborave da se brinu o svojoj higijeni, podložniji pojavljivanju ove infekcije

bakterije *P. gingivalis*. Na uzorku od osmoro ispitanika obolelih od Alchajmera, zahvaljujući COR388 došlo je do redukcije bakterijskog opterećenja u već kreiranoj *Pg* inflamaciji, zatim redukciji akumulacije amiloid proteina i zaštite neurona hipokampa. Ukoliko je tačno da je kompanija *Cortexmyne* korak od revolucionarnog pronalaska, te da je pronađen put do potvrde valjane hipoteze, onda milionima

ljudi više ne bi bio problem da pozovu telefonom svoje najbliže niti da se sete šta su radili pre pet minuta, a preokupacija bi im postala „samo“ briga o oralnoj higijeni. ☺

ISHRANA

PREČICA U FOTOSINTEZI

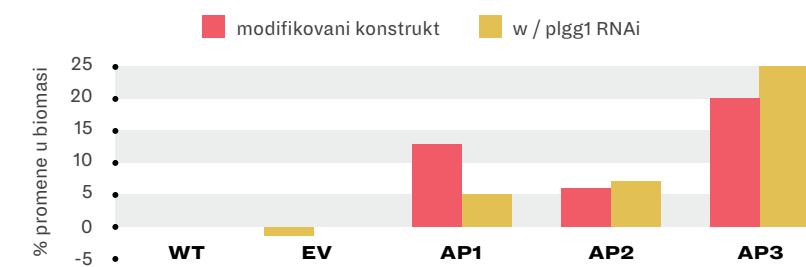
PIŠE: **Jovana Nikolić**

Rast ljudske populacije već dugi niz godina pred poljoprivredu postavlja izazov – kako prouzvesti dovoljne količine hrane. Dok se u bliskoj prošlosti uglavnom oslanjalo na upotrebu pesticida i dubrenje zemljišta, trenutno je u porastu broj istraživanja u kojima se teži ka promenama unutar samih biljaka. Jedno moguće rešenje pojavilo se u januaru ove godine, kada je tim okupljen oko Pola Sauta, molekularnog biologa iz američkog Servisa za poljoprivredna istraživanja, objavio rezultate svog rada u časopisu *Science*.

Oni su genetički modifikovali duvan kako bi fotosinteza postala efikasnija, i uspeli su da dobiju oko 40 odsto više prinosa. Tim će u budućnosti slične eksperimente izvoditi na drugim biljkama, poput krompira i pirovaca, kako bi proverili da li će rezultati biti

Razlike u rastu

podjednako dobri, i da li bi ovaj metod mogao da pomogne povećanju useva na kojima se u velikoj meri zasniva ljudska ishrana.

Istraživački tim sa Polom Sautom na čelu modifikovanjem gena je uprostio proces fotosinteze kako bi se gubilo što manje energije. Naime, bespotrebnii gubici nastaju tokom procesa fotorespiracije koji se odvija u mnogim biljkama. Za sve je odgovoran enzim ribuloza-bisfosfatna karboksilaza (RuBisCO). U idelanim uslovima bi trebalo da on „uzima“ ugljen-dioksid iz atmosfere i pretvara ga u šećere koji su biljci neophodni za rast. Prepostavlja se da su se rani oblici ovog enzima pojavili u dalekoj prošlosti kada je Zemljinom atmosferom dominirao ugljen-dioksid. Međutim, kako danas ima znatno više kiseonika nego tada, često se desi da ovaj enzim greškom preuzeće iz atmosfere molekule kiseonika.

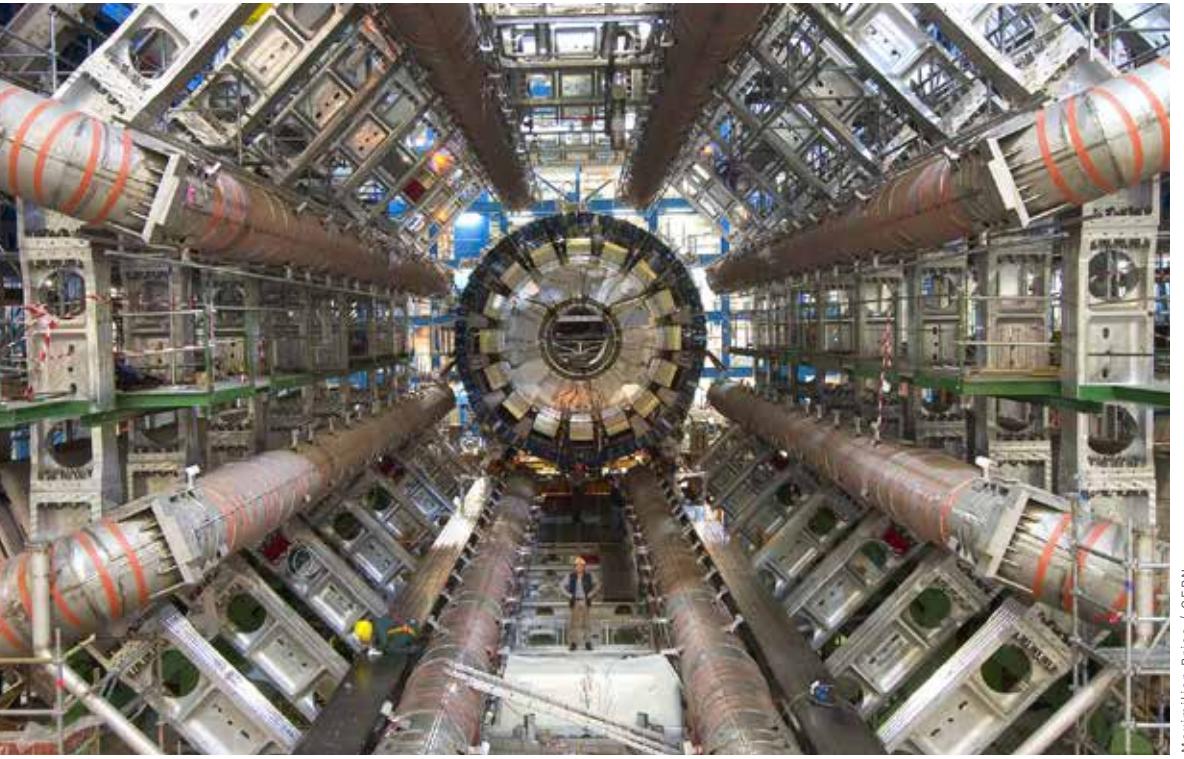
Kada dođe do interakcije kiseonika i enzima RuBisCO, kao nusprodukt se stvara jedno toksično jedinjenje, glikolna kiselina. Ova kiselina smanjuje efikasnost fotosinteze jer biljka mora da prođe kroz niz hemijskih reakcija kako bi nju pretvorila u korisne molekule. Taj proces se naziva fotorespiracija, za koju je potrebna dodatna potrošnja energije, što dovodi do znatnog „smanjenja“ prinosa, pa se već godinama u laboratorijama radi na poboljšanju fotosinteze sa posebnim naglaskom na fotorespiraciju. ☺

Istraživanje objavljeno u januaru razlikuje se od dosadašnjih pokušaja po tome što su eksperimenti prvi put sprovedeni na njivi u realnim uslovima. Kao dobar model izabran je duvan, između ostalog, zato što je njegov genom potpuno sekvenciran, ali i zato što ima kratak životni ciklus. U celije

duvana su ugrađivani delovi DNK algi i bundeva, a jedna od stvari koje su istraživači uradili jeste modifikovanje ćelija tako da ne proizvode hemikaliju koja omogućava glikolnoj kiselini da se kreće iz jednog u drugi deo ćelije.

Istraživanja su naravno još uvek u povodu, a potrebno je izvršiti još eksperimenta na njivama pre nego što ovim genetičkim modifikacijama bude odobrena komercijalna upotreba, na šta bi moglo da se čeka najmanje još pet do deset godina. ☺

Desno:
ATLAS
kalorimetar

Maximilian Brice / CERN

IZ CERNA

VELIKA BUDUĆA SUDARANJA

PIŠE: **Vasilije Glomazić**

CERN-ov Budući cirkularni sudarač je mašina nezapamćenih razmera, ali čemo dugo čekati na njene rezultate

Kada je gotovo poluvekovna potraga za elementarnom ćesticom, čije je postojanje predviđeo Piter Higs zajedno sa petoricom naučnika još 1964. godine, konačno završena pozitivnim ishodom 2013., šira javnost je odmah prihvatile senzacionalistički naziv „božja ćestica“. Ali, manje je poznato da je nobelovac Leon Lederman, autor knjige *Božja ćestica* iz 1993. u kojoj opisuje mukotrpnu potragu za Higsovim bozonom, bio primoran da je tako nazove jer izdavač nije prihvatio originalni naslov „prokleta ćestica“ (iga reči na engleskom: *god – goddamn*). Međutim, Higsov bozon ipak nije nikakva omnipotentna ćestica. Ova dopuna standardnog modela, teorije fizike elementarnih ćestic, nažalost i dalje ne daje odgovore na neka od najznačajnijih i najkompleksnijih pitanja o ustrojstvu univerzuma, kao što su npr.: zašto neutrini nemaju masu, šta je tamna materija i da li postoje ćestice koje se povezuju sa gravitacionom silom.

CERN-ov Veliki sudarač hadrona (LHC), mesto na kom je otkriven Higsov bozon,

Obim tunela u kom će se ćestice ispaljivati iznosiće 100 kilometara i biće gotovo četiri puta duži nego tunel Velikog sudarača hadrona

govih prethodnika Super proton-antiproton sinhrotrona i akceleratora po nazivu *Intersecting Storage Rings*, biće ubedljivo najvećiji i najveći sudarač ćestica ikada napravljen. Gradnja se planira u neposrednoj blizini LHC-a, na granici Švajcarske i Francuske, a obim tunela u kom će se ćestice ispaljivati iznosiće 100 kilometara i biće gotovo četiri puta duži nego tunel Velikog sudarača hadrona. To će doprineti da se za deset puta nadmaši energija koja je u slučaju sudara ćestica u Velikom hadronskom sudaraču iznosila oko 10 TeV (teraelektron volti). Sa 100 TeV, smatraju stručnjaci, dobiće se prilično jasan uvid u to kako se ponašaju Higsovi bozoni u međusobnoj interakciji, a to potencijalno znači ulazak u apsolutno neistražena polja fizike. Istraživači već sada Budući cirkularni sudarač nazivaju „mašina za otkrića“.

Ipak, do tih mogućih revolucionarnih otkrića čekaćemo još nekoliko decenija. Budući cirkularni sudarač je u fazi studije od 2014., a njegovo puštanje u rad se očekuje tek nakon završetka radnog veka Velikog hadronskog sudarača, 2035. godine. Planira se da ovaj projekat traje 15–20 godina, a u januaru tekuće godine objavljen je konceptualni izveštaj sa mogućim opcijama projekta. U njegovoj izradi učestvovalo je

1300 naučnih radnika sa 150 svetskih univerziteta i instituta.

Prva faza FCC-a bila bi tzv. elektron-pozitron mašina u kojoj bi se dostizale energije ranga 90–365 GeV. Ovakvim sudarima bi se detektovali neki novi procesi, a sama merenja poznatih ćestica bila bi preciznija nego ikad pre. Troškovi izgradnje elektron-pozitron mašine kao i izgradnje tunela iznosili bi u zbiru 14 milijardi evra, dok bi troškovi za naredne etape projekta mogli da dostignu dodatnih 15 milijardi.

Neke od budućih faza predviđaju razlike vrste sudara ćestica kao što su elektron-proton, elektron-jon ili jon-jon, ali se za glavni cilj smatra završna faza projekta u kom bi se međusobno sudarali protoni. Zaključna faza se ne očekuje pre druge polovine pedesetih godina ovog veka i u njoj će doći do pominjanih sudara pozitivno nanelektrisanih ćestica koje će oslobođiti energiju od oko 100 TeV. Da li će to biti dovoljno da se otkriju neke nove ćestice uključujući i supersimetrične, da se pronađu nove fundamentalne interakcije ili se pruži bolji uvid u materiju ranog univerzuma, ostaje da vidimo, ali nema sumnje: sredina tekućeg veka će zasigurno biti vreme velikih zaključaka – ili velikih razočaranja. ☺

Kuća bez zidova

PIŠE I FOTOGRAFIŠE:
Bojan Đžodan

Ukoliko niste upućeni, možete proći pored zgrade na uglu ulica Njegoševe i Kneginje Zorke u centru Beograda i ne sluteći da je to jedan od najvećih spomenika raznovrsnosti prirode u ovom delu Evrope. Prirodjački muzej, kojeg odaje jedino skromna tabla sa zanimljivim zaštitnim znakom, čuva raznoliku zbirku biljnog i životinjskog sveta koja je sakupljana više od 150 godina. U tom periodu, zbirke koje čine muzej su evoluirale od pojedinačnih kolekcija do čitavih prostorija ispunjenih eksponatima. U takvoj jednoj prostoriji, do plafona ispunjenoj policama, kustos Uroš Buzurović bira kutiju iz koje vadi primerke Natalijine ramonde (*Ramonda nathaliae*) i srpske ramonde (*Ramonda serbica*).

„Ramonde su specifične, osim po tome što rastu samo na Balkanskom poluostrvu i po tome što su neke od retkih cvetnica sa osobinom 'vaskrsavanja'. Obe vrste, ukoliko se potpuno osuše, mogu ući u stanje anabioze iz koga izlaze i oživljavaju uko-

liko se ponovo uspostave povoljni uslovi“, kaže Buzurović. Iz ovog razloga je Natalijina ramonda, kao cvet-feniks, postala simbol kraja Prvog svetskog rata, u znak sećanja na velika stradanja Srbije i oporavak koji je usledio.

Iza jedne od ogromnih polica Uroš mi pokazuje metalni ormari. „Ovo je naš sef. U njemu se nalaze neki od najdragocenijih eksponata koje imamo. Između ostalog, tu je i zbirka koju je sakupio lično Josip Pančić.“ Osim neizbežne omorike, ona sadrži još 65 vrsta, koje su takođe Pančićeva otkrića. Ovaj deo zbirke je važan ne samo za botaniku, već i za istoriju muzeja, jer je to jedna od kolekcija oko koje se čitav muzej kristalisao.

Herbarijumu, koji ima preko pola miliona primeraka, danas pod istim krovom društvo prave zbirke minerala, meteorita, fosila, insekata, zglavkara, mekušaca, riba, sisara... Dok mi otvara staklena vrata Bizonarijuma, načelnica Odeljenja za edukaciju i komunikaciju Aleksandra Savić kaže da se lobanje bizona najčešće nađu tokom

Na slici:
Bizonarium, kolekcija lobanja stepskog bizona koji je živeo na teritoriji Srbije pre oko 10.000 godina i bio veoma impozantna životinja sa visinom i preko dva metra i rasponom rogova od jednog metra.

Desno:
Jedna od tri izložene
vitrine u prostoriji u
koju dolaze učenici u
organizovanu
posetu muzeju

iskopavanja šljunka. Tako je sakupljena i ova kolekcija, dovoljna za celo krdo životinja visokih i preko dva metra. Iako nam to može delovati nestvarno, upravo takva krda morali bismo imati u vidu ako pokušamo da zamislimo naše predele pre samo 10.000 godina.

Šetajući unutar visokog terarijuma ispunjenog lobanjama, koristimo priliku da se prisetimo Kike i Vike, skeleta dva čuvena mamuta koja pripadaju Prirodnjačkom muzeju, ali su usled nedostatka prostora izloženi u Kikindi i Viminacijumu.

„Nemate baš često priliku da dodirujete kamen sa druge planete“ – kustos Aleksandar Luković nudi mi da fotografišem Sokobanjski meteorit, koji mu svakodnevno pravi društvo u kancelariji čije police su ispunjene raznim mineralima. Posebno mi privlači pažnju mineral pirit koji je zbog idealnih uslova kristalisao u savršenu kocku, a od Aleksandra slušam i priču o jednoj od

Desno:
Mineral pirit koji je
u idealnim uslovima
spontano kristalisao u
savršenu kocku

zvezda kolekcije, mineralu zvanom jadarit. Ovaj novi mineral, pronađen 2007. godine u Srbiji, postao je popularan u svetskim medijima kada se ispostavilo da ima hemijsku formulu neznatno različitu od one koju je reditelj filma Povratak Supermena (2006) dodelio fiktivnom kriptonitu. Za razliku od kriptonita koji oduzima moć, jadarit zbog prisustva litijuma i bora, neophodnih u modernim tehnologijama, može dati novu snagu domaćoj privredi, jer je nalazište u dolini Jadra jedno od najvećih nalazišta litijuma u svetu.

Dok kroz ove priče prolazimo put od formiranja Zemljine kore, preko evolucije biljaka i životinja, do poseta iz svemira, muzej zapravo čuti. Iako organizuje izložbe od kojih su mnoge putujuće, a ima i izdavačku i pedagošku delatnost, nedostaje mu sopstveni prostor za stalnu postavku preko koje se muzeji obično obraćaju javnosti. Muzej strpljivo čeka da se nacionalnom blagu koje čuva obezbedi pažnja koju zaslужuje. Moguće je da bi nekoga privukla i priča o baronu Herderu, koji je na poziv kneza Miloša istraživao rudna bogatstva Srbije i iz zahvalnosti prema knezu jedan od tada otkrivenih minerala nazvao milošin.

Koji je najveći problem sa kojim se susrećete tokom istraživačkog rada?

DR KAJA DAMNJANOVIĆ

naučni saradnik, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju, Odeljenje za psihologiju, Filozofski fakultet u Beogradu

Nesrazmerno mnogo vremena trošimo na organizaciju izvođenja eksperimenta naspram čitanja literature, izrade nacrta i analize podataka. Nije problem u tome što to moramo da radimo, to je deo našeg zanata, ali, na primer, za jedan eksperiment osrednje veličine i osrednjeg naučnog dometa, sigurno trećina vremena i napora troši se na traženje ispitanika. Tek posle toga počinjemo da se bavimo naukom u užem smislu. Skriveniji aspekt toga je da zapravo prilikom osmišljavanja istraživanja obavezno uračunamo i taj deo, pa ponekad sam eksperiment biva sužen već na početku. Osim toga, novca za učešće na velikim konferencijama nema mnogo. Na primer, student doktorskih studija u Francuskoj ima veći budžet za konferencije na mesečnom nivou nego ja za celu godinu. Međutim, ne mislim da su konferencije noseći aspekti našeg posla. Da imam na raspolažanju veliki novac namenjen nauci, radije bih zaposlila petoro mlađih istraživača i platila ispitanike za učestvovanje u istraživanju.

DR JELENA JOVIĆ

viši naučni saradnik na Odseku za štetočine bilja, Institut za zaštitu bilja i životnu sredinu u Beogradu

Najveći problem se može razložiti na globalne i lokalne trendove u politikama podrške naučnim istraživanjima i naučnicima kao idejnim tvorcima i realizatorima istraživanja. Naravno, oba nivoa problema direktno utiču na atmosferu i prostor u kojima se nauka razvija u Srbiji. U globalnim razmerama, u poslednje dve decenije, uočljivi su dominantna komercijalizacija, omasovljavanje i trivijalizacija nauke, naučnog izdavaštva i obrazovanja, što za posledicu ima veliki broj istraživanja sa malom naučnom vrednošću ali značajnim marketinškim uticajem kroz stvaranje utiska ulaganja u nauku. Na ovaj način je dramatično sužen prostor za opsežna, sveobuhvatna i neizostavno dugotrajna istraživanja koja bi vodila ka otkrićima koja pomeraju granice znanja. Sa druge strane, lokalna politika ulaganja u nauku i istraživanja, svojstvena za naše prostore, može se opisati kao „socijalni program“, a selekcija naučnika ima snažan negativan predznak. Prvi problem je generisan pre svega izostankom svesti i mogućnosti sagledavanja važnosti istraživanja za razvoj društva i države kod subjekata koji definišu naučne politike države Srbije. A onda, problem negativne selekcije među istraživačima i istraživačicama, po mom mišljenju, potiče pre svega iz same naučne i akademске zajednice koja tudi naučni uspeh doživljava kao ličnu ugroženost i zbog toga ga ne opršta.

DR VLADIMIR ĐURĐEVIĆ

vanredni profesor, Fizički fakultet, Univerzitet u Beogradu

Za mene je najveći problem nepostojanje odgovarajuće institucionalne i materijalne podrške za uključivanje mlađih saradnika u istraživanja. Oblast klimatskih promena, kojom se bavim, trenutno je u ekspanziji. Sve je više novih tema, izazova, poziva za učešće u projektima, tako da bi pomoći mlađi i njihovo aktivno uključivanje u istraživanja bili više nego dobrodošli. Međutim, ono što možemo da im ponudimo uglavnom je velika neizvesnost i čekanje boljih vremena. Mi stariji smo se već adaptirali na ne baš gostoljubive uslove permanentnog nedostatka opreme, sredstava za putovanja, nedostatka podrške u publikovanju radova i za posete drugim istraživačkim centrima, i naučili smo dosta trikova kako da krpimo rupe. Mislim da mlađe kolege koje dolaze treba da uživaju potpuni komfor, kako bi mogle potpuno da se posveti istraživanjima, i to posebno u godinama kada treba da budu najproduktivnije. U suprotnom, siguran sam da će svoju kreativnost i dalje usmeravati na pronalaženje boljih uslova van ove zemlje. Sa druge strane, istraživački kapaciteti će ovde ostajati u okvirima koji nisu dovoljni za neki ozbiljniji razvoj nauke u Srbiji, osim izolovanih slučajeva koje možemo smatrati singularitetima a ne pravilom.

radioaparat

MOTIV

RAZLIKE NAS POVEZUJU

MOĆ JEZIKA je suptilna. To će možda najlakše potvrditi oni koji su prevodili osetljive tekstove kao što su poslovni ugovori ili antički epovi. Čak i reči koje su u jednom jeziku neposredno pozajmljene iz drugog imaju naviku da u toku tog procesa promene značenje, a svaki iole kompleksniji pojam prati čitav kontingen srodnih termina i izraza.

Na primer: želimo da govorimo o društvenim razlikama. Mada nam je intuitivno jasno o čemu se radi, „razlika“ nije baš najsrećnije izabrana reč. Različito je ama baš sve što nije potpuno identično, kao u igri „pronadi razliku“. I kamion i stolica su međusobno različiti. Možda mislimo na raznolikost?

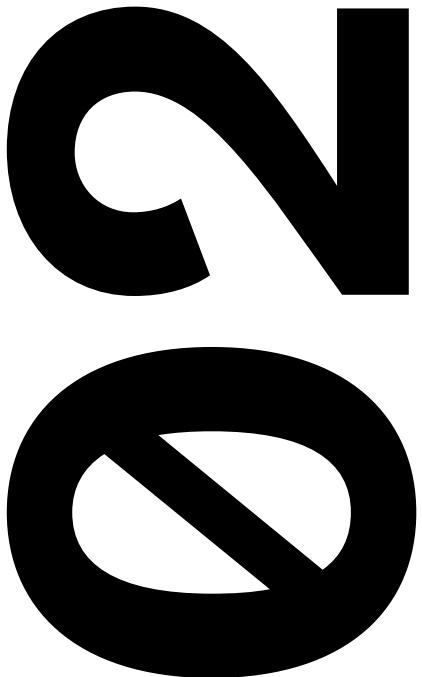
Opet nije dobro. Raznolikost jeste uži termin od razlike, i odnosi se konkretno na razlike između inače sličnih pojava, kao što su individue i društvene grupe. Ali raznolikost ne prati vrednosni sud o kvalitetu tih razlika. Važno je samo da ih ima. Pravi termin bi onda mogao da bude heterogenost.

Međutim, nije ni to. Ako tražimo adekvatan termin za društvene razlike, heterogenost može zvučati bolje od raznolikosti, jer makar

znamo da govorimo o značajnim razlikama, ili makar o razlikama u relevantnim odlikama. Ali problem je u tome što heterogenost (ili njen pandan, raznorodnost) može postojati na svakom nivou, pa i na individualnom. Grupa od tri jedinke može biti heterogena. Termin koji nam je potreban, u nedostatku nepozajmljenog izraza, jeste distinkcija. Mada se koristi u različitim situacijama, u sociologiji je pojam distinkcije nezamenljiv upravo zato što podrazumeva ključne razlike u odnosu na neku društvenu grupu.

Zapravo, distinkcije između društvenih grupa su toliko ključne da se i same grupe definišu kroz njihovo suprotstavljanje. Pripadati radničkoj klasi ne znači gotovo ništa osim živeti od svoje plate, a ne vlasništva.

Drugim rečima, distinkcija spaja jednakoj koliko i razdvaja.(N.Z.)

Srbija, zemlja najveće nejedna- kosti u Evropi?

PIŠE:
Marija Nikolić

Kao i sve društvene pojave, i nejednakost ima svoju istoriju, nedoumice, probleme. Ali podaci, posebno oni katastrofalni u vezi sa Srbijom, ne smeju se zanemariti

N

e jednakost je važna naslov je izveštaja Ujedinjenih nacija iz 2013. godine po kojem je rastuća nejednakost među stanovništvom ključni faktor političke nestabilnosti i sporog globalnog ekonomskog rasta. Bilo globalno ili lokalno, ljudi osećaju da nešto u ekonomskim, pravnim, statusnim, rodnim i drugim preraspodelama i dalje nije kako treba.

Podaci ekonomskih analitičara baziraju se na dve vrste nejednakosti: na one unutar jednog društva ili države i na nejednakost među društvima i državama. Ako pogledamo malo u istoriju tokom većeg dela drugog milenijuma, reklo bi se kao da se ništa značajnije nije desilo po pitanju raspodele bogatstva jednog društva – nekoliko uticajnih ljudi kontroliše većinu tog bogatstva.

MALI ISTORIJAT

Nekada su to bili ljudi poput Vilijema Osvaljača od Engleske, ruskog cara Nikolaja A. Romanova, Karnegija i Rokfela u Americi, ili poput Manse Muse iz nekadašnjeg carstva Mali. Musa je najmanje poznat a smatra se najbogatijim čovekom svih vremena jer bi

njegovo bogatstvo, ako bi se prevelo na današnje brojke, vredelo oko 400 milijardi dolara, što je duplo više od onoga koliko vredi, na primer, bogatstvo porodice Rokfeler.

Ovaj car iz 14. veka, odnosno sultan, što Musa i znači u prevodu, vladao je Malijskim carstvom eksplorativni zapadnoafričke resurse, pre svega so i zlato. Njegovo neizmerno bogatstvo objašnjava se činjenicom da je u to vreme vladar zemlje bio ujedno i najveći vlasnik svih resursa teritorije kojom je vladao. Sličnu sudbinu delilo je i stanovništvo stalno osvajane teritorije centralne i južne Evrope, a tu pripada i Srbija, gde je tokom srednjeg veka onaj koji vlastio bio najbogatiji pojedinac a bogatstvo se merilo platnom, stokom i srebrom.

Dalje tokom drugog milenijuma, a naročito nakon industrijske revolucije, vidimo da se politički uticaj ovog tipa lagano smanjuje, tj. da bogatstvo lagano prestaje da bude ekskluzivno vezano za vladare, već se preliva u sfere ekonomije. Posebno u Novom svetu, kako se nazivala Severna Amerika 18. i 19. veka, najveće bogatstvo se nalazilo kod tzv. poslovnih barona kao što su bili Vanderbilt, Carnegie ili kasnije Ford. Iz stanja gotovo potpune nejednakosti, raspodela bogatstva se krajem 19. veka postepeno širi, a sredinom 20. veka, iako i dalje daleko od idealnog, dostiže možda vrhunac jednakosti. Potom, sve do danas, ponovo vidimo tendenciju rasta opšte nejednakosti.

Kada je reč o nejednakosti između društava, situacija je potpuno drugačija nego što je bila početkom prošlog milenijuma. Naime, pre industrijske revolucije stepen produktivnosti najbogatije zemlje bio je svega dva do tri puta veći od stepena produktivnosti najsirošašnije zemlje u svetu. Danas je taj odnos daleko od ujednačenog, te se produktivnost stanovnika Luksemburga meri kao nekoliko stotina puta veća od produktivnosti stanovnika DR Konga ili Centralnoafričke Republike. Kombinacijom međudržavne nejednakosti sa nejednakosću unutar jednog društva, dobijaju se disproporcije velikih razmera, često citirane u medijima. Naime, prema izveštaju organizacije „Oxfam“, u 2010. godini 388 ljudi je posedovalo onoliko koliko i najsirošašnja polovina svetskog stanovništva (3,6 milijardi ljudi), a već pet godina kasnije polovinu svetskog bogatstva držale su svega 62 najbogatije osobe na svetu.

Raspodela bogatstva se krajem 19. veka postepeno širi, a sredinom 20. veka, iako i dalje daleko od idealnog, dostiže možda vrhunac jednakosti. Potom, sve do danas, ponovo vidimo tendenciju rasta opšte nejednakosti

MERILA

Iako su stepeni nejednakosti unutar jednog društva i među društvima drugaćijeg intenziteta, oba znatno doprinose društvenim i političkim krizama, od velikih migracija, preko revolucija i ratova.

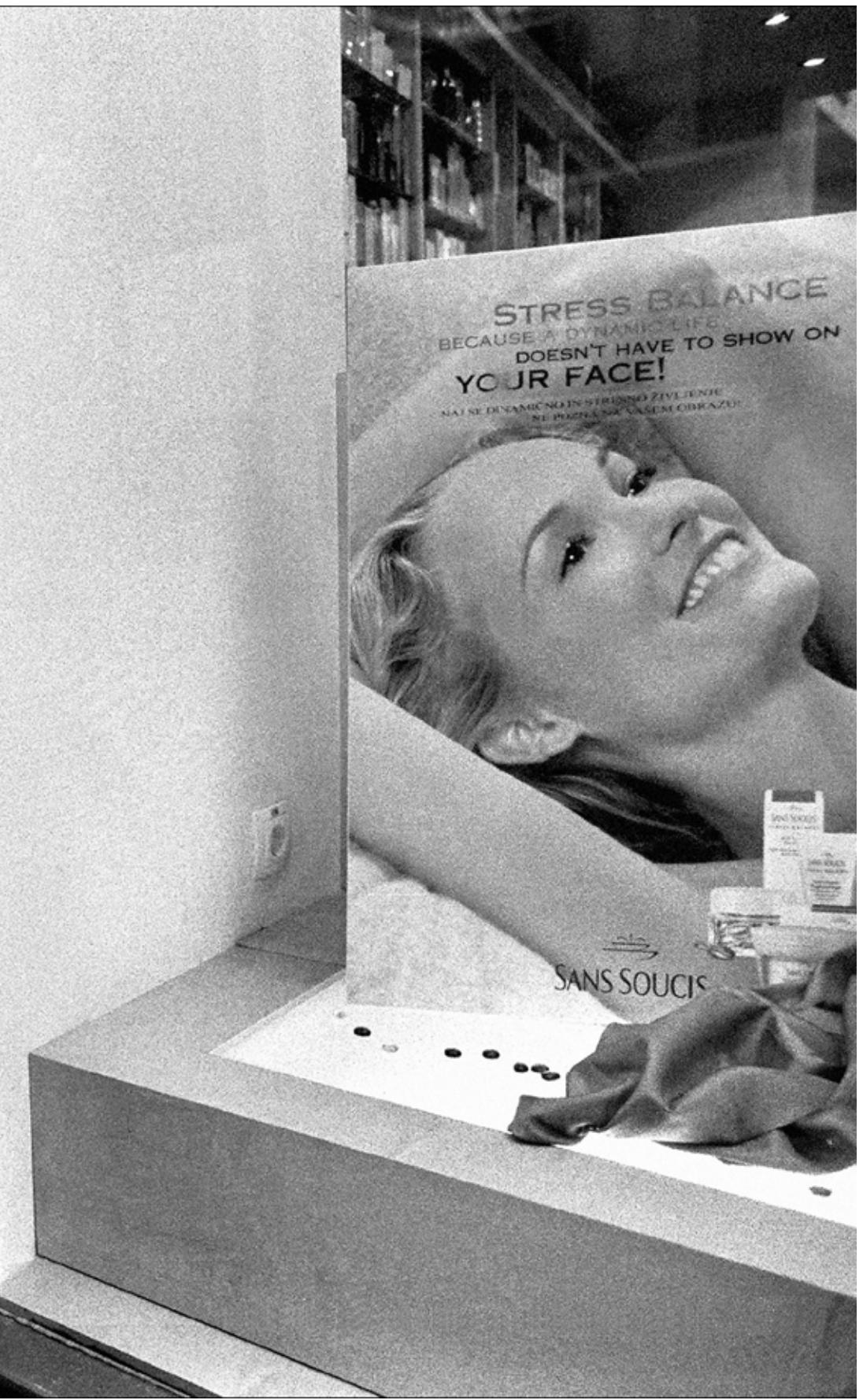
Izračunavanje ekonomske nejednakosti je akademski specijalnost nešto duže od jednog veka, od kada je italijanski statističar Korado Gini 1912. ispisao kredom po tabli prvu računicu, te napravio mernu skalu od 0 do 1. Po Ginijevoj skali, potpuna jednakost, izražena brojem nula, značila bi da svi članovi društva imaju potpuno isti deo ukupnog bogatstva svoje zajednice. S druge strane, potpuna nejednakost bi se desila kada bi jedan čovek na svetu imao sve bogatstvo u svojim rukama, čime niko drugi u svom vlasništvu ne bi imao ništa i tada bi Gini indeks iznosio 1. Trenutni koeficijent globalnog Gini indeksa je 0,64: u

U zemljama u kojima zarada od kapitala raste brže nego plate, nejednakost raste budući da oni koji poseduju kapital akumuliraju veći deo prihoda

znatno ujednačenijoj Evropi prosek iznosi 0,30 (od čega u skandinavskim zemljama oko 0,26), u Sjedinjenim Državama 0,41, Japanu 0,3, Rusiji 0,37 a u Srbiji 0,38.

Međutim, kako to obično biva sa statističkim pokazateljima, brojne „sitnice“ koje život znače ostaju neizmerene. Tako Gini koeficijent ne bi trebalo da bude reprezentativan pokazatelj apsolutnog merenja bogatstva tj. prihoda u zemljama sa niskim, odnosno visokim zaradama. Naime, pisac bestselera *Kapital u 21. veku* Tomas Piketi i njegov kolega sa Berklija Emanuel Saez smatraju da je Gini indeks manjkav upravo u tome što ne uspeva da iskaže nejednakost, te na malo drugačiji način računaju preocenat najbogatijih odnosno najsirošašnjih. Piketi smatra da kapital (nekretnine i finansijska sredstva) raste brže od ekonomije neke zemlje. Prihod koji dolazi od kapitala teži da se koncentriše u rukama malog broja

Najveću razliku između iznosa prihoda prvog i petog kvintila u Evropi ima upravo Srbija i iznosi čak 9,4 a najnižu ima Slovenija sa 3,4

ljudi, dok se prihod koji dolazi od rada deli na čitavu populaciju. U zemljama u kojima zarada od kapitala raste brže nego plata, nejednakost raste budući da oni koji poseduju kapital akumuliraju veći deo prihoda. Rast plata je, dakle, direktno zavisан od rasta ekonomije u celini, a ekonomska nejednakost je veća ukoliko se ekonomija razvija nego prihod od kapitala.

Podaci koje Piketi iznosi pokazuju da, na primer, Sjedinjene Države prednjače u nejednakostima u dohotku u odnosu na druge razvijene zemlje, te 10 odsto Amerikanaca sa najvećim primanjima prisvaja i do 50 odsto nacionalnog dohotka. U bogatim zemljama Evrope računica je malo drugačija – 10 odsto stanovništva sa najvišim dohotkom prisvaja u proseku 35 odsto nacionalnog dohotka.

U izračunavanju nivoa ekonomske nejednakosti često se koristi još jedan, tzv. kvintilni odnos. Ovaj odnos se izračunava tako što se ukupni prihodi 20 odsto stanovništva na vrhu lestvice (tzv. peti kvintil) upoređuju sa prihodima 20 odsto stanovništva na dnu lestvice (prvi kvintil), i u odnosu na taj jaz, ekonomska nejednakost biva manja ili veća. U Hrvatskoj je 2016. godine najveća plata bila 5,5 puta veća od najniže, u Nemačkoj 4,5, Francuskoj 4,4 puta, Finskoj 3,5. Najveću razliku između iznosa prihoda prvog i petog kvintila u Evropi ima upravo Srbija i iznosi čak 9,4 a najnižu ima Slovenija sa 3,4.

Iako su Evropa i Centralna Azija globalno posmatrano regioni sa najvišom jednakost u raspodeli bo-

gatstva i mogućnosti, i dalje veliki broj građana ne može da iskusi pomeranje ka višim lestvicama, te se oseća zaglavljeno u zamci nejednakosti, i generalno su ranijiji od prethodnih generacija istog ekonomskog sloja. Iskustvo stanovnika post-socijalističkih zemalja Centralne i Istočne Evrope, kojima i Srbija pripada, zbog procesa transformacije društava još je ekstremnije jer period rastuće nejednakosti traje malo duže. Na to utiču promene na tržištu rada usled privatizacija, restrukturiranja, gašenja i stvaranja novih preduzeća, liberalizacija cena, inflacija, kašnjenja isplata zarada, ali i generalno usled tehnoloških promena i globalizacije. Prema Branku Milanoviću, srpsko-američkom stručnjaku za nejednakost, porast nejednakosti je i posledica nerazvijenih sistema socijalne pomoći koji nisu uspeli da tu pomoći amortizuju.

DIJAGNOZA

Prema platformi Monitoring socijalne zaštite u Srbiji (MONS), osnovni uzroci visoke dohodovne nejednakosti kod nas su nizak obim i kvalitet zaposlenja, neadekvatna poreska i socijalna politika, te obrazovni sistem koji ne uspeva da poništi efekte društvenoekonomskih nejednakosti, koje u nekim segmentima i produbljuje.

I Anketa o prihodima i uslovima života u Srbiji koju je sproveo Republički Zavod za statistiku (RZS) potvrđuje najveću nejednakost u raspodeli dohotka u Evropi u poslednje tri godine, pa tako 20 odsto stanovništva sa najvišim dohotkom zarađuje čak 9,5 puta više od 20 odsto najsiromašnijih. Nejednakosti petog i prvog kvintila su tri puta veće u odnosu na Sloveniju, Češku ili Slovačku, koje su takođe posttranzicijske zemlje.

Kao i u drugim delovima sveta, ukoliko postoji veliki broj ljudi van tržišta rada, ili onih koji imaju nisko plaćene poslove, nejednakosti će rasti. U Srbiji je prema Anketi o radnoj snazi RZS u trećem kvartalu 2018. godine stopa nezaposlenosti iznosila 11,3 odsto od čega 10,5 odsto za muškarce i 12,2 za žene. Mladi od 15 do 24 godine najviše su pogodeni i čine praktično trećinu nezaposlene populacije. Ako se nezaposlenost posmatra regionalno, ona je najveća u Južnoj i Istočnoj Srbiji (15,2 odsto) a najmanja u Vojvodini (7,9 odsto). Iako bi se vlast mogla pohvaliti nešto nižom stopom nezaposlenosti u odnosu na pre par godina, ona je i dalje jedna od najviših u Evropi.

Kritičari za navodno nizak stepen nezaposlenosti krive sistem merenja po kojem se čak i osobe zaposlene na kratkotrajnim, privremenim i povremenim poslovima svrstavaju u zaposlene, čime se podaci pokazuju kao pozitivniji nego što zapravo jesu. Čak i sa najpozitivnijim brojkama, kvalitet zaposlenja u Srbiji je takav da nestandardna zaposlenja (rad na određeno vreme, povremeni i privremeni poslovi, samozaštitna poslenost), kojih je danas sve više, dovode do smanjenja plata, više neregularnih sati rada i nesigurnih uslova rada, pa doprinosi i većoj razlici u visini zarada te samim tim povećanoj nejednakosti.

Prema istraživanju Gorana Krstića sa Ekonomskog fakulteta u Beogradu, ako izdvojimo 20 odsto stanovnika sa najnižim dohotkom, videćemo da gotovo polovicu ove grupe čine pojedinci koji uopšte ne rade ili rade manje od 2,5 meseci godišnje. Broj osoba sa niskim intenzitetom rada u Srbiji je dvostruko viši u odnosu na prosek EU i taj broj i dalje raste. Logično, ovakvi tipovi zaposlenja nose veći rizik od siromaštva: za radnike koji rade puno radno vreme stopa rizika od siromaštva iznosi 13,5 odsto, kod radnika na povremenim poslovima raste na 35,9 odsto, a kod samozaposlenih (u šta spadaju poljoprivrednici i pomažući članovi domaćinstva) iznosi

čak 37,3 odsto. Nejednaki pristup poslu i diskriminacija na tržištu rada su izazovi za poslenja u Srbiji i oni urušavaju mogućnost velikom broju pojedinaca koji su u trci za posao. **Diskriminacija se najčešće bazira na polu, etnicitetu, dobi, obrazovanju, mestu boravka, a poslednjih godina i na političkoj orijentaciji.**

Nedovoljno transformisana socijalna zaštita i poreski sistem u Srbiji takođe direktno utiču na povećanje ekonomske nejednakosti. Iako porezi na rad nisu viši u odnosu na prosek EU zemalja, poreski teret koji nose oni sa nižim platama ne stimuliše njihov prelazak sa crnog tržišta u formalni sistem rada. Opstajanje crnog tržišta rada, kao i visok nivo dugoročne nezaposlenosti u Srbiji, opterećuje sistem socijalne zaštite te on ne uspeva da zaštititi pojedince od rizika nezaposlenja. Drugim rečima, nema bespovratne pomoći nezaposlenima, a kako se navodi u izveštaju Fondacije „Fridrich Ebert“ iz maja 2018. godine, i naknade za nezaposlenost su među najnižima na globalnom nivou.

EPIZODA O OBRAZOVANJU

Čika Stanislav se preselio u Kraljevo iz udaljenog planinskog sela 1962. godine kada je upisao Mašinski fakultet. Seća se da je njegov otac morao da proda kravu kako bi mu

PISA test pokazuje da je dvostruko više funkcionalno nepismene dece u porodicama koje se nalaze među 20 odsto stanovništva sa najnižim društvenoekonomskim statusom nego u 20 odsto najbolje stojećih porodica

nakih mogućnosti i zarada. Danas, pojedinci sa nižim obrazovnim postignućem češće su na udaru društvene isključenosti i siromaštva, kao i deca roditelja sa nižim obrazovanjem. Dakle, okolnosti u kojima se pojedinac rodi suštinski odlučuju o njegovom pristupu visokom obrazovanju, a zatim i zapošljavanju. **PISA test pokazuje da je dvostruko više funkcionalno nepismene dece u porodicama koje se nalaze među 20 odsto stanovništva sa najnižim društvenoekonomskim statusom nego u 20 odsto najbolje stojećih porodica.** Zapravo, mališani iz prve grupe zaostaju za svojim vršnjacima čiji roditelji pripadaju višim društvenim slojevima za gotovo dve školske godine. Dok đaci u Srbiji konstantno pokazuju niži nivo spremnosti od OEBS-ovog proseka, on je ipak znatno bolji od podataka koji dolaze sa Kosova, iz Makedonije i Albanije, gde većina učenika nema pristup obrazovanju koje bi im omogućilo osnovni

nivo neophodnih veština za stupanje na tržište rada.

Iako je formalno obrazovanje u Srbiji na lošem glasu po svom kvalitetu, ono košta. Na pitanje u Anketi o prihodima i uslovima života (RSZ) o tome koliko je teško platiti formalno obrazovanje, bilo da je u pitanju odgovor „veoma teško“ koji daje trećina ispitanih, ili tri ponuđena odgovora koja podrazumevaju različit stepen teškoće („veoma teško“, „umereno teško“, „sa izvesnim teškoćama“) – u zbiru je impozantnih 91,6 odsto.

Ovako otežan pristup obrazovanju, u kombinaciji sa odsustvom kvalitetnih socijalnih programa za pomoći najugroženijima, dovodi do perpetuirane nejednakosti koja se prenosi sa generacije na generaciju.

U istoriji je do prekida ovog začaranog kruga nejednakosti dolazilo ili pozitivnim propisima države, koja bi se trudila da socijalnim programima obriše nepovoljne okolnosti rođenja, ili – revolucijom.

Diskriminacija se najčešće bazira na polu, etnicitetu, dobi, obrazovanju, mestu boravka, a poslednjih godina i na političkoj orijentaciji

finansijski pomogao da započne studentski život, i da je to ujedno bila čitava finansijska podrška koju je od svoje porodice dobio tokom svojih studija. Međutim, njegova rođaka Slavica, koja i dalje stanuje u istom selu, ima unuku Milenu u Čačku, rođenu 1989, koja je nakon srednje škole odlučila da se zaposli kao medicinska sestra u gradskoj bolnici, jer njeni roditelji nisu uspeli da je finansijski podrže te nije nastavila školovanje na nekom od srpskih univerziteta.

Naime, prema izveštaju Svetske banke za Srbiju iz 2017. godine, tzv. indeks nejednakih mogućnosti pristupa visokom obrazovanju za one koji su rođeni 80-ih godina prošlog veka više je nego dvostruko veći od onih koji su rođeni 40-ih godina.

Nedostatak pristupa kvalitetnom obrazovanju predstavlja ozbiljnu pretnju jed-

IZ UGLA SOCIOLOGIJE

Visoka i rastuća nejednakost uništava ljudska društva na različite načine, i nije strogo ekonomska stvar. Ona podriva društvene veze, što dovodi do propuštenih mogućnosti za mnoge, a često utiče i na to koliko smo zdravi, odnosno koliko nam je dostupno potencijalno lečenje. Nejednakost u društvu snižava poverenje u institucije i dovodi do političke i društvene nestabilnosti. Naime, što je nivo ekonomske nejednakosti viši, viša će biti i društvena barijera za određene grupe – manje pojedinaca će se osećati povezanim i bliskim sa drugim ljudima. Dalje, nejednakost generiše osećaj nepravde: teško je izgraditi solidarnost i poverenje u druge ukoliko smatramo da imaju više prava od nas. I na kraju, nejednake zajednice se lako razilaze po pitanju raspodele javnih dobara, a takvo neslaganje ugrožava društvene veze i slabi društvenu koheziju, a razbijene veze dovode do netolerancije, diskriminacije i generalno političke nestabilnosti.

Autizam i inkluzija — deset godina kasnije

Kada se ukloni balast pseudonauke i teorija zavere, otkrivaju se gotovo nerešivi društveni problemi koje uzrokuje autizam. Ali to ne znači da su aktuelne politike imune na kritiku

PIŠE:
Jovana Nikolić

P

rošlo je deset godina otkako je u Srbiji zvanično uvedeno inkluzivno obrazovanje. Međutim, ono još uvek nailazi na brojne prepreke, a finansijska i sistemska podrška često izostaje. U kakvim uslovima se danas u Srbiji obrazuju deca sa poremećajima iz spektra autizma, čiji se položaj u mnogo čemu razlikuje od položaja druge dece obuhvaćene inkluzivnim obrazovanjem, i za kakav život ih pripremamo?

Još uvek nije poznato šta tačno izaziva autizam, ali se prepostavlja da na njegov nastanak utiče veći broj genetskih i sredinskih faktora. Doduše, nauka je u jedno sigurna: uzrok svakako nisu vakcine

nović Batut“ rade već tri godine. Dnevni list „Politika“ je u decembru 2018. preneo da bi ovaj registar trebalo da bude završen do januara 2020. godine, ali su roditelji i dalje obazrivi, jer ranije pominjani rokovi nisu bili ispoštovani.

LEKARI

Poremećaji iz spektra autizma ispoljavaju se kroz drugačije čulno opažanje, otežan govor ili njegovo nerazumevanje, kao i nerazumevanje društvenih pravila. Osobe sa autizmom ne mogu uvek da se ponosaju onako kako drugi od njih očekuju, a zbog drugačijeg doživljaja sveta, čak i za stručnjake je velika enigma kako njihova stvarnost izgleda. Na primer, zvuci, mirisi i druge čulne senzacije koje su za druge neprimetne, za njih mogu biti jako naglašene i uznemirujuće.

Još uvek nije poznato šta tačno izaziva autizam, ali se prepostavlja da na njegov nastanak utiče veći broj genetskih i sredinskih faktora. Doduše, nauka je u jedno sigurna: uzrok svakako nisu vakcine

Podatak o broju osoba sa poremećajima iz spektra autizma u Srbiji još uvek ne postoji, ali sasvim sigurno nije zanemarljiv. Tačna evidencija bi mogla u određenoj meri da poboljša podršku i obezbedi detaljnije informacije o funkcionalnosti dece. To je ono što se očekuje od Registra dece sa smetnjama u razvoju, na kome stručnjaci iz Instituta za javno zdravlje „Milan Jova-

ranom otkrivanju i radu sa stručnjacima, dete može znatno da napreduje. Sve predrasude i nepoznanice koje postoje u javnosti šire se i među nastavnicima i vaspitačima koji treba sa decom da rade, pa neretko utiču i na njihov stav prema inkluzivnom obrazovanju.

ŠKOLE

„Jedan od razloga je neiskustvo. Još uvek nemamo učitelje koji su i sami školovani u inkluzivnom sistemu“, objašnjava dr Nevena Buđevac, docentkinja na Učiteljskom fakultetu u Beogradu. Sa njom se slaže i defektološkinja Ivona Šujak iz Predškolske ustanove Čukarica koja smatra da su generacije koje se obrazuju na inkluzivan način one koje će zaista moći da menjaju manjkavosti sistema i razvijaju društvo bez diskriminacije.

Osnovni principi inkluzivnog obrazovanja usvojeni su 1994. godine u Španiji, kada su 22 države potpisale Saopštenje iz Salamanke. U Srbiji je ovaj oblik obrazovanja zvanično uveden 2009. godine usvajanjem Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, prema kojem svako dete ima jednakopravo na dostupnost obrazovanja.

Deca sa poremećajima iz spektra autizma obrazuju se u redovnim školama i predškolskim grupama, osim ako posebno telo zvano Interresorna komisija, uz saglasnost roditelja, proceni da to nije u detetovom najboljem interesu, pa se ono upisuje u razvojnu grupu predškolske ustanove ili školu za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom. **Mada ovakav vid obrazovanja dovodi do izolovanosti, ponekad je neophodan, naročito u našem društvu u kome još uvek nisu obezbeđeni svi uslovi za kvalitetno obrazovanje**

se i predrasuda da osobe sa autizmom ne žele da komuniciraju sa drugima. U knjizi Zašto skačem, dečak Naoki Higašida, koji ima oblik autizma koji mu onemogućava da govori, ali je uspeo da savlada specifične tehnike kucanja i tako piše o svojim doživljajima sveta, kaže: „Istina je da bismo voleli da budemo s drugim ljudima. Ali pošto ništa nikada ne ide kako treba, na kraju se navikavamo na to da budemo sami, i ne primećujući da se to događa.“

Poremećaji iz spektra autizma se ne mogu izlečiti, jer zapravo i nisu bolest, ali zablude su dovele do nastanka brojnih pseudonaučnih intervencija. Sa druge strane, iako su ova stanja doživotna, zahvaljujući

„Nije reč o tome da se kroz inkluzivno obrazovanje radi nešto posebno za decu sa teškoćama, da se njima obezbeđuje nešto što je nedostupno za svu drugu decu, već naprotiv – to je način da oni zadovolje potrebe koje imaju i sva ostala deca“, kaže dr Nevena Buđevac. Kvalitetno obrazovanje omogućava detetu da uči, stiče znanja, razvija svoje potencijale i priprema se za dalje školovanje i budući život. To dovodi do ispunjenja i drugih ličnih potreba, za sigurnošću, prihvatanjem i poštovanjem. Prema njenim rečima, važno je da uključivanje deteta počne u ranom uzrastu, odnosno od vrtića. Tako se i druga deca socijalno razvijaju učeći da budu osetljivija za tuđe potrebe, da imaju razumevanja, pomažu drugima i prihvataju one koji su drugačiji od njih.

Osim toga, inkluzivno obrazovanje izostrava sposobnosti nastavnika da i u obrazovanju dece kojoj nije potrebna dodatna podrška primenjuje slične principe rada, osluškujući njihove potrebe koje ne moraju uvek da se poklapaju sa planovima rada.

KOMISIJE

Među roditeljima se neretko javljaju sumnje da li će njihovo dete dobiti kvalitetno obrazovanje ukoliko učitelj svoj način rada menja zato što u razredu ima dete koje je „drugačije“. Međutim, istraživanja su pokazala da postignuća druge dece nisu umanjena zbog inkluzivnog rada, pa čak i da inkluzija pomaže razvoju njihovih socijalnih veština.

„U našem društvu nema dovoljno mesta u vrtićima za svu decu, a to što dete ne provodi vreme na ovakovom mestu, na kojem sarađuju stručnjaci iz oblasti obrazovanja i vaspitanja, socijalne zaštite i zdravlja, može dovesti do toga da se teškoće kasnije uoče“, napominje psihološkinja Nevena Strižak, stručna saradnica Predškolske ustanove „Dečiji dani“ u Beogradu. Inkluzivno obrazovanje, između ostalog, utiče i na kvalitet života roditelja čije dete ima potrebu za dodatnom podrškom, kao i čitave porodice, jer se roditelji osećaju sigurnije kada znaju da dete provodi vreme sa ljudima koji na stručan način podržavaju njegov razvoj, a oni sami mogu deo dana posvetiti i drugim obavezama i ne moraju da izostaju sa posla.

Kada dete sa autizmom krene u školu ili vrtić, ključna je saradnja učitelja, vaspitača, stručnih saradnika i roditelja. Ipak, kako

Istraživanja su pokazala da postignuća druge dece nisu umanjena zbog inkluzivnog rada, pa čak i da inkluzija pomaže razvoju njihovih socijalnih veština

če rad zaista izgledati u velikoj mjeri zavisi od učitelja i vaspitača koji treba da stvore povoljnju tzv. psihosocijalnu klimu u grupi, i da budu osetljivi na potrebe deteta. U školama tim koji čine učitelj, roditelji i stručni saradnici sastavlja individualni obrazovni plan za dete kome je potrebna dodatna podrška. Ovim dokumentom se nastavni program menja uzimajući u obzir specifičnosti detetovog razvoja i njime se definiše šta i na koji način ono treba da savlada u određenom periodu.

Za svaki vid dodatne pomoći koja je potrebna detetu pokreće se postupak pred Interresornom komisijom koju čine pedijatar, predstavnik centra za socijalni rad, defektolog, psiholog i peti član koji dobro pozna dete. Ova komisija procenjuje šta je detetu potrebno i za šta se mogu izdvojiti finansijska sredstva. Komisija može, na primer, propisati dodatna nastavna sredstva ili prilagođavanje okruženja, a odlučuje i o dodeljivanju ličnog pratioca.

Lični pratičar je zaposlen u okviru sistema socijalne zaštite i nije asistent u nastavi, već pomaže detetu u obavljanju osnovnih funkcija, na primer da jede, obuče se, održava higijenu. Po pravilu, ljudi koji su angažovani kao lični pratioci pripadaju različitim obrazovnim profilima i najčešće imaju niska primanja. Ali to nije jedini problem. **Mada bi prema zakonu lični pratičar trebalo da bude dostupan svakom detetu kome je potrebna dodatna podrška, liste čekanja su duge i ličnih pratičara nema dovoljno za svu decu**

sa decom o čijem razvoju malo znaju, kako će sprovoditi predviđen plan nastave, šta će trideset učenika uspeti da nauči za četrdeset pet minuta? Uzrok ove nesigurnosti je pre svega to što učitelji i vaspitači u toku svog školovanja nisu dovoljno pripremljeni za realnu situaciju sa kojom će se susresti na svom radnom mestu. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (Fasper) u Beogradu jedina je visokoškolska ustanova u čijem nastavnom planu postoje predmeti vezani za autizam, a studente Učiteljskog fakulteta samo jedan predmet priprema za rad sa decom sa teškoćama u razvoju. „Od svojih studenata često čujem da su uplašeni jer smatraju da nisu dovoljno pripremljeni, a imaju veliku odgovornost prema deci i roditeljima“, kaže dr Nevena Buđevac. Sa druge strane, predmetni nastavnici nemaju nikakvu pripremu za rad sa decom kojoj je potrebna dodatna podrška.

Sve ovo pokazuje koliki je značaj dodatne obuke i edukacije na kojima učitelji i vaspitači mogu da steknu znanja koja su im u formalnom obrazovanju bila nedostupna. To znači da kvalitet inkluzivnog obrazovanja u ovakvim uslovima dobrim delom zavisi od entuzijazma pojedinačnog nastavnika. „Često u medijima i na konferencijama čujem za primere dobre prakse, i mada su svi ushićeni tim primerima, oni samo govore da je dobra praksa još uvek incident a ne standard“, kaže dr Nenad

Glumbić sa Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

Vaspitači i nastavnici zaista često nemaju uslove da sprovođe inkluzivnu nastavu na kvalitetan način i zato ponekad mogu da deluju kao protivnici inkluzije

trebe i okrenuti radu sa roditeljima. Kada dete krene u školu, učitelj pred sobom već ima i neke drugačije zadatke kao što je nastavni plan koga treba da se drži.

Škole za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom poslednjih godina svoje stručnjake sve više šalju na teren da sarađuju sa učiteljima, pa se do četvrtog razreda inkluzivna nastava još uvek može donekle uspešno sprovoditi, ali kada u petom razredu dete dođe na čas kod predmetnih nastavnika, nastaju veći problemi. Ne samo da svaki profesor treba da prilagodi svoj način rada, već niko od njih zaista nije spreman za to. **Defektološkinja Ivona Šujak kaže da u ovom periodu života** najčešće postoje samo dva moguća pravca: ili dete ostaje samo formalno u odeljenju iako nije uključeno, ili odlazi u školu za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom.

Osobe sa poremećajima iz spektra autizma se međusobno veoma razlikuju, pa je jednom delu srednje i visoko obrazovanje dostupno i izvodljivo, ali ima i onih kojima stručno osposobljavanje nije prilagođeno. Nekoliko godina je postojao projekat samostalnog stanovanja osoba sa intelektualnim smetnjama koji je trebalo da preraste u sistemsku podršku, kao usluga koju finansira država, ali to se nije dogodilo. Ukoliko ovakva ulaganja kratkoročno nisu isplativa, šta je alternativa?

BUDUĆNOST

Ako ne mogu da se zaposle, osobe sa autizmom uglavnom žive u svojim primarnim porodicama sve dok imaju roditelje. **Kada**

dete napuni 18 godina, može se dogoditi da roditelj gubi pravo zastupanja i pravo na finansijsku podršku, i onda u nedostatku alternative, često ostareli i oslabljenog zdravlja, svoje dete prepuštaju institucijama za odrasle osobe

Dok se sa jedne strane stručnjaci trude da poboljšaju inkluzivno obrazovanje, roditelj deteta sa autizmom je još u trenutku dok ga dovodi u vrtić svestan kako može dalje teći njegov život. „Ako se uloži u rano obrazovanje i podršku roditelju i detetu, ono će kasnije manje koštati državi, manje će boraviti u bolnicama, u institucijama socijalne zaštite, roditelj će ređe koristiti bolovanje, možda će dete moći da se zaposli“, kaže psihološkinja Nevena Strižak, napominjući da su u nekim zemljama eksperti to precizno izračunali.

Međutim, cilj inkluzivnog obrazovanja nije samo da osoba sa autizmom bude produktivna i da plaća porez, već da se oseća dobro, i da kao pojedinac pruži nešto svom društvu. „Ne može kroz obrazovanje da se podstiče dete da nauči da piše i čita, a da poslodavac nema olakšice da ga zaposli“, kaže Ivona Šujak. Kratkoročna isplativost određenih poteza često je daleko od dugoročnih potreba društva. Koliko, uostalom, državu košta smeštaj osoba koje nisu sposobne za rad, a koliko njihova priprema za samostalan život? Koliko se razlikuje kvalitet života u ove dve situacije?

TEMA: KREATIVNOST ILI INTELIGENCIJA

Svi smo mi termiti

PIŠE:
Sladana Šimrak

Ispostavilo se da je proučavanje talentovanosti otkrilo više o nama samima nego o svom predmetu istraživanja

R

anih dvadesetih godina prošlog veka, američki psiholog Luis Terman, inače poznat po reviziji Bine–Simonove skale za merenje koeficijenta inteligencije i kao tvorac termina IQ, započinje eksperiment pod nazivom „genetička studija genija“. Za potrebe ove dugoročne studije (koja će trajati gotovo čitav vek, čak i šezdeset godina nakon njegove smrti), on testiranjem inteligencije hiljadu dece različitog uzrasta izdvaja nešto više od hiljadu petsto njih koji su testove uradili natprosečno dobro.

Ova podgrupa najdarovitijih ima, u prosjeku, koeficijent inteligencije 151. Zovu ih Termanovi Termiti.

Terman ima nekoliko ciljeva. Želi da pokaze da darovitija deca ne moraju nužno postati stidljivi odrasli ljudi sa ograničenim socijalnim veštinama, i, nešto smelije, da visoka inteligencija vodi ka visokim postignućima. U narednih nekoliko decenija, uspesi pojedinaca iz grupe počinju da se primećuju, kako u kvalitetu života tako i u karijeri. Njihovi radovi na poljima nauke, inženjerstva, umetnosti, pa i zabave, izvanredni su.

Ipak, postoje i neželjeni rezultati. Primećuje se određen broj članova koji tokom odraslog doba nižu neuspehe, uprkos visokoj inteligenciji, počevši od narušanja fakulteta, poslova, pa sve do značajnijih neuspeha u privatnom životu, bez razlike u odnosu na ostatak generacije. Takođe, proučavanjem kandidata koji nisu imali dovoljan koeficijent inteligencije da bi

našli svoje mesto među elitnim Termittima, otkriva se novi kontekst kada je reč o uspešnosti.

Jedan od najčešće pominjanih primera kada je reč o ovom delu Termanovog istraživanja jeste isključivanje iz eksperimenta budućih fizičara Vilijama Šoklija i Luisa Alvareza, budući da nisu ostvarili zadovoljavajuće rezultate na testu inteligencije. Obojica će u odrasлом dobu postati dobitnici Nobelove nagrade za fiziku.

RAZNOLIKOST

Štaviše, analiza ovih i drugih uspeha pokazala je da su, generalno, karijerna postignuća pripadnika grupe Termita bila manjeg kalibra u odnosu na rezultate naučne elite tog vremena. Druge analize osvrnute su se i na socioekonomске privilegije koje su imali pripadnici grupe Termiti. Njih su uglavnom činili belci iz dobrostojećih porodica srednje ili više srednje klase koji su već ovim početnim postavkama u tom vremenskom okviru imali veće šanse za kvalitetniji i uspešniji život. Takođe, *Termanov eksperiment je uključivao gotovo zanemarljiv broj dece iz nacionalnih i rasnih manjina*. Njih je, među prvobitnih 168.000 ispitanih, bilo svega sedmoro.

Mnogi naučnici će kasnije izvoditi izmenjene Termanove eksperimente kojima će pokušati da reše ove probleme i da otkriju može li se uspeh predvideti sa većom sigurnošću. Krajem pedesetih, psiholog Elis Pol Torans pokušće da sproveđe testiranje

Konstantin Ciolkovski
(1857-1935)
jedan od pionira raketne nauke
i astronautike, nije bio primljen
u školu zbog problema
sa slušom. Obrazovao se sam,
kod kuće.

Džejn Džejkobs
(1916-2006)
je, mada nije imala nikakvu
diplomu iz oblasti urbanizma,
postala najuticajnija kritičarka
urbanističkih tendencija
u SAD sredinom prošlog veka.

eliminišući problematične rasne i socioekonomske aspekte, pritom imajući malo skromnija očekivanja od ishoda, i smatrajući da će testiranjem proceniti samo ko ima veće šanse za dalji uspeh. Takođe, on će u svoje istraživanje uključiti i merenje kreativnih sposobnosti, smatrajući ih važnim odrednicama za razvoj pojedinca, ali ni ovo neće dovesti do željenih veza između uspešne dece i kasnije uspešnih odraslih osoba.

Međutim, njegovi rezultati će pokazati nešto drugo, a to je da kreativna sposobnost i visoka inteligencija ne moraju nužno biti u vezi.

Kako se, onda, dolazi do uspeha?

U ŠKOLAMA

Danas se, ipak, smatra da se nadarenost može manifestovati u jednom, ali i više do-

materijali koji će deci poslužiti kao izazov, Montesori metode koje ohrabruju samostalan napredak dece prema tempu koji im je individualno prilagođen, kao i različiti vidovi ubrzanja redovnog školovanja.

Pored specijalizovanih škola poput Matematičke i Filološke gimnazije, srednjih muzičkih i ostalih umetničkih škola, u Srbiji trenutno postoji više od šezdeset srednjih škola koje su otvorile ili planiraju da otvore specijalna IT odeljenja za učenike sa izraženim digitalnim kompetencijama.

Rast interesovanja za ovu oblast je u poslednjih nekoliko godina eksponencijalan. Na ove programe se u prethodnoj školskoj godini prijavilo nešto više od 2500 učenika, od kojih je prijemni ispit položilo njih 1300. Samo godinu dana ranije, učenika koji su položili prijemni ispit bilo je manje od 300.

Majkl Faradej
(1791-1867)
engleski fizičar zaslužan za otkriće
indukcije (i mnoga, mnoga druga),
nije prošao nikakvo formalno
obrazovanje, pa se, između
ostalog, nikada nije bavio iole
zahtevnjom matematikom.

**U Srbiji trenutno postoji više od
šezdeset srednjih škola koje su
otvorile ili planiraju da otvore
specijalna IT odeljenja**

sna i može da ima širok spektar negativnih emocionalnih efekata na dete.

No, osnovno jezgro za ustanovljivanje potencijala i predviđanje mogućih uspeha je, čini se, isto za sve ove prakse. Da bi se do određenog stvaralačkog potencijala došlo, neophodan je kontinuiran rad, malim koracima, do mogućnosti da se ta zamisao realizuje.

MITOVI

Ipak, često ništa nije imuno na u tradiciji duboko ukorenjenu interpretaciju fenomena *eureke*, koja je rezervisana kao krajnje ishodište samo onih retkih, odabranih stvaralača čija je genijalnost urođena i neupitna.

U stvaralačkom domenu ovo viđenje eureke veoma se pažljivo i dugoročno neguje. To je trenutak iznenadnih vizija koje čoveka pretvaraju u genija, a čovečanstvu obezbeđuju umetničko delo, naučni rezultati ili pak izum koji će zauvek izmeniti svet kakav poznajemo. Međutim, vrlo brzo, ova stvaralačka *deus ex machina* počinje da se odvaja od ovozemaljskih mogućnosti, geniji koji su kroz istoriju uradili nešto značajno dospevaju u nivo nadljudskih bića do čijih percepcija obični ljudi ne mogu doći, sve

mena kao što su intelektualni, kreativni, umetnički, domen tzv. liderских veština ili izuzetnost koja je vezana za neko naročito akademsko polje kao što su jezici, matematika ili prirodne nauke.

Zato u školama postoje različite prakse koje se tiču prepoznavanja i razvijanja dečijih sposobnosti, kao i postavljanja temelja daljem napretku. To su između ostalog letnje škole, hobi-grupe, dodatni problematski

Sve ove prakse se u teoriji trude da razviju dečije kompetencije i održe ih u odrasлом dobu iako njihov uspeh varira, ili tek treba da se utvrdi. Upravo zbog toga tretman nadarenih dece česta je tema različitih debata. Jedna od najčešćih vezuje se za emocionalni razvoj deteta, gde učesnici tvrde da je zabluda da su nadareni učenici jednako nadareni u svim akademskim oblastima. Ova zabluda je veoma česta i opa-

vreme zanemarujući mukotrpan rad koji ih je do takvih vizija doveo.

U antičko doba, ljudi su smatrali da je sve što može da postoji već stvoreno, i da samo treba da se otkrije. S vremenom se ovaj pogled menjao, pa su kreativnost i stvaranje počeli da se pripisuju i ljudima, najpre onima sa „božanskim inspiracijom“, a kasnije su za kreativnost bili zaslužni odrabani „veliki ljudi“.

U 19. i 20. veku, oblikovan je mit o kreativnosti koji čak i danas predstavlja jedan od opšteprihvaćenih zidova koji često suzbijaju mogućnost prosečnog čoveka da se bavi kreativnim poslom.

Ovaj mit bazira se na tome da je za kreativne rezultate zaslužna određena vrsta magije koja dolazi iznenada, ali je prisutna od rođenja. Zagovornici, kojih je nemali broj, smatraju da se velika dela rađaju iz velikog vizionarskog bljeska, ponekad i iz snova, i da je to neophodan uslov da bi se rođeni genije na fundamentalnom nivou odvojio od običnog sveta.

Jedna od motivacija za održavanje ove romantizovane predstave o stvaralaštvu bilo

Džejn Godal
(1934-)

Ikona primatologije, počela je karijeru kao sekretarica čuvenog paleoantropologa Luisa Likija, a tek nekoliko godina nakon prvih istraživanja šimpanzi uspela je da doktorira na Kembriđu – bez ikakve prethodne diplome.

Pismo je onima koji su želeli da odustanu od jurenja za svojim delom reklo upravo ono što su želeli da čuju: za velika dela nije potreban alat napravljen od teškog dugogodišnjeg rada, potrebno je da se rodite kao genije

Vilijem Heršel
(1738-1822)

astronom koji je, između ostalog, otkrio Uran, zapravo je po obrazovanju bio kompozitor, a za astronomiju se zainteresovao kao laik u već odrasлом dobu.

Karolina Heršel
(1750-1848),

sestra Vilijema Heršela, takođe je bila obrazovana kao muzičarka, a počela je da se bavi astronomijom na nagovor brata. Otkrila je brojne komete i napravila jedan od najznačajnijih kataloga nebeskih tела u istoriji astronomije.

sa izvesnom lakoćom da skine teret sa našeg dela odgovornosti za „neuspeh“.

Ipak, prema tvrdnjama Mocartovog biografa Ota Jana, kao i drugih naučnika koji su se bavili ovom temom, pomenuto pismo muzičkog genija ne postoji.

U pravim pismima koje je Mocart pisao članovima porodice i prijateljima, stvarni proces rada uključivao je mnogo pokušaja, ponavljanja, pravljenja skica i njihovog uređivanja. Ponekad bi se zaglavio na pola puta, pa bi ostavljao rad da odstoji neko vreme pre nego što mu se vrati, a iznenadna vizija dolazila bi kao kruna kojom bi se proces stvaranja završio, iako je već od najranijeg doba imao privilegiju da bude proglašen genijalcem, zahvaljujući vidljivom talentu za muziku.

Slično se desilo i sa engleskim pesnikom iz epohe romantizma Semjuelom Tejlorom Kolridžom, koji je za jednu od svojih najpoznatijih pesama, *Kublaj-kan*, tvrdio da mu se u celosti javila u snu, i da mu je potom samo ostalo da je zapiše na papir, međutim u tome ga je prekinuo neki iznenadni posetilac, pa je zapisaо samo jedan njen deo.

Le Korbuзije
(1887-1965)

kao ni drugi pioniri modernizma u arhitekturi, nije u toj oblasti imao formalno obrazovanje; do šesnaeste godine učio je slikarstvo i dizajn.

Kada za nekog kažemo da kreativno razmišlja, zapravo komentarišemo rezultat tog procesa, a ne sam proces. Iako uticaj kreativnih ideja i proizvoda ponekad može da bude dubok, mehanizmi kroz koje se inovacija sastavlja mogu da budu veoma obični

ZAJEDNIŠTVO

Neki naučnici, kao što je Alan Njuel, jedan od pionira veštačke inteligencije, proces kreativnog stvaranja u bilo kojoj oblasti naziva specijalnom vrstom rešavanja zadataka. Njegov rad sredinom 20. veka započeo je rušenje mita o kreativnosti kao privilegiji urođeno „genijalnih“.

On, ipak, nije tvrdio da svako može da bude jednak kreativan, odnosno da i kreativnost, kao i bilo koja druga sposobnost, dolazi u okviru određenih kompetencija, ali smatrao je da taj neprovidni zid između genija i prosečnih ljudi ne postoji. Štaviše, u knjizi *How to Fly a Horse* Ešton opaža: „Sa Leonardom, Mocartom i Ajnštaјnom imamo više sličnosti nego razlika.“

Na Njuelov rad nadovezali su se mnogi, pa je tako Robert Vajsberg, američki kognitivni psiholog, proširio Njuelovu tezu po kojoj je kreativno mišljenje jednakom mišljenju u opštem smislu, ali sa kreativnim ishodom.

Vajsberg smatra da „**kada za nekog kažemo da kreativno razmišlja**, zapravo komentarišemo rezultat tog procesa, a ne sam proces. Iako uticaj kreativnih ideja i proizvoda ponekad može da bude dubok, mehanizmi kroz koje se inovacija sastavlja mogu da budu veoma obični.“

On tvrdi da je normalan tok mišljenja tako bogat i složen da ponekad dovodi do izvanrednih, kreativnih rezultata i da nam drugi stvaralački procesi nisu potrebni. Svoju teoriju potkrepljuje eksperimentima i studijama slučaja koje se odnose na različite kreativne rezultate od značaja, kao što su izumi aviona i sijalice, otkriće DNK, proces nastajanja Pikasove *Gernike*, pa sve do muzike Bili Holidej.

Kroz ove eksperimente, Vajsberg pokazuje uspeh stvaralačkog nagona kroz proces razmišljanja, bez pravdanja pojmom genija.

Drugim rečima, i to rečima Karla Segana sa početka devete epizode kulturnog naučnopopularnog serijala *Kosmos*: „Da bi se ni od čega napravila pita sa jabukama, najpre je potrebno izumeti univerzum.“

Carstvo telesno

PIŠE:
Nikola Zdravković

Tragom
homoseksualnosti
u srpskim
srednjovekovnim
crkvenim spisima

SLIKA:
Hijeronimus Boš,
Vrt uživanja, detalj

Sreli smo se u holu zgrade SANU. Usred radnog vremena, kada nema simpozijuma i prijema, zdanje je gotovo prazno, uključujući i klub na spratu u koji smo seli, prostranu sobu visokih plafona, sa širokim drvenim stolicama i velikim prozorima koji gledaju na Ulicu Đure Jakšića, tik pored Knez Mihailove. Mada smo bili izolovani, činilo mi se kao da on ipak povremeno spušta ton, što ne čudi: sve jedno da li vas neko čuje ili ne, to je mesto koje je simbol nacije i koje grandiozno odiše patrijarhalnom tradicijom. Koliko god vas vodila naučna radoznalost, ne možete tek tako pričati o masturbaciji i analnom seksu.

Njegovo ime je Stanoje Bojanin. Radi kao viši naučni saradnik na Vizantološkom

institutu i iskreni je zaljubljenik u društvenu istoriju ovog podneblja, odnosno u razumevanje realnog, svakodnevnog života iz prošlosti, van dvorova i bojnih polja. Mene je zanimalo nešto vrlo konkretno: Homoseksualnost u srednjovekovnoj Srbiji, njegovo istraživanje objavljeno u zborniku Među nama, koji je 2014. godine objavio Hartefakt fond. U pitanju je kuriozitet, članak koji je verovatno jedini pripadnik svoje vrste u Srbiji, u kojem se Bojanin, u potrazi za slikom srednjovekovne homoseksualnosti, okrenuo crkvenim spisima.

Istorija srednjovekovne misli je istorija tumačenja Biblije. „S muškarcem ne lezi kao sa ženom, gadno je“, kaže Levitski zakonik, Treća knjiga Mojsijeva, u prevodu Đure Da ničića. Upućene muškarcima, zapovesti sta-

rozavetnog boga su mnogobrojne, decidne i vrlo precizne. Zabранa muške homoseksualnosti dolazi posle zabrana „otkrivanja golotinje“ roditelja, sestara, čerki, strina, tetaka i snajki, kao i zapovesti da se „seme ne odnosi Molohu“, odnosno da se ne masturbira.

I to je otprilike to. Suprotно popularnom shvatanju, epizoda sa Sodomom i Gomorom ne ulazi ni u kakve detalje grehova njihovih stanovnika; poreklo reči „sodomija“ dolazi iz kasnijih tumačenja. U Novom zavetu, koji pomera smisao religije od pokornosti ka spasenju, u Poslanci Korinćanima Sveti Pavle navodi da nepravednici, uključujući „muželožnike“, neće naslediti carstvo božje. Taj hrišćanski zaokret ka spasenju oblikovaće shvatanje homoseksualnosti u srednjem veku.

BEZGREŠNI SEKS

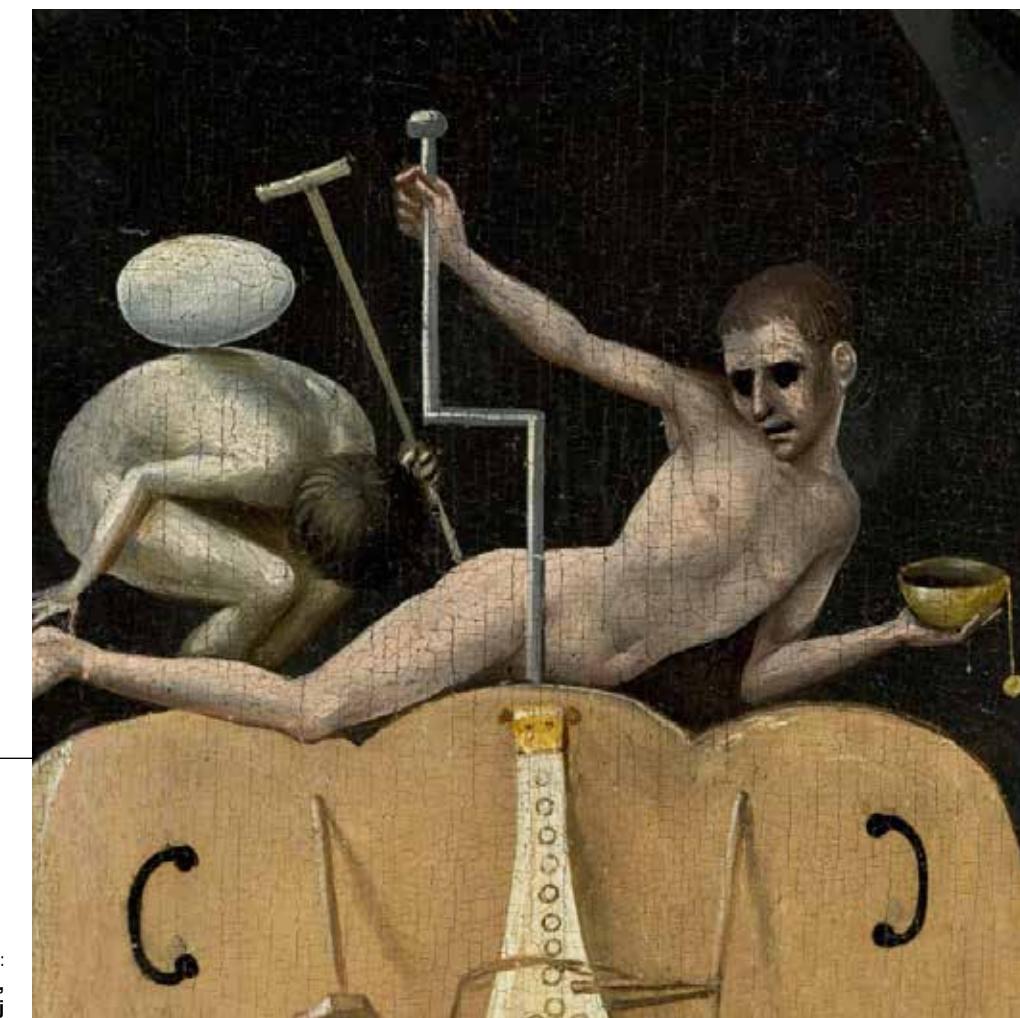
„Istraživači često zanemaruju telesno“, kaže Bojanin. Tek su se u poslednjih par decenija, a to u društvenim naukama i nije tako dug period, istakle istraživačke tendencije koje, umesto društvenih obrazaca na širem planu, kao početnu tačku uzimaju ponašanje, doživljaje i neposredno, telesno iskustvo svojih ispitanika. Naravno, da bi se takva jedna metodološka odrednica primenila u izučavanju istorije i ljudi koji su davno umrli, potrebna je i poprilična doza mašt.

Telesno, a sa njim i seksualno, tokom srednjeg veka značilo je ono suprotno duhovnom – ono prolazno, grešno, pa i odvratno, nasuprot večnoj, lepoj i čistoj duši. Zapravo, i sama vera u raj i spasenje duše oblikovala se u odnosu na shvatanje tela. „Čak je i seksualni odnos između supružnika morao da bude opravдан prokreacijom kao ciljem“, kaže Bojanin, „sve ostalo bilo je zabranjeno, sramotno.“

Kako je 80-ih godina prošlog veka pisala američka istoričarka Iv Levin u knjizi Seks i društvo u svetu pravoslavnih Slovaca, 700–1900. godine, uslovi za bezgrešan seksualni odnos između bračnih partnera bili su vrlo ograničeni. Bezgrešan nije mogao da bude seks na verske praznike i u vreme posta, kada je trebalo da svi vernici budu posvećeni Bogu; u mnogim zajednicama, supružnicima je bio zabranjen odnos nedeljom, a ponekad i subotom. „Prepostavka je bila“, piše Iv Levin, „da se božje dete ne može začeti u nedoličnom trenutku“. Apstinencije je, naravno, trebalo da se pridržavaju i žene u toku menstruacije.

Kada bi se pogodili vremenski uslovi i time optimizovala verovatnoća da će se odnosom začeti „božje dete“, pažnja se morala posvetiti adekvatnim pozama. Po crkvenom shvatanju, pravilan odnos je onaj koji danas zovemo misionarski. Naime, žena ne treba da bude odozgo jer time,

Naime, žena ne treba da bude odozgo jer time, preuzimajući dominantnu ulogu, prkosи božjoj volji, a smatralo se takođe da je seks otpozadi („skotski“) nalik životinjskom, ili čak homoseksualnom odnosu među muškarcima, posebno ako je bila uključena analna penetracija

SLIKA:
Hieronymus Boš,
Vrt uživanja, detalj

,duhovnik je trebalo da upita muškarca da li je imao seksualni odnos sa drugom, da li je u tom odnosu bio pasivni ili aktivni učesnik, da li je stvorio (učinio) ili je on tebi stvorio ili je, možda, upražnjavao uzajamnu mušku masturbaciju (u ruku svoju da li si učinio ili u drugarevu ruku ili svojom rukom drugom)... Od pokajnika se izričito tražilo da učinjeni greh vremenski odredi, da ukaže na njegovu učestalost i da ga detaljno opiše.“

U jednoj drugoj vrsti dokumenta, tzv. penitencijalnom nomokanonu koji se u srednjem veku pripisivao Jovanu Posniku, carigradskom patrijarhu iz 6. veka, homoseksualni greh opisan je kroz tri oblika, i danas vrlo dobro poznata: aktivni, pasivni i obostrani (aktivni i pasivni). Razlikovanje homoseksualnih uloga bilo je važno jer se u odnosu na ulogu određivala težina greha, a u zanimljivom obrtu u odnosu na savremeniju, ali i antičku homofobiju, mada se obostrano učešće smatralo za najveći greh, za najmanje grešnu zapravo se smatrala pasivna uloga. Aktivni muškarac bio je taj koji je, u očima crkvenih otaca, izvršavao seksualni čin, pa je njegov greh samim tim bio veći.

Tako jasno razvrstane po težini, grehove bi, nakon ispovesti, pratile adekvatne i propisane crkvene kazne. Zapravo, one su danas najbolji vodiči za rekonstrukciju hijerarhije seksualnih grehova u srednjem veku. Nomokanon Jovana Posnika i dečanski trebnik propisivali su relativno slične kazne za ispovedani homoseksualni čin: tri, odnosno dve godine zabrane pričešća, post i 200 poklona dnevno. Kazne bi se potom korigovale po različitim olakšavajućim i otežavajućim parametrima, tj. zavisno od starosti grešnika i bračnog statusa, učestalosti greha i tipa odnosa koji se odigrao. Analna penetracija uvek je bila najteža, dok je za međusobnu masturbaciju kazna tipično iznosila samo 80 dana posta sa 50 dnevnih poklona, a ljubljenje muškarca bilo je gotovo jednak grešno kao i ljubiti ženu van braka.

Drugim rečima, homoseksualnost je po težini bila gotovo izjednačena sa grehom preljube, negde iznad samostalne masturbacije, ali ipak ispod incesta u hijerarhiji seksualnog greha.

„O lezbejskom seksu gotovo da nema izvora“, nastavlja Bojanin u klubu zgrade SANU. U međuvremenu smo dobili po šoljicu turske kafe, a malo dalje iza nas je sela

preuzimajući dominantnu ulogu, prkosи božjoj volji, a smatralo se takođe da je seks otpozadi („skotski“) nalik životinjskom, ili čak homoseksualnom odnosu među muškarcima, posebno ako je bila uključena analna penetracija.

Sve u svemu, bilo je lako biti grešnik.

U takvim okolnostima, u kojima je greh bio gotovo neminovan, ali spasenje uvek moguće, crkvena pravila bila su usmerena ne ka zabranama ili kaznama, već ka iskupljenju, koje je trebalo biti dostižno za svakoga pod uslovom da se pokaje. Greh je, drugim rečima, bio nešto nalik bolesti, a sveštenik nalik lekaru – osim što je, u hrišćanskom viđenju, umesto prizemnog i prolaznog tela lečio svetu, besmrtnu dušu. Propisanu terapiju neophodnu za iskupljenje uglavnom su činile privremene zabrane pričešća, post, dnevni pokloni, milostinja; međutim, da bi se došlo do adekvatne terapije, lekar je morao da zna šta muči pacijenta. Bila mu je potrebna anamneza. Kako piše Stanoje Bojanin u svom istraživanju, „stoga, kao jedini postojeći kanal koji nam omogućava da navedenu tematiku pobliže razmotrimo... jeste ispovednička i penitencijalna praksa srednjovekovne crkve. Seksualno ponašanje trebalo je ispričati drugom, i to na tačno propisan način, i ne bilo kome.“

KAKO SE ISPOVEDAO SEKSUALNI GREH

Delikatna je to stvar. Sveštenik je morao da uživa poverenje svoje zajednice, i da zna kako da u toku ispovesti dobije čitavu sliku greha, da od osobe iscrpi i najintimniji detalj. Rizikovala se ni manje ni više nego duša čovekova, koja je jedino ispovescu i pokajanjem bila oslobođena. Za te potrebe pisala su se uputstva za vođenje ispovesti, kao što je Čin svete tajne ispovesti, deo trebnika (bogoslužbene knjige za monahe) iz 14. veka, sačuvanog u rukopisnoj zbirci manastira Dečani.

Ovi vodiči bili su, razumljivo, vrlo detaljni. Kako piše Bojanin, za ispovest greha tzv. muželoštva (homoseksualnog odnosa)

HIJERARHIJA HOMOSEKSUALNIH GREHOVA

Ljubljenje između muškaraca:

40 + **100**
dana zabrane pričešća

Masturbacija:

40 + **50**
dana zabrane pričešća

Interkruralni (međubedreni) odnos:

80 + **50** ILI **2**
dana zabrane pričešća, poklona dnevno godine zabrane pričešća

Analna penetracija:

3 + **200**
godine zabrane pričešća, poklona dnevno

Lezbijski odnos:

1 + **40**
godina zabrane pričešća, dana posta

Olakšavajuće okolnosti:

- grešnik mlađi od 30 godina;
- prva dva ili tri prestupa;
- prisila
- grešnik je monah;
- grešnik stariji od 30 godina;
- oženjen

Otežavajuće okolnosti:

- grešnik mlađi od 30 godina;
- prva dva ili tri prestupa;
- prisila
- grešnik je monah;
- grešnik stariji od 30 godina;
- oženjen

U odnosu na Zapadnu Evropu, a pod uticajem pravoslavne misli, među Slovenima je ljubav bila gotovo razvedena od požude, a ideja romantičnog odnosa, popularizovanog na Zapadu kroz viteške narative i kasnije poeziju, zaobišla je ove krajeve

grupa ljudi sa kojima će se kasnije pozdraviti. „To nije neobično, jer je ženska seksualnost uopšte bila skrajnuta. Tamo gde se spominje, seks između žena shvatao se kao vrsta masturbacije, pa su i kazne za žene bile blaže.“ Nedostaje čak i terminologija: ne postoji ženski ekvivalent „muželožniku“, jer među ženama, makar u mašti srednjovekovnih duhovnika, nije mogla postojati penetracija.

Razgovor o ženskoj telesnosti podsetio me je na jednu epizodu iz romana *Ime ruže* Umberta Eka, u kojoj stariji monah objašnjava mlađem zašto žena ne treba da bude privlačna:

„Lepota tela se zaustavlja na koži. Kad bi muškarci mogli da vide šta se krije ispod kože... zgodili bi se od pogleda na ženu. Sva ta lepota sastoji se od sluzi i krvi, bala i žući. Ako razmisliš o tome šta je sakriveno u nozdrvama, u grlu i u stomaku, naći ćeš samo prljavštinu. Ako ti je gadno da prstima dodirneš sluz i izmet, kako možeš želeti da zagriš vreću u kojoj se taj izmet krije.“

Na neki način, u pitanju je i uputstvo: kako odagnati strast?

SVETOVNA SEKSUALNOST

Za razliku od crkvenih, svetovne kazne koje su najčešće sprovodili lokalni feudalci bile su znatno oštire, pa su u mnogim delovima Evrope podrazumevale i smrtnu kaznu za

mačem“, a u kasnijem periodu preinačena je u smrt na lomači. Po težini kazne, homoseksualnost je u svetovnom zakonodavstvu bila izjednačena sa incestom, i to sa incestom između bliskih srodnika, dok su drugi seksualni prekršaji podrazumevali „samo“ fizičko kažnjavanje.

Mada je nemoguće proceniti koliko se Gradski zakon poštovao u praksi, činjenica je da je svetovno pravo bilo daleko nemilosrdnije prema seksualnim (i drugim) grešnicima od crkvenog. To je bila praksa širom srednjovekovne Evrope. Dešavalo se da jeretici budu spaljeni na lomači posle crkvenog suda, ali samo tako što bi crkva odlučila da grešnike „preda“ svetovnom

sudu lokalnog plemstva ili grada, umesto da im presudi sama.

Kada je reč o pravoslavnoj Srbiji, takve prakse ostaju u domenu spekulacije, a sa njima i sudbina homoseksualaca tog doba. Kako piše Iv Levin, neke specifičnosti pravoslavnog sveta mogu se samo nazreti čitanjem „između redova“. U odnosu na Zapadnu Evropu, a pod uticajem pravoslavne misli, među Slovenima je ljubav bila gotovo razvedena od požude, a ideja romantičnog odnosa, popularizovanog na Zapadu kroz viteške narative i kasnije poeziju, zaobišla je ove krajeve.

„Ljubav u duhovnom smislu – u smislu u kojem je Hrist voleo crkvu – bila je antite-

tična seksualnom ispoljavanju“, piše Iv Levin. „Muž i žena koji su zaista bili u ljubavi nisu hteli da izazovu supružnika na demonske aktivnosti.“

U svetu tako ekstremnog idealnog čednosti, u kojem je svaka požuda bila greh, pa se homoseksualnost u penitencijalnoj hijerarhiji malo razlikovala od vanbračnog odnosa između muškarca i žene, nije nemoguće zamisliti homoseksualno iskustvo kao gotovo tolerisano, kao samo jedan deo telesnih slabosti od kojih su patili svi, a samo malobrojni se mogli uzdržati.

SLIKA:
Hijeronimus Boš,
Iskušenje svetog Antonija, detalj

Gla- sovi u mraku

Šest ličnih
priča iz života
Roma u Srbiji

PIŠE:
Ivan Đorđević

*Autor je antropolog koji je proteklih godina radio na nizu istraživanja i projekata koji su imali za cilj poboljšanje položaja romskih zajednica u Srbiji. Kako bi se zadržala anonimnost sagovornika, sva imena u tekstu su promenjena.

„OVDE DI GOD DA STAVIŠ NOGU – BLATO.“

Hladan je decembarski dan, polako se smrkava u jednom malom gradu na jugu Srbije. Dok čekam da započnu intervju zbog kojih sam danas ovde, šetam se sa mlađičem iz lokalne nevladine organizacije. Hodamo po obodu naselja u kojem mahom živi romska zajednica. Godišnje doba ne pomaze da prizor koji vidim bude iole prijatan – nekada davno asfaltiranu ulicu ponovo je osvojilo sveprisutno blato, razbacani kontejneri leže kraj puta, a pažnju mi privlači jedan, oboren na bok, koji ponosno prikazuje sprejom iscrtan krst sa četiri ocila, popularna „4S“.

Ispred nas, zarasla u šikaru, nalazi se jedna napola izgorela kuća. Dejan mi priča da se tu do pre nekoliko godina nalazio romski Društveni centar, mesto na kome su se okupljala pre svega deca iz lokalne zajednice. Tu je uvek bilo soka i nečega za pojesti, igrao se stoni tenis, postojala je i mala računarska učionica, a školska deca su uz pomoć volontera radila domaće zadatke. „U to vreme nisi mogao da vidiš dete na ulici, svi su bili u Centru“, kaže Dejan.

Centar je jedne noći skoro potpuno izgoreo, istraga je pokazala da je zapaljen, ali počinioči ni do danas nisu otkriveni. Nikada nije bilo dovoljno novca da se uloži u njegovo obnavljanje. „Te noći kada su me probudili da mi jave da Centar gori, plakao sam od besa i nemoći“, seća se moj sagovornik, koji je i danas aktivan na polju poboljšanja životnih uslova romske zajednice, kojoj i sam pripada, a upravo je završio rad na dugogodišnjem projektu vezanom

za rani razvoj dece, a podržao ga je jedan veliki međunarodni fond.

Osnovna ideja projekta bila je da se deca, bar jednom nedeljno, okupe na radionicama koje su imale cilj da stimulišu njihove različite veštine, važne za rani razvoj i krucijalne za buduću integraciju u obrazovni sistem. Crtanje, bojenje, čitanje, uživanje u igri, predstavljali su tokom pret hodne dve godine potpuno novu svakodnevnicu za njih. Njihovi roditelji, okupirani pukim preživljavanjem, najčešće nisu imali mogućnosti da im ponude takvu vrstu aktivnosti. Mnoge majke sa kojima sam tog

dana razgovarao nikada nisu isle u školu – većina njih je nepismena. „Ja nisam naučila da pišem, želim da moja deca budu drugačija, da idu u školu, da pobegnu od ovoga“, kaže mi jedna majka. Svesna je iskustva druge dece koja su često polazila u osnovnu školu bez ikakvog prethodnog kontakta sa obrazovnim sistemom, bez elementarnog znanja srpskog jezika neophodnog da bi se bar minimalno pratila nastava.

U takvim okolnostima, školsko osoblje i učenici odbacuju nesnađenu decu, koja, čak i danas, ponekad završe u specijalnoj školi ili odeljenju, namenjenim deci ometenoj u razvoju

U takvim okolnostima, školsko osoblje i učenici odbacuju nesnađenu decu, koja, čak i danas, ponekad završe u specijalnoj školi ili odeljenju, namenjenim deci ometenoj u razvoju

razvoju. Mnoga od njih nikada i ne završe osnovnu školu. Roditelji u učešću u projektima poput ovog vide bar nekakvu šansu za svoju decu, šansu da naprave iskorak iz zarađanog kruga siromaštva i diskriminacije koji definiše život ove, kao i mnogih drugih romskih zajednica u Srbiji. Većina njih živi od socijalne pomoći i usputnih poslova, zašljavanje je dalek i nerealan cilj, a beg preko granice jedini san koji sanjaju.

Siromaštvo, izuzetno nizak obrazovni nivo, suštinski štetne kulturne prakse kao što su dečiji brakovi, diskriminacija i manje ili više prikriveni rasizam, samo su neki aspekti u ogromnom spektru problema sa kojima se suočavaju Romi u Srbiji. Državne institucije prepoznaju ovaj problem, i postoji čitav niz dokumenata, strategija i akcionih planova koji bi trebalo da imaju pozitivan uticaj na poboljšanje položaja romske zajednice. Ipak, u praksi se malo toga pomerilo sa mrtve tačke. Politika uglavnom ostaje mrtvo slovo na papiru, ponekad poprimajući groteske i tragične oblike.

Kao ilustracija može poslužiti primer u kome automobil namenjen za terenski rad romskog koordinatora u jednoj lokalnoj samoupravi ne može biti korišćen jer nisu predviđena sredstva za gorivo, da bi na kraju to vozilo – inače nazvano *romobil* – završilo kod visokog funkcionera opštine. Nesumnjivo dobre namere kreatora javnih politika tako ostaju u domenu spiska lepih želja sastavljenih na sastancima radnih grupa, bez dodira sa realnošću na terenu i bez kontakta sa stvarnim ljudima kojima bi te mere trebalo da omoguće bolji život.

„Najgore je to što oni misle da smo svi mi Romi isti“, rekao mi je jedan ispitnik. Ako pokašumo da se iz udobne i privilegovane pozicije nekog pripadnika većinske zajednice, odraslog i integrisanog u društvo sa malo ili nimalo ograničenja, izmestimo u život naših komšija i sugrađana, ako se

„“

„Uz sav taj bes i nervozu pozovem policiju. Ona je maloletna, on je punoletan, ima 25 godina. A oni kažu: 'Za vas Cigane je to normalno.' Pa kažem, možda je za nekoga normalno, ali za mene nije, jer je to još dete. Moje dete. Meni nije normalno.“

ILUSTROVALA: **Tea Jurišić**

pomerimo iz zone komfora u kojoj „oni“ postoje jedino kao nepoželan mizancen dok čekamo na semaforu ili neprijatna nuspojava dok sedimo u kafiću u centru grada, suočićemo se sa ponekada neprijatnom realnošću da su „oni“ takođe i „mi“, ljudi i građani sa istim pravima, koji kupuju u istim prodavnicama, voze se u istim autobusima, gaje decu koja su ista kao naša i imaju svoje ljubavi, svoje mržnje, svoje radosti i svoje probleme isto kao i „mi“. Prezir prema kartonskim naseljima na koja nam slučajno padne pogled kroz prozor automobila ili odbijanje činjenice da ona po-

stoje potpuno dehumanizuje ljudе koji u njima žive, a paralelni svet koji postoji u tim naseobinama predstavlja domen „nečistog“, neželjenog narušavanja „reda“ u kome želimo da mislimo da živimo. Evo nekih od tih ljudi.

Danijela je žena u kasnim tridesetim godinama, živi u gradu na jugu Srbije. Udalja se veoma mlada za starijeg muškarca, roditelji su doneli odluku umesto nje. Budućeg muža je prvi put videla kada je došao u njenu kuću da je prosi. Nesrećna je u braku, pokušavala

je da pobegne od muža, ali roditelji nisu želeli da je prime nazad jer bi to bila sramota za porodicu. Čitav život imala je ograničenu slobodu kretanja, nije smela da napušta kuću sama, bez pratnje svekrve ili muža. Ima čerku, koja je pobegla u kuću svog budućeg muža i tako se, u skladu sa uvreženim običajem, udala. Danijela je pokušala da je vrati kući, bez obzira na posledičnu stigmę sramote koja bi pala na njenu kćer i čitavu porodicu. Tražila je asistenciju policije na osnovu važećeg zakona, po kome je makar i neformalan brak sa maloletnikom krivično delo. „Uz sav taj bes i nervozu pozovem policiju. Ona je maloletna, on je punoletan, ima 25 godina. A oni kažu: 'Za vas Cigane je to normalno.' Pa kažem, možda je za nekoga normalno, ali za mene nije, jer je to još dete. Moje dete. Meni nije normalno.“

Sanela je devojka u kasnim dvadesetim godinama. Živi u kartonskom naselju u šumi na obodu grada. Zajednica u kojoj živi je veoma siromašna i marginalizovana, čak i u okvirima romske populacije. Roditelji su je napustili kao bebu, pa je odrasla u domu za nezbrinutu decu u malom gradu u istočnoj Srbiji. Kao tinejdžerka je pobegla iz doma da bi se udala, ali je zbog nasilja brzo napustila tu zajednicu. Vratila se u dom, ali je ponovo pobegla, i to ponovo zbog muškarca. Ni ovoga puta nije išlo, pa se preselila u naselje u kome danas živi. Kaže da je iz trećeg pokušaja konačno našla dobroga muža, sa kojim ima i decu, i da je sada srećna. Bez obzira na sve, svoj život posmatra kao dobar, misli da je bilo mnogo koristi od njenog boravka u domu, pre svega zato što je išla u školu. U njenoj zajednici praktično je jedina koja je pismena i tera druge roditelje

da šalju decu u školu. Njene komšije je poštjujer, iako mlada, organizuje zajednicu i pomaže im oko integracije, od pribavljanja ličnih dokumenata do zdravstvenog osiguranja za decu. „**Svi oni dolaze kod mene, ja im popunim dokumente**, ja im pišem molbe, ja im pomognem, ja im objasnim, ja im pročitam. Kad nađu jednu pomadu na kantu, oni će da donesu kod mene, ja ћu mu pročitam i kažem – ovo je dobro, ovo nije dobro i za šta je ovo.“

Vasa je momak u dvadesetim godinama. Kao dečak od devet godina sa porodicom je otisao da živi u Nemačku, gde je završio osnovnu i krenuo u srednju zanatsku školu. Oženio se vrlo mlađ, sa 14 godina, devočicom njegovih godina. Danas imaju troje dece. Prema principima dualnog obrazovanja koji postoje u Nemačkoj, Vasa je trebalo da počne da radi u *Audijevom* salonu automobila. Dva dana pre početka posla, policija je deportovala njegovu porodicu zbog nerešenog boravišnog statusa. Iako je on imao legalan status, kao maloletnik bi morao da provede šest meseci

„“

Već mi je muka od toga svega. Ovde kući pogotovo. Di god staviš nogu – blato. To ja ne volim. Nisam ni navik'o. Tamo preko, di god staviš nogu – beton.

u prihvatnom centru, pa se zajedno sa porodicom vratio u Srbiju, u vojvođansku varošicu u kojoj je proveo detinjstvo. Čim se vratio, pokušao je da pronađe posao, ali mu nije priznata diploma nemacke osnovne škole. Proces nostrifikacije je bio komplikovan i preskup, pa je od njega na kraju odustao. Sada se bavi preprodajom automobila i različite tehničke robe, kaže da od toga može da se prezivi. Ipak, ovde ne vidi nikakvu perspektivu i kad se, kako kaže, steknu uslovi, planira ponovo da ide u Nemačku. „Vratio bih se zatvorenih očiju. Odma' na licu mesta, sad bi' palio kola i gas. **Već mi je muka od toga svega. Ovde kući pogotovo.** Di god staviš nogu – blato. To ja ne volim. Nisam ni navik'o. Tamo preko, di god staviš nogu – beton.“

Milan je mladić u ranim tridesetim godinama, živi u gradu u centralnoj Srbiji. Završio je višu školu i specijalizaciju, radio je u lokalnoj fabričici na dobro plaćenom poslu. Ipak je ostao bez posla, proglašen je kao tehnološki višak. Od tada je zaposlen u lokalnoj nevladinoj organizaciji koja se bavi različitim pitanjima vezanim za romsku zajednicu. Ambiciozan je i planira da, kada sakupi

novac, uloži u dodatno školovanje, i pošuška da nastavi sa prethodnom karijerom. Kaže da je zadovoljan svojim životom, ali da ga potresa to što postoje situacije u kojima ga tretiraju drugačije zato što je Rom. Imao je devojku sa kojom je bio u dužoj vezi, ali su njeni roditelji bili izričito protiv. Kaže da je dobijao i pretnje od njih, kako bi se „okanuo njihove čerke“. Na kraju je pritisak bio preveliki i veza

nije opstala. Takve situacije doživjava i u običnim, svakodnevnim rutinama, kao što je kupovina. „Evo da ti kažem. Ima toga u prodavnicama i u buticima, to je baš za-stupljeno. **Kad odem u butik, mene prate oni iz obezbeđenja, katastrofa.** Kao da sam lopov najveći. A ja primim platu, tražim neku lepu garderobu, imam veću platu možda i od njega. I dok onaj sekjurit mene prati, neko drugi mu pelješi tamo.“

Gordana je žena u kasnim pedesetim godinama. Živi u gradu na jugu Srbije i bavi se preduzetništvom. Poseduje malo preduzeće koje se bavi uvozom, proizvodnjom i prodajom cveća. Posao je počela uz pomoć međunarodne organizacije koja je stimulisala preduzetničke projekte među Romkinjama, a kasnije ga je razvijala uz pomoć komercijalnih kredita. Zahvaljujući tome, uspela je da stvori firmu koja izdržava čitavu porodicu, a svi njeni članovi su uključeni u posao. Slobodno vreme koristi kako bi osnažila i druge Romkinje da krenu njenim putem jer smatra da je ekonomsko osnaživanje jedini put ka stvarnoj emancipaciji. Sin joj je još kao tinejdžer doveo maloletnu devojku kako bi se oženio. Ona je imala samo jedan uslov – ukoliko je primi u kuću, devojčica mora da završi započeto školovanje. Preuzela je brigu o njoj, odlazila na roditeljske sastanke, i na kraju uspela u svojoj nameri. Posao joj funkcioniše kao i većini malih preduzetnika, nekada ide dobro, nekada ima gubitke, ali je zadovoljna što, kako kaže, uglavnom uvek „ima u svim džepovima“. Ipak, smeta joj odnos koji okolina ima prema njoj. **„Tu smo među Srbima... i opet kažu idem kod Cigana da kupim cveće... A kad dođe kod mene, traži da smanjim cenu, ucenjuju... I jesam ja mnogo kivna na to, i ipak kažu ciganska posla, to me najubije, jer nas tu ugrožavaju i mi izgubimo volju za dalje boreњe za život.“**

Gezim je čovek u ranim četrdesetim godinama, sa porodicom je izbegao sa Kosova posle NATO intervencije 1999. godine. Kao interno raseljeno lice, živeo je više od decenije u kartonskom naselju ispod mosta. Nakon rušenja privremenog naselja, pre selio se sa porodicom u kontejnerski smeštaj. Kaže da mu je to bio veliki korak, jer su konačno dobili normalno snabdevanje strujom i vodom. Iako su kontejneri mali i neuslovni, za njega i njegovu porodicu to je bio korak napred. Nije završio školu, kaže

naselja. Upravo smo prisustvovali porodičnoj drami, u kojoj je jedna devojčica javila roditeljima da će pobeci od kuće kod svog momka. Miličin osnovni posao je da pomaže žiteljima različitih romskih naselja da se integrišu u zdravstveni sistem. U praksi, ona je mnogo više od toga. U zajednicama u kojima smo bili zajedno, doživljavaju je kao istinsku heroinu, koja rešava svaki problem. Zato su je devojčicini roditelji odmah pozvali, da pokuša da je nagovori da se vrati kući. „Sve će biti u redu, vratiće se“, kaže Milica nakon što je telefonom pričala sa devojčicom. Milica je Romkinja i ovaj posao radi kao deo uspešnog projekta koji omogućava da pripadnici romske zajednice, a posebno deca, imaju i koriste pristup sistemu zdravstvene zaštite. Ugovor joj se obnavlja na svakih šest meseci, plata joj je 17.000 dinara, nema pokrivene putne troškove. Iako joj je obećano da će biti „primljena za stalno“, to se nikada nije desilo, navodno zbog zabrane zapošljavanja. Kaže da je to boli i nervira, ali da kad god pomogne nekom detetu to joj predstavlja satisfakciju.

U glavi mi je slika ona četiri ocila na oborenom kontejneru, slika društva koje je upravo onakvo kako se brine o svojim manjinama.

Upravo smo prisustvovali porodičnoj drami, u kojoj je jedna devojčica javila roditeljima da će pobeci od kuće kod svog momka

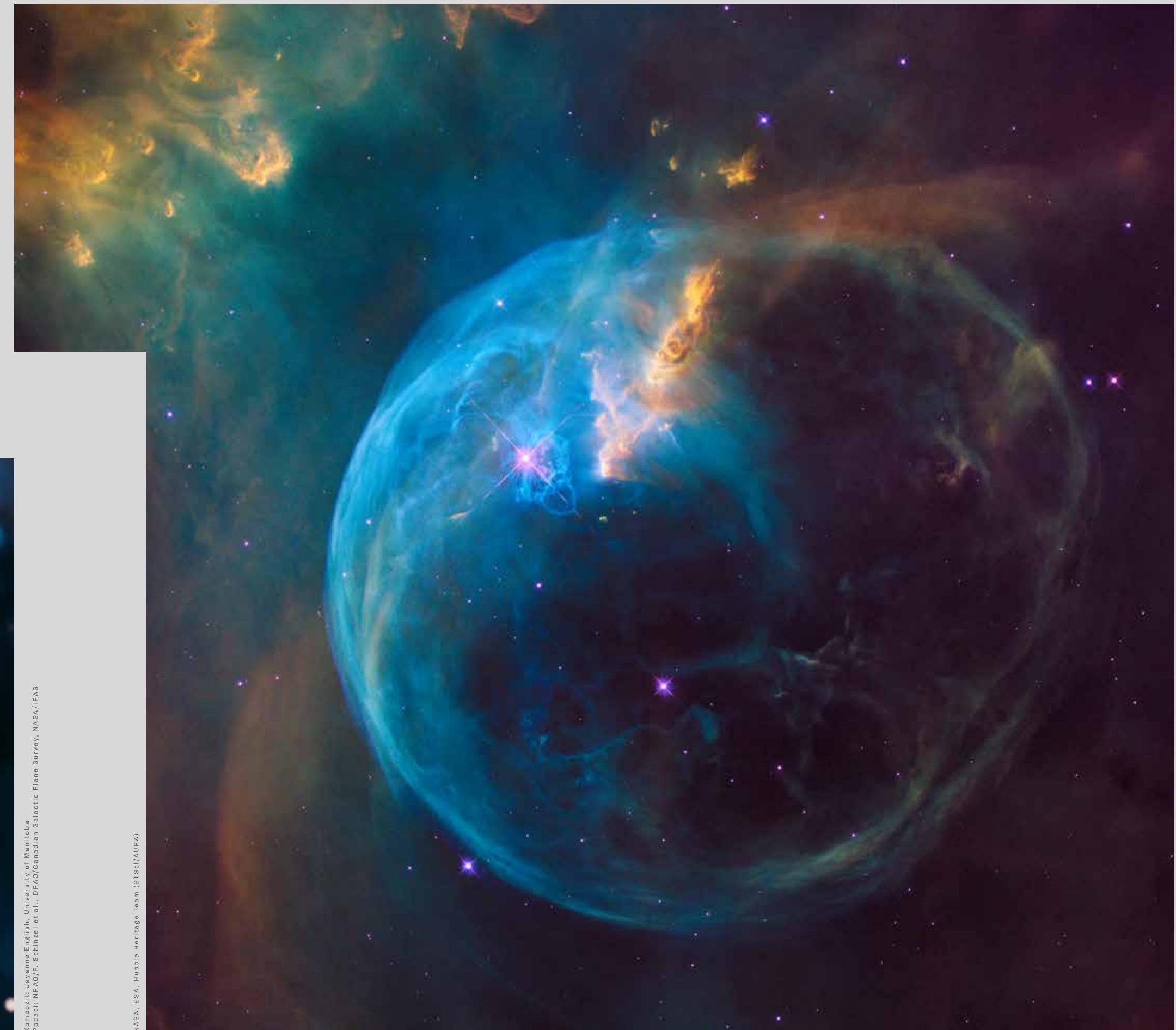
da u njegovo vreme na Kosovu za Rome to nije bilo jednostavno jer su bili maltretirani i roditelji su obično odlučivali da ispišu decu iz škole, ukoliko bi uopšte i krenula. Bez obrazovanja i sredenih dokumenata, jedino što je mogao da radi je sakupljanje sekundarnih sirovina. „Rad na kantu“ mu je počinjao oko tri časa ujutru, kada je improvizovanim vozilom odlazio u svoj rejon, i trajao je do dva časa posle podne. Zahvaljujući projektu koji omogućava zbrinjavanje interno raseljenih lica, dobio je na korišćenje kuću na severu Srbije, gde pokušava da započe sa poljoprivrednom proizvodnjom. Glumio je u filmovima koji se bave romskom tematikom. „To je neki drugi svet. Tamo imam drugare, vole me. Mnogo sam voleo da idem tamo, uvek ima da se pojede, popije fino piće.“

„Sad vidiš kako izgleda naš posao“, kaže Milica, koja radi kao zdravstvena medijatorka, dok smo odlazili iz jednog romskog

SVEMIRSKI MEHUROVI

Iako su ove dve kosmičke kreacije nastale na različite načine, jedno je očigledno: oblici kao što su mehurovi u dalekom svemiru ne nastaju slučajno. Na slici desno je NGC-7635, poznat i kao „mehur maglina“, koji je otkrio Viljem Heršel još krajem 18. veka, prečnika dugog čak 7 svetlosnih godina, a koji stvara retka, moćna i kratkovečna zvezda u gornjem levom kvadrantu mehura, spremajući se da, kako predviđaju astronomi, postane supernova za 10 do 20 miliona godina. Sa druge strane, mehur na slici dole, čiji je naziv CTB-1, posledica je zvezde koja je već eksplodirala. U ovoj kompozitnoj slici, radio-teleskopi jasno otkrivaju objekat koji „beži“ iz mehura ogromnom brzinom, ostavljajući iza sebe trag poput mlaznog aviona. U pitanju je pulsar: minijaturna zvezda sastavljena od neutrona, ogromne mase i neverovatne brzine rotacije (nekoliko puta u sekundi), koja nastaje kao „ostatak“ supernove. Ovaj pulsar je, usled za sada nepoznatih okolnosti, „ispaljen“ iz sopstvenog mehura brzinom od oko četiri miliona kilometara na čas.

Kompozit: Juyanne English, University of Manitoba
Podaci: NRAO/F. Schinzel et al., DRAO/Canadian Galactic Plane Survey, NASA/IRAS

NASA, ESSA, Hubble Heritage Team (STScI/AURA)

O vremenu, kroz vreme

PIŠE: Jovana Nikolić

STVARANJE SVETA I VREME Sveti Avgustin

Izdavač:
Službeni glasnik
Godina:
2018

Nastale između 397. i 400. godine nove ere, *Ispovesti* su jedna od najuticajnijih srednjovekovnih knjiga, koja nije ostavila trag samo u razvoju teologije i filozofije, već za istoriju nauke. Mada se smatra da je ovo prvo autobiografsko delo u zapadnoj kulturi, Sveti Avgustin o svom životu i preobražaju u hrišćanski način života govori samo u devet poglavlja, dok

preostala četiri predstavljaju njegova filozofska razmišljanja i traganja za različitim odgovorima.

Poglavlja 11 i 12, u kojima govori o vremenu i stvaranju sveta, kao posebnu celinu pod nazivom *Stvaranje sveta i vreme* objavio je Službeni glasnik u okviru edicije „1001 knjiga“, i to je prvo takvo izdanje na našem jeziku, mada su celokupne *Ispovesti* objavljivane više puta. Najstarije izdanje koje se može naći u Narodnoj biblioteci Srbije potiče iz 1894. godine i objavljeno je u Zagrebu.

Priredivač i prevodilac izdanja Službenog glasnika Nebojša Zdravković, kao jedan od razloga zašto se vraća ovoj knjizi, u predgovoru navodi da je na pitanja koja svakodnevno postavljamo pokušavao da odgovori i Sveti Avgustin i to „s dubokom verom povezanom sa zdravim razumom“. Osim toga, kao inspiracija za ovu knjigu, pominje se ekvivalentno izdanje na francuskom jeziku *La Création du monde et le Temps* iz 2006. godine.

U delima Svetog Avgustina, ranog hrišćanskog teologa i filozofa iz rimske provincije Numidijske, koja se nalazila na teritoriji današnjeg Alžira, mnogi istoričari ljudske misli prepoznali su elemente tema o kojima su raspravljali značajni kasniji mislioci, a među njima su na primer problem tuđih svesti i sećanje. U stilu kojim Sveti Avgustin pristupa različitim problemima prepoznaće se metod introspekcije. Naime, autor polazi od svog iskustva, bez ikakve ambicije da drugima otvoriti oči kako svet zaista izgleda, već ispitujući svoje lične doživljaje pokušava da ih protumači i dâ im smisao. Sve vreme ga prati radoznalost kroz koju se može naslutiti i osećaj bespomoćnosti: konačne odgovore na neka pitanja ne može naći niti u veri, niti u razumu.

„Šta je vreme?“, jedno je od osnovnih pitanja za koje, čitajući Svetog Avgustina, imate utisak da čitavim svojim bićem sa vriskom izgovara, i koje nastavlja da isto tako opsivno proganja i misliće kašnijih epoha. Priredivač Nebojša Zdravković tvrdi da je ovaj autor zapravo prvi mislilac koji promišlja o vremenu. Mada je pojam vremena svakako razmatran i ranije, način kojim mu Sveti Avgustin

pristupa jeste nešto posebno, a ukoliko se izuzme religijski aspekt nekih njegovih razmišljanja, možda i veoma blisko naučnoj misli 20. veka. Kada se Sveti Avgustin pita šta je bog radio pre stvaranja sveta i da li je vreme i tada postojalo, podseća nas na savremena pitanja: da li je vreme postojalo pre Velikog praska i šta u stvari znači početak?

Sveti Avgustin u svom delu ističe paradoks da nikо ne može jasno shvatiti i rečima izraziti šta je vreme, a da se sa druge strane ta reč u svakodnevnom govoru veoma često koristi i malo šta nam je poznatije i običnije nego što je vreme. U tom kontekstu javlja se i široko poznati citat iz *Ispovesti*: „Šta je dakle vreme? Ako me niko ne pita, znam; ali ako bih htio nekom na to pitanje da odgovorim, ne znam.“

Pojava teorije relativnosti i kvantne teorije podstakla je razmišljanja o vremenu više nego ikad ranije u istoriji. Osim što je zanimljiv iz perspektive savremene fizike, Svetom Avgustinu su se vraćali i filozofi ovog doba. Tome u prilog najbolje govorи podatak da je Ludvig Vitgenštajn, koji nije voleo da se poziva na tuđe ideje i stavove, pa je svoja dela uglavnom pisao bez citata i fusnota, svoja *Filozofska istraživanja* započeo upravo citiranjem *Ispovesti*.

Razmišljajući o vremenu, Sveti Avgustin preispituje i pojmove prošlosti, budućnosti i sadašnjosti, pre svega pokušavajući da uhvati sadašnjost, jer, kako on smatra, prošlost više ne postoji, a budućnost još uvek nije došla. Gde je onda postojanje? Odnosno sadašnji trenutak? I koliko on traje? Sveti Avgustin smatra da bi se sadašnjim trenutkom mogao nazvati samo onaj delić vremena koji je nemoguće podeliti na najmanje delove, ali uviđa da je tako teško doći do njega jer prošlost neprestano prelazi u budućnost čak i na najnižim vremenskim skalama.

Neizbežno će u pojedinim delovima delovati neplauzibilno iz ugla sadašnjeg vremena ukoliko spisu pristupimo sa svim saznanjima i tehnikama koje su u međuvremenu razvijene, ali sa druge strane pružiće uvid u jedan originalan način pristupa pitanjima od kojih mnoga i danas, preuzimajući drugačije oblike, i dalje postoje. ☺

Pretposlednja priprema

PIŠE: Milica Joksimović

O UMIRANJU Đan Domeniko Borazio

Izdavač:
Laguna
Godina:
2017

Literatura o smrti prilično je oskudna. Uprkos činjenici da se sa ovom temom neizbežno svi ljudi susreću. Podstaknut ovakvom situacijom i slušaćima njegovih predavanja koji su se pitali mogu li negde u pisanoj formi pronaći informacije koje im je predočio, a koje smatraju korisnim, Đan Domeniko Borazio odlučio je da napravi knjigu *O umiranju*.

Zašto je smrt tabu tema? Razlog verovatno prvenstveno leži u strahu. Borazio osim „osnovnog straha od nestanka

sopstvenog ja kroz smrt“ pominje i strah od bolne smrti i gubitka kontrole, a u svojoj knjizi prvenstveno se bavi ovim drugim, konkretnijim strahom. Kao ekspert palijativne medicine, piše o načinima na koje je moguće pomoći umirućim osobama (kako fizički tako i mentalno), ali i pravnim aspektima povezanim sa pripremom za kraj života.

Naslov knjige vrlo je uopšten, pa može navesti na pomisao da se autor između ostalog bavi i prevazilaženjem straha od smrti i suočavanjem sa njenom neminovnošću. On se ovoga jedva dotiče i čini se da je knjiga više namenjena onima koji su

spreče smrt tražeći joj uzrok i ne znajući za prirodnji proces umiranja, on iznosi svoj stav da bi umiranje trebalo da bude prirodni. Odnosno, Borazio smatra da kod terminalno bolesnih osoba treba što pre pribeti palijativnoj nezi (koja često može i da produži život) i omogućiti mirnu smrt kod kuće, kakvu prema istraživanjima većina ljudi i želi.

Kao jednu od glavnih prepreka široj primeni palijativne nege, Borazio navodi neodgovarajuće obrazovanje studenata medicine. Mnogi nemaju priliku da o palijativnoj medicini uče tokom redovnih studija. Iako se osnivačicom

govarajućeg obrazovanja kako lekara tako i onih koji su još uvek na studijama medicine, s obzirom na to da istraživanja ukazuju na pomalo uznemirujuće činjenice koje se tiču komunikacije između pacijenta i lekara. Kao jedno od rešenja za ovaj problem, autor pominje seminar koji je 2008. godine uveden na Univerzitetu u Minhenu, a u toku kog je neophodno da se studenti suoče sa pacijentima na palijativnoj nezi.

Svest o sopstvenoj smrtnosti očekivano raste s godinama, a s tim u skladu su i rezultati istraživanja koje je 2012. godine objavilo Nemačko udruženje domova i palijativnih udruženja. Ovo istraživanje pokazuje da je među osobama starosti od 18 do 29 godina samo pet odsto onih koji su svoje želje o tome kako sa njima postupati pred smrt (u slučaju nemogućnosti komunikacije) sastavili pismeno, dok je kod starijih od 60 godina ovaj ideo 42 odsto. Borazio ističe važnost sastavljanja ovakvog dokumenta, a kako ovo nije obavezno, navodi i kako se postupa u slučaju nepostojanja pismene želje pacijenta. U svakom slučaju, kao važnu dopunu pismeno izraženoj želji iskazuje razgovor sa lekarom, kao i s bliskim osobama.

Kada je reč o nezi umirućih osoba, Borazio uglavnom govori o trenutnoj situaciji i izazovima sa kojima se susreće palijativna nega u Nemačkoj. Međutim, knjiga *O umiranju* pruža uvid i u neke opštije aspekte pripreme za kraj života, pa može biti korisna svima. U njoj nećete pronaći savete kako da se sa sopstvenom smrtnošću suočite i osloboinite straha od nje, ali s obzirom na to da smrt ne možemo izbeći, tema palijativne nege je podjednako važna. U velikom broju slučajeva prirodna smrt ne mora da bude bolna, čega se ljudi često boje, uz adekvatne strukture nege i pripremu. Uz primenu palijativne nege, život se nekada može i produžiti uz povećanje njegovog kvaliteta, a ključ je u obrazovanju lekara i ostalog medicinskog osoblja, kao i samih umirućih osoba i njima bliskih ljudi. Boraziova knjiga pruža odličnu osnovu za upoznavanje sa konceptom palijativne nege kao i praktične aspekte o kojima treba razmišljati tokom pripreme za kraj života, mada se za savete o prihvatanju smrti kao takve ipak morate obratiti drugim izvorima. ☀

U njoj nećete pronaći savete kako da se sa sopstvenom smrtnošću suočite i osloboinite straha od nje, ali s obzirom na to da smrt ne možemo izbeći, tema palijativne nege je podjednako važna

bliski nekoj umirućoj osobi nego onima koji treba da se suoče sa sopstvenim krajem života. Borazio na početku spominje kako su i kod naučnika i lekara reakcije na temu smrti često iracionalne, ali dalji tekst govori o sasvim racionalnim i praktičnim aspektima umiranja – iako ističe i pomoći koju umirućim osobama mogu pružiti duhovnici ili tehnike kao što je meditacija.

Uprkos svojoj profesiji, ili možda baš zbog iskustva koje ona sa sobom nosi, Borazio se zalaže za smanjenje medikalizacije tokom umiranja. Tvrdeći da lekari nepotrebno konstantno pokušavaju da

moderne palijativne nege smatra Siseli Sonders koja je još 1967. osnovala prvi hospis, palijativna medicina je dugo smatrana jednom od manje važnih grana medicine. Ipak, situacija se po ovom pitanju poboljšava, o čemu svedoči i popularnost Boraziovih predavanja, a od 2013. godine i knjige *O umiranju*.

Znatan deo knjige autor posvećuje tome što je potrebno umirućim osobama, svrstavajući ove potrebe u one koje se tiču komunikacije, medicinske terapije, psihosocijalne nege i spiritualne brige. Ovde se donekle nadovezuje na nedostatak od-

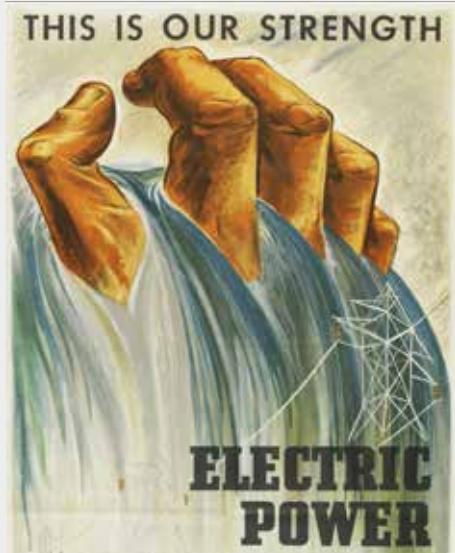
Naša reklama

Manastiri u izgradnji malih hidroelektrana

Baza povlašćenih proizvođača električne energije Ministarstva rudarstva i energetike otkriva jedan zanimljiv podatak – u sistem malih hidroelektrana uključeni su i manastiri Srpske pravoslavne crkve. U društву zanatskih radnji i privrednih društava raznolikih „zelenih“ imena su manastiri Studenica i Rača, kao i Sv. Prohor Pčinjski iz kompanije „Hidroistel d.o.o. Klenike“.

Nije neobično da manastiri grade elektrane – proizvodnja sopstvene struje je samo savremeniji izraz samodovoljnosti i nezavisnosti koje manastirske zajednice cene gotovo od antičkog doba. Međutim, za razliku od npr. male hidroelektrane manastira Uvac, koja služi isključivo za njegove sopstvene potrebe, ova tri manastira su uključena u energetski sistem EPS-a i prodaju svoju struju po povlašćenim cenama.

Sudeći po jednoj reportaži koja je prilikom izgradnje male hidroelektrane na Studenici pre nekoliko godina objavljena na portalu RTS-a, struja koja se prodaje je samo višak nastao nakon upotrebe. Ali njihovi kapaciteti – hidroelektrana na Rači je snage 60, na Studenici 94, a na Pčinji čak 250 KW – pozivaju da promislimo gde se završava energetska samostalnost, a gde počinje biznis. ☉

Srbija i dalje u vrhu Evrope po broju naučnica

Da se razumemo, to jeste napredak, mada očekivano umeren, u odnosu na prethodne godine, a nedostatak novih podataka za tradicionalno loše kotirane države kao što su Nemačka, Austrija, Holandija, Švajcarska, Finska, Mađarska ne uliva poverenje da su tamošnje promene bile veće.

U Srbiji je broj naučnica, što na institutima što na fakultetima, negde oko 50 odsto – po poslednjim podacima Republičkog zavoda za statistiku, manje od jednog procenta iznad polovine, a kad je reč o učešću žena prednjače instituti. Po poslednjim dostupnim podacima iz EU, bolje se kotiraju jedino Letonija i Litvanija, a blizu polovine istraživača čine žene i u Bugarskoj, Rumuniji i Hrvatskoj.

U svakom slučaju, dostupnost određenog polja rada i rodna ravnopravnost nisu stvari koje se tek tako rešavaju promotivnim kampanjama i programima podrške. Koji god razlog bio za postojeće stanje u Srbiji, a teorija ima mnogo, treba ga negovati, a mnogobrojne druge rodne probleme – na primer, učešće žena na rukovodećim naučnim pozicijama – ne treba izgubiti iz vida. ☉

Naime, po istraživanju Eurostata, u 2017. godini (statistički izveštaji ovih veličina uvek kasne), od 18 miliona naučnika i inženjera u Evropskoj uniji, 59 odsto čine muškarci a 41 žene, a posebno se izdvajaju Litvanija, Letonija, Bugarska, Portugalija i Danska kao zemlje u kojima žene čine više od 50 odsto radne snage u ovim poljima. Međutim, pitanje je šta tačno ove brojke pokazuju.

Problem je u tome što je „naučnici i inženjeri“ jedna čisto statistička kategorija, i svakako preširok pojam ukoliko nas interesuju konkretno naučnike. U toj kategoriji po Eurostatu u Srbiji radi čak 141 hiljada ljudi – a istraživačima ima tek nešto preko 15.000. Koliko je onda žena u istraživanju?

Nažalost, taj podatak nije tako lako naći. Eurostat je za 2017. godinu objavio isključivo ukupne brojke, nerazvrstane po polu, i to koristeći tzv. ekvivalentne punog radnog vremena umesto pobrojavanja (u tom sistemu se, primera radi, dve osobe sa po pola radnog vremena računaju kao jedan „ukupan“ radnik). Mnoge zemlje nisu dostavile podatke u vezi sa polom, a one koje jesu, kao što su Češka i Danska, nisu pokazale brojke za pohvalu: Danska ima 35,5 odsto naučnica, a Češka samo 23,1 odsto.

Dodvoravanje kapitalu, slučaj Srbija

Jedan od jednostavnijih problema savremenog sveta je sledeći: kapital je pokretan, a države i gradovi nisu. Ako želi, bilo koja firma može promeniti adresu, ali i premestiti opremu, novčana sredstva, patente, pa i radnike (najčešće ne bukvично, već selidbom posla na drugi kraj sveta). Države i gradovi postali su domaćini, a kod domaćina se najviše ceni uslužnost – u vidu poreških olakšica, subvencija, a u slučajevima zaista velikih kompanija i u vidu izmena neželjenih zakona i procedura, pa i kršenja postojećih.

Razvila se i odgovarajuća terminologija. „Beg kapitala“ je odlazak kompanija iz određenog okruženja, najčešće usled nacionalizacije ili manjih reformskih poteza koje im ne odgovaraju, a „štrajk kapitala“ je odbijanje saradnje ili investicija dok se neki postavljeni uslovi ne ispunje.

Tako je, primera radi, kompanija „Amazon“ prošle godine najavila otvaranje novog sedišta, sa gotovo 25.000 novih radnih mesta – ali gde? Nakon duge licitacije, u kojoj su se američki gradovi takmičili u obećavanju „dobre poslovne klime“, džin trgovine preko interneta odlučio se za Njujork. Međutim, lokalni aktivisti i sindikati pokrenuli su kampanju protiv dogovora

po kojem bi „Amazon“, inače poznat po ekstremnom antisindikalizmu, za potrebe otvaranja novog sedišta dobio više milijardi dolara u poreskim olakšicama. Na kraju, „Amazon“ se povukao iz dogovora – odnosno, ušao je u „štrajk“.

U ovom smislu, „štrajk kapitala“ nije samo izbegavanje neodgovarajuće poslovne klime, već i lekcija. Nema kompromisa, a „Amazon“ će, sa svojih 25.000 novih radnih mesta, otići u neki drugi grad.

Mada nismo privlačna destinacija baš za sedišta velikih kompanija, ovaj odnos snaga treba imati u vidu kada se govori o otvaranju fabrika i filijala stranih firmi u Srbiji. Za IKEA prodavnicu u Beogradu vlast se „dugo borila“; kada je otvoren prvi „Lidl“, pričalo se o stvaranju najboljih mogućih uslova za dolazak stranih firmi. U oba slučaja je predsednik države lično prisustvovaо otvaranjima. Sada se, u najočiglednijem primeru, navodno vodi borba oko otvaranja fabrike Folksvagena sa Bugarskom, Rumunijom i Turskom.

Kada je u pitanju utrkivanje oko kapitala, mada to rezultira novim radnim mestima, pobeda nije samo pozitivna stvar: biti prvi znači da smo najjeftiniji. ☉

74 godine bez piva

Ukoliko biste se pre 30 godina našli na Islandu i poželeli da popijete pivo, to biste mogli samo ilegalno. Doduše, kao stranac, teško biste pronašli nekog ilegalnog prodavca, pa biste u najboljem slučaju u baru mogli da naručite mešavinu različitih pića – dozvoljeno „lažno“ pivo.

Sve je počelo 1915. godine kada su građani na referendum izglasali prohibiciju alkohola.

Međutim, ona nije dugo trajala. Samo šest godina kasnije, ova zabranata postaje labavija. Španija je Islandu postavila uslov – ili ćete uvoziti naše vino ili nećemo kupovati vašu ribu. Islandske vlasti su dozvolile prodaju ovog pića, a druge vrste alkohola su se najčešće kupovale tako što ih prepiše lekar. Dok se često dogadalo da zbog problema sa srcem ili za smirenje prepišu neko žestoko piće, na pivo lekar skoro da nisu ni pomicali. Jedan od razloga za izbegavanje piva bio je i političke prirode. U vreme kada se Island borio za nezavisnost od Danske, mnogi stanovnici nisu želeli da piju piće koje povezuju sa danskim načinom života.

Na novom referendumu 1935. godine građani su se izborili za povratak svih alkoholnih pića osim piva sa više od 2,25 odsto alkohola. Kao argument protiv piva navodeno je da je pivo, za razliku od žestokih pića, zbog svoje cene, ali i manje jačine, lako dostupno i privlačno mladima. U zemlji u kojoj nije postojala tradicija ispijanja ovog pića možda to i nije bio problem, sve dok u drugoj polovini 20. veka putovanja u inostranstvo nisu postala dostupnija, a činilo se da je gotovo u svakoj državi Evrope pivo omiljeno piće. Najzad, 1. marta 1989. slavilo se kada je u parlamentu odlučeno da se konačno ukine zabrana prodaje piva. Ove godine je na taj dan trideseti put proslavljen Bjordagur, Dan piva. ☉

Svemirski korak koji se nije desio

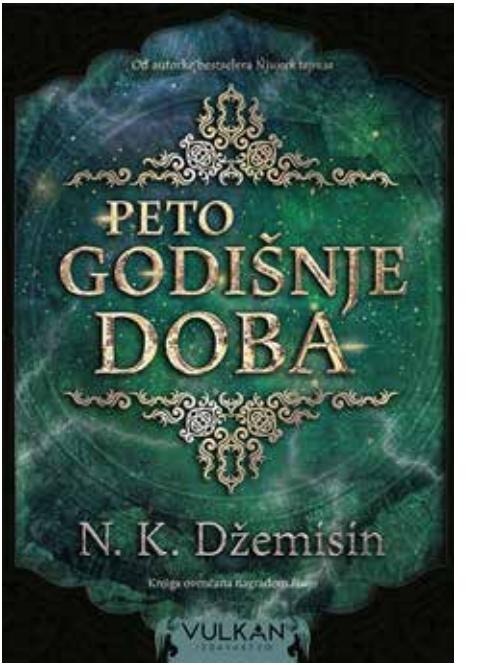
Planirana „svemirska šetnja“ Nasinih astronautkinji En Meklejn i Kristine Koh 29. marta ove godine nije zvučala epohalno: u pitanju je bio samo drugi u seriji izlazaka iz Međunarodne svemirske stanice kako bi se zamenile baterije na solarnim postrojenjima. Međutim, ta šetnja bila je presedan: prvi put u otvoreni svemir zakoračio bi tim koji čine samo žene. Poduhvat je i sa Zemlje trebalo da kontroliše još nekoliko žena.

Zamena baterija na Medunarodnoj svemirskoj stanici dobila je time

na simboličkom značaju. Izveštavajući o događaju, mediji širom sveta govorili su o statistici, o istorijatu učešća žena u istraživanju svemira, o činjenici da su, otkad je sovjetska kosmonautkinja Svetlana Savickaja zakoračila u otvoreni svemir pre 35 godina, žene odlazile u svemirsku šetnju isključivo u mešovitim timovima.

Ali ipak ništa od toga. Na kraju je nekoliko dana pre planirane „šetnje“ doneta odluka da se na korak dve žene ipak pričeka iz pomalo neobičnog razloga – na stanicu nema odgovarajućeg svemirskog odela. Naime, kako je za hod u svemir potrebno maksimalno zaštititi astronauta, odelo se sastoji od nekoliko delova od kojih svaki ima svoju veličinu kako bi stajalo „kao saliveno“. Deo koji treba da prekriva torzo je u jednoj i drugoj astronautkinji bio potreban u istoj veličini, a na stanicu se nalazio samo jedan. Eto, sada je taj usamljeni torzo svemirskog odela i sam dobio na simboličkom značaju. ☉

RECENZIJA

Peto godišnje doba

N. K. Džemisin

Nora Džemisin je 2016. godine knjigom Peto godišnje doba, prvom u trilogiji Slomljena zemlja, postala prva crnkinja koja je dobila prestižnu Nagradu „Hugo“ za naučnofantastični roman. Zatim ju je naredne godine dobila ponovo, za drugu knjigu u serijalu (ćime je bila postala prva žena sa dva „Huga“ zaredom), a onda je to uspela ponovo 2018., za treći i poslednji roman Slomljene zemlje. Više nije bilo potrebe ni za kakvim odrednicama: takav hetro-trik nikome, ni ženi ni muškarcu, nije uspeo od osnivanja „Huga“ 1953. godine. Slomljena zemlja je, drugim rečima, događaj. Srpsko izdanie objavilo je „Vulkan izdavaštvo“ prošlog leta.

Fantastika se u poslednjih par decenija usložnila kao žanr, pa Slomljena zemlja spada u grupu dela koja se nalaze negde između klasične epske

fantastike i SF-a. Možda je tipski najблиža Dini Frenka Herberta: spekulativni roman u kojem je u centru scene čitava jedna planeta i njena eko-logija, ali čiom radnjom rukovode lične (i porodične) motivacije moćnih pojedinaca.

Svet Slomljene zemlje nije nama poznata blagonaklona „Gea“, već nemilosrdni „otac“ koji cikličnim tektonskim poremećajima uništava živi svet – zemljotresima, vulkanima, kiselim kišama, otrovним isparenjima, ekološkim lančanim reakcijama. Te kataklizme su „peta godišnja doba“ iz naslova prve knjige, koja počinje pucanjem kontinentalne kore, katastrofom takvih dimenzija da se svet, po svemu sudeći, od nje po prvi put neće oporaviti.

Nora Džemisin je odlična u spekulaciji: kako bi izgledao svet koji se na svakih par stotina

godina ruši i gradi iznova? Koliko moraju biti nemilosrdni ljudi kako bi preživeli godine zatvoreni u bunkerima, dok je iznad njih nebo u plamenu? Odgovor je, naravno, izrazito – dugo nije bilo romana u kojem protagonisti izazivaju ovo-liko patnje, a da centar priče nije iskupljenje. Najbolji su ipak detalji: grad koji je toliko star i otporan na rušenje da u njemu postoje, zamislite, zgrade (sa terasama, što tek izaziva zabunu kod pridošlica); pisana reč koja postoji samo u kamenu jer ništa drugo ne opstaje; priče o ljudima koji žive na ostrivima, a u koje je teško poverovati, jer ko bi živeo na malenom ostrvu u svetu cunamija? Svaki grad na obali mora je ili nov ili inženjersko čudo. I tako dalje.

Protagonisti priče su nekolicina tzv. orogena, omraženih ali neophodnih ljudi rođenih sa sposobnošću da kontrolisu tektonske procese. Džemisin se povremeno gubi u tom mulju epske fantastike, pokušavajući da opisuje detalje njihove načelno magijske sposobnosti, ali upečatljivo predstavlja strah i prezir koje oni izazivaju. Slomljena zemlja je, pre svega, knjiga o potlačenosti i pravdi.

Peto godišnje doba, prva i za sada jedina knjiga u trilogiji dostupna na srpskom, ubedljivo je i najbolja. Njeni narativni i strukturni potezi, iako pomalo prenaglašeni, izrazito su sveži i uzbudljivi. Ovo se dobrim delom gubi u nastavcima, koji usput prave jednu kardinalnu grešku, previše se oslanjajući na ono što se na engleskom zove exposition dump – objašnjavanje radnje umesto njenog odigravanja. Da nema grupe sveznajućih sporednih likova u drugoj knjizi, ni radnja ni njeni protagonisti ne bi mogli da se pomere sa mrtve tačke. Međutim, impuls koji je do tada stvorilo Peto godišnje doba, kao i uzbudljivi, a problematični i sukobljeni glavni likovi trebalo bi da vas svejedno zadrže i kroz te najgore epizode. Kraj trilogije je prikladno dramatičan, ali teško da može da dostigne visine prve knjige – pravog, retkog „događaja“ u svetu fantastike. Nemojte ga propustiti. (N.Z.) ☒

RECENZIJA

Iza zakrivljenja

r. Danijel Klark

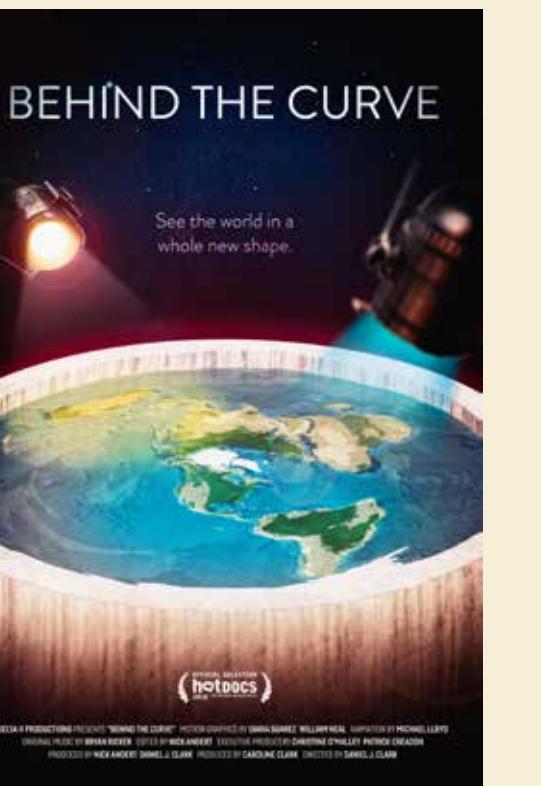
Uvek je teško smestiti se u tuđe cipele, ali neki primeri zaista pomeraju granice maštete. Kako je moguće da neko smatra da je Zemlja ravna ploča? Novi Netfliksov dokumentarac Iza zakrivljenja neće vam otkriti mnogo o tome, osim što nudi profile nekolicine zbumnjenih ljudi okupljenih oko te sumanute ideje. Zanimljivo ih je gledati, naravno.

Ali najbolji deo filma je jedan eksperiment koji su uticajni „ravnozemljaši“ sami osmisili i sproveli. Kupili su visokokvalitetni žirokop koji bi trebalo da dokaže da se Zemlja ne okreće oko sopstvene ose. Međutim, žirokop je, suprotno njihovim očekivanjima, pokazao pomak koji se savršeno uklapa u postojanje rotacije.

„Naravno, to nismo mogli da prihvatićemo“, kaže u dokumentarcu jedan zagovornik ravne Zemlje, „pa smo tražili načine da dokažemo da to što žirokop pokazuje nije rotacija Zemlje, već uticaj nebeskog svoda.“ Pa su

probali da ga izoluju od „uticaja nebeskog svoda“, ali je žirokop svejedno opet pokazivao pomak. Tamo gde su ih snimatelji ostavili, „ravnozemljaši“ su planirali novi, bolji metod izolacije, kako bi žirokop najzad pokazao ono što traže, da rotacija Zemlje ne postoji.

Na stranu to što su u tolikoj zablidi – od hipoteze, preko eksperimenta, do ad hoc prepravke, pa onda još jedne pošto se rezultat nikako ne uklapa – oni su zagnali u samu srž naučnog metoda. Naravno, odavno je vreme da se početna hipoteza odbaci, ali kako kaže jedan mladi fizičar u filmu: u svakom od njih zapravo čući istraživač koji je skrenuo s puta.

RECENZIJA

Uništenje

Džef Vandermer

Opšte je poznato da su ekranizacije dobrih knjiga znatno gore od originala. Čak i ako ostanu verne priči, često potpuno promašate ton, pa čak i čitav žanr književnog dela. Nije uvek tako, naravno. Postoje filmovi koji svojim jezikom narativu daju sasvim novu dimenziju, pa i postanu maestralno delo samo po sebi – to su filmovi poput 2001: Odiseja u svemiru ili Blade Runner. Ipak, oni su izuzeci. Obično ljubitelji knjiga nisu zadovoljni njihovim ekrанизovanim verzijama, dok oni koji nisu pročitali knjigu ni ne znaju šta sve propuštaju.

Prošle godine je među ljubiteljima naučne fantastike zujala vest o filmu Uništenje (Annihilation), u produkciji Netfliksa, sa Natali Portman u glavnoj ulozi. Reč je o ekranizaciji istoimene prve knjige u trilogiji Southern Reach autora Džefa Vandermera, objavljene 2014. godine. Mnogi kritičari bili su impresionirani filmom, poredeći ga sa SF gromadama poput Solarisa i Stalkera.

Međutim, ovakva poređenja su u najmanju ruku preambiciozna. Film naginje više horor žanru nego naučnoj fantastici, izostavlja najzanimljivije aspekte knjige, menja priču i uvodi potpuno nove, nepotrebne aspekte, trudeći se u svemu tome, neuspšeno, da zadrži notu misterije i jeze književnog dela. Krajnji rezultat je isprasan, mada vizuelno atraktivni film ogojen od svega što knjigu Annihilation čini izuzetnom – čak i jednog od ključnih momenata u priči po kom je čitavo delo i nazvano.

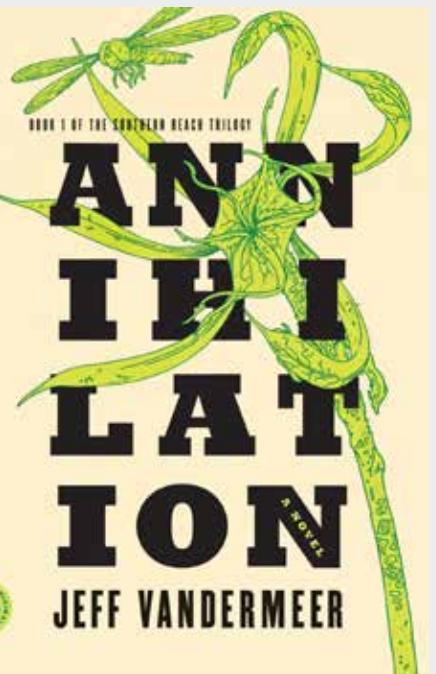
Knjiga, s druge strane, za istinske ljubitelje i poznavaoce naučne fantastike nudi i više nego što mogu da se nadaju. Svi likovi su žene, jer je reč o potpuno ženskoj istraživačkoj misiji, a priča je predstavljena u prvom licu jedne od njih. Nijedna od njih četiri nema ime, niti dublju pozadinsku priču, i svedene su gotovo isključivo na uloge koje imaju u timu i na osobine koje pokazuju kroz svoje uloge, odnosno na interpretaciju njihovog ponašanja iz vizure nara-

torke. Cilj misije je da istraže misteriozno područje, prikladno nazvano Area X, na nedefinisanoj lokaciji negde na obali nekog okeana, na kojem se pre neznano koliko vremena (možda i više decenija) dogodilo nešto što je promenilo ovo područje na nerazumljiv način. Tema knjige je susret sa nečim toliko stranim – možda, ali ne nužno, vanzemaljskim – i toliko nepojmljivim da se u najboljem slučaju može samo nejasno opisati, ali ne i objasniti. Pravilo da čin posmatranja nužno menja predmet posmatranja autor knjige odveo je korak dalje: čin posmatranja menja i samog posmatrača.

U knjizi, za razliku od filma, nema krvavih scena i bliskih susreta sa natprirodnim čudovištima. Samo tiha jezba i osećaj nelagode, zbumjenosti i nedefinisanih straha koji nadjavljaju samo radozonalost i želja za opstankom.

U srži priče, uprkos naslovu, nije uništenje već asimilacija ili prilagođavanje; prihvatanje promene bez insistiranja na objašnjenju. Ova knjiga ne pruža nikakva objašnjenja, niti joj je to cilj. Njeni nastavci, pošto je reč o trilogiji, pristupaju priči iz različitih uglova, uvode nove likove i proširuju narativ izvan tog misterioznog područja, vremenski i fizički, ali ne pružaju više od toga. Nedostignost nepojmljivog i stranog ostaje netaknuta, baš kao i priroda tog područja kojim se knjiga bavi.

Nadamo se da će ovo ostvarenje uskoro biti objavljeno i na našem jeziku. (L.D.) ☒

POSTSKRIPT

Odiseja postoji zbog svojih čitalaca.

Ukoliko imate komentar na neki od tekstova, ili želite da ukažete na propust koji smo napravili, pišite nam na adresu:

redakcija@odiseja.rs

Ne zaboravite da se potpišete, idealno uz još neku informaciju kao što je prebivalište, radno mesto ili zvanje, kako bismo mogli to da iskoristimo ako vaš komentar bude objavljen.

U međuvremenu, pratite nas na:

www.odiseja.rs

 @odiseja

 @casopis_odiseja

 @casopis_odiseja